

Univerzita Komenského v Bratislave
Filozofická fakulta

PhDr. Anikó Dušíková, CSc.

A magyar romantika kezdetei
Počiatky maďarského romantizmu

1.vydanie

ISBN 978-80-223-3030-5

© Univerzita Komenského v Bratislave
2011

Táto vysokoškolská učebnica je určená študentom študijného programu maďarský jazyk
a literatúra a maďarský jazyk a kultúra

Recenzenti:

Doc. Zoltán Csehy, PhD.

Mgr. Judit Görözdi, PhD. (Ústav svetovej literatúry SAV)

Rukopis neprešiel redakčnou úpravou.
(riadkovanie: jednoduché /1)

Magyar romantika – egy olvasat /Bevezetés/

A romantika fogalmának meghatározása összetett feladat, megítélése gyakran szélsőséges nézetek ütközésének terepe. Annál is inkább, mivel a fogalomnak a XIX. századra vonatkoztatható jelentését korabeli és járulékos (idővel szerzett) ballasztok, torzítások is terhelik. Ugyanakkor a romantika, a művészet és filozófia kapcsolatának hangsúlyozásával és az alkotás fölérendeltségének hirdetésével, az irodalom folyamatának a filozófiába való olvasását is elengedhetetlenné tette. A magyar romantika behatárolását ezenkívül a közösségi tartalmú és szerepű elvárások hangsúlyos jelenléte is nehezíti.

A romantika a XVIII. és XIX. század fordulóján jelentkező mozgalom, amelyre a "képzelőerőbe vetett hit, a természetkultusz és a szimbolikus-mitologizáló szövegszervezés" a jellemző, mondja René Wellek, aki a fentiekben látja a romantika szerteágazó áramlatainak azonosságát. (! Fogarasi, Helikon ;7) A filozófia és irodalom szoros integrációját ugyanakkor csupán a német romantika elméleti keretei között látja igazolhatónak (Warren-Wellek;178).

Toldy, Bajza és Vörösmarty 1837-ben indított lapja az Athenaeum, a német romantika programját hirdető egykori berlini lap címét választotta. Ez a címválasztás a Toldy nevéhez fűződő elméletírás "németes" alapozottságát is jelöli. Még akkor is, ha Toldyt olvasva a párhuzamok távolinak és áttételesnek tűnnek.

Toldy mérsékletes józansággal helyezi el az "új iskolának" nevezett magyar romantikát a Kazinczy és Petőfi közötti térben. Bár irodalomtörténetében a *"klasszicizmus fölötti önálló nemzeti iránynak"* nevezi az *"új iskolát"* (Toldy, A magyar nemzeti irodalom története;195), a Kazinczytól való tartalmi elhatárolódását elsősorban a formai elemek felől közelíti meg, ezen a terepen mozog nagyobb biztonsággal, ill. olyan mértékben általánosít, hogy a mondanivaló lényege nehezen megragadható. Kisfaludy Károly és a nevével fémjelzett korszak jelentőségét az *"eredeti s tisztán nemzeti műköltészet"* uralomra jutásában látja (Toldy;227), kiemeli, hogy Kisfaludy és követői *"a költészet és élet között már tátongó hézagot szerencsésen áthidalták"* (Toldy;uo.).

Értelmezése megosztottságát jelzi korszakolása is. Az 1800 - 1830 közötti időszakot a klasszikai-nemzeti irány uralmaként jellemzi, amely Kazinczyból indul, s csupán az 1830 - 1849 közötti időszakban, főként Vörösmartyhoz kötve beszél a - közelebbről körül nem írt - romanticizmus és regényesség megjelenéséről:

"A klasszicizmus, mint láttuk, az előbbi időszakban Kazinczy és Berzsenyi, Kölcsey és Bajzában elérvén tetőzését, Kisfaludy Károly és Vörösmartyban a regényessel szövetkezett. 1830 óta a drámai és elbeszélő költészetben a romanticizmus már uralkodóvá lett;..." (Toldy;358). A romantikáról Toldy irodalomtörténete 95."paragrafusában" mond a legtöbbet; némileg paradox módon A klasszikai-nemzeti eposz tetőzése c. fejezet Vörösmartynak szentelt részében, ahol a következőképpen jellemzi Vörösmarty művészetét: *"lírai alanyiságával s dúslakodó képzelmével, mely földet és eget, történetet és tündérvilágot egymásba sző", "a psziché lajtorjájának minden fokain játszik", "regényes költő", "a szertelenségektől (...) sem enyhített tartalom", "a kalandos képzelem a bizarrig tévedez, s célzásaiban (...) érthetlenné lesz", "korlátlan önkénnyel terem"* (Toldy;246-247). Érezhető fenntartásai ellenére a korabeli, a romantika-fogalom meghatározása elől kitérő, a fogalom jelentését a német vagy francia romantikához való pusztán hasonlításban kimerítő szerzők mellett Toldy mégiscsak összefoglalta a romantika általános jellemzőiként megfogalmazható vonásokat. (A Toldynál megjelenő fogalmak a Wellek-i értelmezés valamennyi kategóriáját kimerítik!)

Toldy kor- és irodalomszemléletére jellemző a - mai olvasatokban talán leginkább Petőfi-művekhez kötött - népiességnek a korábbi törekvésektől való elhatárolása. Elképzelésében annak a szemléletnek eredőjét láthatjuk, amely Petőfiben a magyar romantikát kiteljesítő Vörösmarty meghaladását látja.

Ennek a szemléletmódnak legjellegzetesebb megnyilvánulásai később majd Horváth János írásaiban olvashatók. A magyar irodalom fejlődéstörténete c. művében Kisfaludyék eredetiség-programját inkább politikai mint irodalmi követelménynek látja és a romantikus költőtípusról szólva a pátosz megjelenését mindig fontosnak tartja kiemelni. A magyar romantika - értelmezésében - csupán a korszak irodalmi ízlésének kifejezése. Horváthnál a romantika a magyar irodalom átmeneti korszaka, jelentőségének körüljárása számára érdektelen. Csupán a Petőfiékkal megjeleníthető nemzeti klasszicizmus jelentőségét igazoló háttérként szentel figyelmet a kérdésnek. A romantika léghajójáról beszél, a művek keltette hiányérzetről, a sohasem véglegesről, amely csak részleteiben átélhető, *"az öntudatlanban összefüggő, felocsúdásszerű gondolatkötésről"* (Horváth J.;308). Mindez csupán azért jelenik meg nála, hogy annál egyértelműbb legyen a fellépő magyar klasszicizmus jelentősége, *"mely még eleven romantikus hozományokat irt ki szántszándékkal (ez a Deák - Arany - Kemény - Gyulai-csoport)"* (Horváth J.;348).

Horváth szemléletmódja a XX. század romantika-szemléletének fenntartásait és a korszakolás problémáját egyaránt tükrözi. Ez a megközelítésmód jellemzi Szerb irodalomtörténetét, ennek sajátosságai alakítják az akadémiai irodalomtörténet koncepcióját is.

Szerb romantika-fogalmában, a német irodalomra utalóan, a menekülés, a *"sich fliehn"* a meghatározó; a romantikus nemzedék (átfogó bemutatására ő sem vállalkozik) jellemzőjének - általában - az embermivolt korlátai közé szorított mindenség konfliktushelyzetét látta. A romantikát a betegséggel azonosító szemlélet hatása a Vörösmarty-portréban figyelhető meg: *"az állandó halál-tudat és a halálon is diadalmaskodó fantázia"* jelenlétét meghatározónak tartja (Szerb, Magyar irodalomtörténet;288).

"A romantika, amint mondtuk, egy emelettel mélyebben vetette meg a költészet alapját, mint ahol addig volt. Abban a rétegben, ahol a mondák, legendák és idegbetegségek születnek. A termékeny félhomályban, ahol az emberi megismerés ősi szimbólumai laknak. (...) A tudatosság korában ez a fajta megismerés már nem tud beleilleszkedni a megismerés egészébe, amely a racionális gondolat számára van lefoglalva - a zseniális ember megismeréséből nem lesz tudomány, csak a költészet, a fantázia felelőtlen játéka." (Szerb;288-289). Szerb ítélete Goethe, a romantikát a kórháztörténettel azonosító szemléletét idézi fel, amely szerint a romantika betegség, menekülés a valóság feladatainak megoldása elől, kibúvó a mindennapi kötelezettségek alól. (A Faust első részének a romantika kérdéseibe való beleolvashatósága ugyanakkor az alkotás/teremtés és az irodalom kapcsán/ürügyn folyó elméleti diskurzusok kérdéseire/zátonyaira is figyelmeztet.)

Szimbólum, mítosz, ösvilág - határozza meg Szerb a romantika jellemzőit. Elutasító szemléletmódja miatt azonban ő sem kísérelheti meg a magyar romantika-kép megrajzolását, kiindulópontjai szuggesztivitása ellenére sem. Petőfiben ő sem a folytatást, a magyar romantika programjának folyamatosságát látja: *"Valami olyan újat hozott, ami az előzményekből egyáltalán nem következett, ami szakítás volt a múlttal és előlről kezdés. Ez a valami az, amit lírai realizmusnak szoktak nevezni."* (Szerb;342)

A "lírai realizmus" és a "nemzeti klasszicizmus" fogalmak körüljárásában Erdélyi János Pályák és Pálmák c. írása (1867), mindkét (lényegében rokon) elgondolás XIX. századi fogódzójaként lehet segítségünkre. *"Az irodalomtörténet neki (Toldy) Kazinczy, és Berzsenyi, Vörösmarty és Czuczor példáik nyomán, a forradalom előtt aranykort mutat; ő classicismust, még pedig nemzeti classicismust tanít, mely mellett a népköltészetnek hátrálnia kell. Ideje azonban kimondani, hogy nemzeti classicismust a népköltészet feldolgozása, elsajátítása nélkül gondolni se lehet."* (Erdélyi, Pályák és Pálmák;14). Erdélyi a népköltészet és eredetiség

fogalmának összekapcsolását elengedhetetlennek tartja: "valósággal a magyar költészet is, mióta a népköltészethez visszafordult, elemeit s módjait mindinkább elsajátította: eredetiségében a legérdemlegesb kritika szerint is, felülmúlja az előző korok és írók minden eredetiségét. Petőfi eredetibb mint Vörösmarty, Arany mint Berzsenyi." (Erdélyi;u.o.)

Gyulaira hivatkozik, aki a Petőfi Sándor és lyrai költészetünk c. munkájában Petőfit a népies mozgalom központjának nevezte, s ezt a népiest, a nemzeti költészet fejlődése új szakaszának mondta (a korábbi állapot meghaladása értelmében!): "A népelem sokképpen hatott jótékonyan költészetünkre. Míg egyfelől a nyelvet eredeti sajátságaihoz visszavezetni segíté, új formákkal gazdagítá, s nem csak ösztönt ada a költészet oly fajai művelésére, melyek eddig nem műveltettek eléggé, de azokat eredeti alakban is teremté meg: mint a népdalt, népszínművet, románczot, regét, eposzt, addig másfelől közelebb hozta az irodalmat az élethez." (Gyulai; 90-91). Gyulai koncepciójának figyelemet érdemlő érdekessége, hogy a Petőfi-portréről (koncepciója zavartalan egyértelműsége érdekében) leválasztja "politikai és epikai költeményeit". "Költészetének csak azon oldaláról akarok szólni, melyben fő ereje van s melynek hatása jelen lyrai költészetünkre legnagyobb,..." (Gyulai;79).

A népies és a romantika távolságának megteremtése, a népiességnek a romantika mellé, ill. fölé helyezése tehát már a XIX. század második felében megkezdődik a magyar irodalomban, és a XX. században ez a megközelítésmód már általánosnak tekinthető.

Erdélyi János Henszlmann Imre hatását mutató, a fenténél korábban keletkezett írása, az Egyéni és eszményi c. tanulmánya (1847) ugyanakkor a népiesnek a romantika keretén belül való elhelyezhetőségét is jelzi. Az írás a csak az eszményit az ábrázolás tárgyának tekintő klasszicista kánon elutasítását fogalmazza meg. Az egyéni ábrázolást (amely semmit nem zár ki a művészetből, így a rút és a szép egyaránt tárgya lehet) az eszményinél magasabbrendűnek tartja. A műalkotás létrejötte nem utánzás eredménye (az utánzás csupán "modor"); a művész teremt. Erdélyi romantika-szemléletének konkrétabb, szövegszerűbb megjelenése a Valami a romanticizmusról c. írása (1847). Az Egyéni és eszményi a népköltészetet és a nemzetiséget kiemelő (!Erdélyi,Válogatott esztétikai tanulmányok;41) szemlélete jelenik meg a „romanticizmus nincs hazaiság, nemzeti sajátságok nélkül“ kijelentésben (Erdélyi,VET;45).

A népiességnek a romantika meghaladásaként értelmezett helyzete eredőit (érintkezési pontjaik tudomásulvétele mellett és ennek ellenére) a népköltészet és műköltészet viszonyának - korántsem egyértelmű - korabeli meghatározásaiban is kereshetjük. A Honderű és íróinak köre (Császár Ferenc, Petrichevich Horváth Lázár) a népköltészetet alsóbbrendűnek tekintette a műköltészetnél; meggyőződésük szerint a két területet áthágathatlan határ választja el egymástól. (Petrichevich ugyanakkor Byron-fordítása előszavában a romantika költőszerepének felértékelését végzi el a korlátlan szabadságvágy hangsúlyozásával, a magányos költő és a világ szembeállításával).

A Kölcseytől eredeztethető felfogás szellemében (Kölcsey, Toldy és Bajza) a műköltő megnevesítheti a népköltészetet. Toldy fenntartásai a népiesség eluralkodásával kapcsolatban irodalomtörténete Petőfi-portréjában is megjelennek: "Így ő, Eötvössel szólva, a szó legszigorúbb értelmében magyar költő - ha tudniillik ilyen alatt egy a művelt világ behatásaitól érintetlen primitív magyar költőt értünk - ..." (Toldy;368).

A harmadik csoportot azon elképzelés pártolói alkották, akik e két tartományt, a népit és a műköltészetet egyenrangúnak látták: Henszlmann Imre, Erdélyi János, Petőfi Sándor, Arany János. Céljuk a művészet közérthetővé tétele volt.

A fiatal Erdélyinél (átmeneti jelleggel) megjelenik a népinek a műköltészet fölé emelése is, a nép idealizálása jegyében.

A népiesség és a műköltészet, tágabban a népiesség és romantika viszonya elvi tisztázatlansága háttérben a nép, népiesség fogalom definiálásának nehézségeivel is szembesülünk. A fogalom jelentéskörét több, egymáshoz kapcsolódó törekvés alakítja: a

közérthetőség, a nép érdekeinek irodalmi képviselése és a nép - a romantikában megjelenő - kultusza, illetve a népnek a nemzeti költészet alapjaként elgondolt megközelítése (! Kölcsey Nemzeti hagyományok c. írását).

Gyulai a forradalom utáni irodalom-szemléletében a közérthetőség és a - forradalmiságtól megfosztott – nép-képviselésiség elve tűnik mérvadónak, a kiegyenlítődést hangsúlyozó, a romantika meghaladását hirdető nép-nemzeti program jegyében.

(Megjegyezném, hogy míg Gyulai a politikum és a forradalmiság kirekesztésével a romantika Petőfi-életműről való leválasztását végzi el - a romantika meghaladását igazoló szándék jegyében -, addig a huszadik század második felének uralkodó szemlélete Petőfi forradalmiságában a nép-képviselésiség legértékesebb megnyilvánulását látja: *"Petőfi életművében plebejus alapon, a forradalmi demokratizmus jegyében fonódik össze a kor két nagy törekvése: a társadalmi átalakulás és a nemzeti függetelenség akarása."* (A magyar irodalom története III.;735). Az akadémiai irodalomtörténet állítása elsősorban azért érdemel említést, mert a Gyulaival kezdődő folyamat egyik utolsó állomásaként arra hívja fel a figyelmet, hogy a magyar romantika a népiességet hangsúlyosan megjelenítő életművei a nélkülözhetetlen elméleti háttérrel nyújtó romantika nélkül, olyan elvárásoknak kell, hogy megfeleljenek, amelyek az esztétikum kategóriáin kívül helyezkednek el.)

A magyar romantika kereteinek tágítása, a romantikakép árnyaltabbá tétele és a magyar romantikának az európai romantikába való "beleolvasása" Horváth Károly írásainak jellemző jegye: *"A magyar romantika fő vonásaiban megegyezik az európai romantikákkal, ezért irodalmunk romantikus jegyeit az európai romantikáéival együtt tárgyalhatjuk."* (Horváth K.;14)

Horváth a romantika szertelenségével és megragadhatatlanságával kapcsolatban, amely a romantikát elutasító nézetek leggyakoribb szólama, Gaetan Picon-t idézi: *"Kétségtelen, hogy mindent szabad (a művészetben a romantika szerint), ám a romantikusok abban hasonlítanak egymáshoz, hogy valamennyien ugyanazokat a dolgokat engedik meg maguknak."* (Horváth K.;17) A magyar irodalom népiesség - romantika viszonya kérdéseit érintő fontos megállapítása (az európai romantika példáira hivatkozva), hogy a romantika stílusa egyaránt lehet *"patetikus, szónoki, mint Vörösmartyé"* és *"közbeszédszerűen közvetlen, mint Petőfié"* (Horváth K.;18). Horváth egyértelműen az egyéb jelzőktől megfosztott (magyar) romantika alkotóiként nevezi meg a Katona Bánk bánja és Madách Az ember tragédiája között megadott térben Kisfaludy Károlyt, Vörösmartyt, Vajda Pétert, Jósika Miklóst, Eötvös Józsefet, Petőfit, Aranyt, Jókait, ... (! Horváth K.; 17-27). Az egységesen értelmezett romantika általános jellemzőinek a fantázia szabadságát, az egyéniség jogainak hangsúlyozását és a nyelvi szabadságot (s ezen belül a népi nyelv felhasználását) tartja. A Wellek-i fogalom-meghatározásra utalva a romantika kísérőelemeiként említi a szubjektívizmust, a középkorkultuszt és a népiességet is (Horváth K.;12).

A romantika fogalmát körüljárva – ismét Picon nyomán – felhívja a figyelmet a romantikusoknál jelentkező kettős ellentétre: *„az egyik a befelé fordulás, az érzelmes vallomásigény, az énkultusz és a költő történelmi feladatvállalása közt feszül. (...) A másik ellentét: érzelmes önelemzés egyfelől, kalandos, fantasztikus, rendkívüli eseményekben gazdag külvilág elképzelése másfelől.“* (Horváth K.;13)

Margócsy István az európaiként olvasott romantika jegyében végzi el Petőfi "romantikába olvasásának" műveletét. Olyan elméleti fogódzókát kínál föl, melyek a Horváthnál megjelenő magyar romantikakeret jogosultságát igazolják.

A romantikát a XIX. századi magyar irodalom meghatározó jelenségeként vizsgálja. A fogalmat a nemzeti és a népi fölé rendeltén értelmezi. Olvasatában az egyedüllét állapota a költői megszólalás alapfeltétele ("az egyedüli beszéd szituációja dominál" – Margócsy;96). Margócsy a romantika lelki-tartalmi-nyelvi szélsőségeinek egymás mellett élésére s közvetlen

egymásba játszására hívja fel a figyelmet, s mindezt a klasszicizáló homogenitás ellentétéként mutatja fel. Jellemző példaként a Nem ért engem a világ c. Petőfi-verset említi. (Margócsy;167,172)

A kettősség - a feszültség eredőjeként szerepet játszó polaritás, az „átszubsztivizálás“, az egyedüllét állapota, a „világfájdalom“- nem egyforma mértékben, de olvashatóan van jelen Katona, Kisfaludy és Vörösmarty műveiben, Eötvösnél (nyomai Kölcseynél is megjelennek).

S ha Margócsy Petőfivel kapcsolatban a német romantika novalisi maximájának nevezett kettősség felelevenítéséről beszél, mely szerint a világ és az én két teljesen egyforma nagyságú létező, egymásnak vagy teljesen egyenrangú partnerei vagy ellenfelei, akkor a magyar romantika novalisi szemléletű megközelítésének kérdéseit veti fel.

A XX. század végén, a romantika-kutatás meghatározó elméletírójának számító Manfred Frank ezt a novalisi koncepciót mutatja fel a romantika eredeti programjaként: a klasszicizmus egységre, befejezettségre törő szemléletével szemben Novalis a végtelent tartja a romantika tendenciájának (Frank;276).

A magyar romantika olvasatának megalkotásában, a XIX. és XX. század hiányos, töredékes, ám mégis megjelenő magyar eleméleti írásait is figyelembe véve, a romantika megközelítésének novalisi koncepciója - a mondottak alapján - így érvényes, európai kontextusba illeszthető lehetőségként jelenik meg. Két alapvető, meghatározó megjelenése Vörösmarty és Petőfi nevéhez köthető. A nevükkel jelzett romantika különbözőségét, másságát úgy fogalmazhatjuk meg, hogy míg Vörösmarty (Kisfaludy, Kölcsey,...) a program nemzeti jellegével állandó belső küzdelmet folytat és az én különállása hasadással fenyeget (megfigyelhető pl.a Zalán vagy Kisfaludy Károly Irene-jének a szerkezetet is megbontó inkoherenciája), addig Petőfire az individuum vezérszerepének vállalása (a közösségbe be nem olvadó, de azt individuálisan kifejező „apostol“), ill. a belső meghasonlottság külső (a világgal konfrontálódó) konfliktusként való megjelenítése jellemző.

Hivatkozások:

- Fogarasi György: A romantika tétjei. in. Helikon. 2000/1-2. LXVI.évfolyam. 5-21
Wellek,René-Warren,Austin: Az irodalom elmélete. Bp. Gondolat,1972
Toldy Ferenc: A magyar nemzeti irodalom története. Bp. Szépirodalmi Könyvkiadó,1987
Horváth János: A magyar irodalom fejlődéstörténete. Bp. Akadémiai Kiadó,1980
Szerb Antal: Magyar irodalomtörténet. Bp. Révai,1935
Erdélyi János: Pályák és pálmák. Bp. Franklin-Társulat,1886
Gyulai Pál: Petőfi Sándor és lyrai költészetünk. Bp. Kunossy,Szilágyi és Társa,1908
Erdélyi János: Válogatott esztétikai tanulmányok. Bp. Művelt Nép Könyvkiadó,1953 (Erdélyi,VET)
A magyar irodalom története III. szerk. Pándi Pál. Bp. Akadémiai Kiadó, 1965
Horváth Károly: A romantika értékrendszere. Bp. Balassi Kiadó,1997
Margócsy István: Petőfi Sándor. Bp. Korona Kiadó,1999
Frank, Manfred: Einführung in die frühromantische Asthetik. Frankfurt am Main. Suhrkamp,1989

Katona József

(1791. november 11., Kecskemét -1830. április 16., szívroham - Kecskemét)

"Azon évben, midőn Kisfaludy Károly Tatarjaival legelső babérjait aratta (1819), egy igénytelen ügyvéd, Katona József végezte be másodszer átdolgozott Bánk bán című szomorújátékát, (...) Katona e szomorújátékában oly tehetségnek tűnt fel, kitől szerencsésebb körülmények között méltán várhattuk volna drámai irodalmunk felvirágzását." (Arany, A magyar...;105-106)

Élete: Kecskeméti iparoscsalád fia (apja takácsmester); 1813-ban sikeresen befejezi jogi tanulmányait;1815-ben ügyvédi vizsgát tesz; pesti ügyvédi irodákban dolgozik, majd 1820 januárjában saját ügyvédi irodát nyit; 1820 tavaszán kecskeméti alügyészi állást pályáz meg, s még az év őszén megkapja kinevezését; haláláig Kecskeméten él, nőtlen; 1826-tól a város főügyésze.

Katona a róla kialakult pozitív irodalmi képet Arany Jánosnak és Gyulai Pálnak köszönheti (! Arany befejezetlen Bánk bán tanulmányát és Gyulai 1860-as akadémiai székfoglalóját) .

Fő műve könyvalakban való megjelenésekor (1820 végén; a kiadványon az 1821-es évszám szerepel) Kultsár István Hazai és Külföldi Tudósítások c. lapja megemlíti a **Bánk bánt**, az 1820. november 18-án megjelent számban, de a felületes tudósítás nem kelthetett nagyobb, tartósabb érdeklődést sem a mű, sem szerzője iránt: "*Ámbár több magyaros Játékdarabok forognak is fenn Játékszíneinken, de tulajdon eredetei Magyar Darabok mégis igen ritkák, azért dicséretes volt Katona úrtól ezen pályán megindulni, amelyre minden tehetős ifjú Tudósokat a Hazai Nyelv dísze hathatóssan buzdít. A munkának belső bétét, mesterségbeli alkotását és az előadásbeli Nyelvnek mivoltát reményljük, hogy az érdeemes Olvasók kedvesöleg fogják megítélni.*" (Bayer; 346)

Hazai és Külföldi Tudósítások (1806 -1839) - az első Pesten megjelenő magyar újság.

Újabb öt év telik el, míg a Tudományos Gyűjtemény 1825-ben (a XII.kötetben), az olvasók figyelmére érdemes könyvek egyikeként említi a művet: ..."*ezen drámát a merész gondolatok és éles festések ajánlják*". (Bayer; 348)

1846- ban az Életképek "legjelesebb eredeti színművünk"- ként ír a darabról, de Katona és a Bánk bán jelentőségének megítélése a fokozódó ismertség és elismertség ellenére sem teljesen egyértelmű még. Toldy (Schedel) Ferenc 1864- ben megjelent művében (A magyar nemzeti irodalom története a legrégebb időkől a jelen korig rövid előadásban) Katonát a magyar drámai irodalmat megalapozó Kisfaludy Károly követőjének tartja csupán:

"*A drámai mozgalom, melyet a fejevári színészársaság pesti működése idézett elő, több régi és új erőt vont e pályára. Első azok közt, s a legnevezetesebb Katona József volt, ki számos jelentéktelen s kétes eredetiségű darab után, mellyel a múlt tizedben a vándorszínészetet segítette, Erdélyben sikertelenül pályázott, s (1819) átdolgozott, de színpadtól eltiltott öt felvonásos drámáját, Bánk bán -t bocsátotta most közre. Olvasatlanul maradt rossz nyelve miatt, de tizenöt évvel később végre előadásra kerülvén , a közönség politikai, s így annál élénkebb rokonszenvével találkozott, míg költői becsét csak a kritika mutatta ki. Egy tragédiánkban sem egyesülnek nagy hibákkal oly nagyszerű erények, mint Bánk bán-ban.(...) Bánk bán egészen, kétségkívül magas tehetséget bizonyít, de inkább megrázódtató, mint vonzó, mert fenség nélküli mű, hiányozván benne azon emelő hatás, melyet a tragikum a külsőleg bukó, de erkölcsileg győző erény által hoz elő.*" (Toldy,AMNIT;233)

Toldy utóbbi megjegyzése főként a dráma zárórészének, illetve Bánk alakjának ellentmondásaira utal, melyeket a műről értekező írások egyike sem kerülhet meg, s amely ellentmondások, kérdőjelek a művel kapcsolatos polémiák alaphangját is megadják.

Katona drámája megítélésének gyökeres fordulatóát Arany János és Gyulai Pál írásai jelentik. Ezek az írások alpozzák meg azt a szemléletváltást, melynek értelmében Kisfaludy Károly - sokak szerint a kortársak által túlértékelt - drámai életműve a háttérbe szorul.

Arany 1858- ban foglalokozik Katona művével. A Bánk-bán tanulmány töredék volta ellenére meghatározó jellegű (szövege 1879-ben, az Arany János Prózai dolgozatai c. kötetben jelent meg először).

Aranyt a bán alakjában leginkább indulatossága foglalokoztatja. Bánk bán indulatai révén Arany egyik legismertebb hősének, Toldi Miklósnak rokona. Alkatukban sok a közös vonás. Különösen akkor válik ez szembetünövé, ha Miklóst nemcsak karriert befutó fiatal sihederként látjuk, hanem a Toldi estéje érett férfialakjaként is , aki egyetlen halált osztó kézmozdulattal tönkretesz, megkérdőjelez mindent , amit az életben elért.

Arany nemzeti hibának látja az indulatot, az indulatok uralmát a racionális megfontolás felett a válsághelyzetekben; emberi (nemzeti) tragédiák okozójának érzi.

Katona drámájáról írt tanulmánya öt részből áll:

I. rész: A történet - Arany felvázolja a dráma történeti háttérét, II. Endre uralkodásának idejét (Merániát az albán-dalmát Montenegróval tarja azonosnak; Szalay Lászlóra hivatkozva elveti a tiroli Merannal való párhuzamot. Megjegyzendő, hogy Heltai krónikája szerint a királyné öccse Németországból érkezik.)

Szalay László (1813-64) - jelentős műve a Magyarország története, 6 kötet, 1852-62.

II. rész: A mese lényege - ismerteti a darab cselekményét, hosszasan, aprólékosan; közben többször figyelmezteti az olvasót , Bánknak milyen nehezeére esik fékeznie indulatos természetét: " *Petúr összejő vele , meghívja, a haza nevében titkos tanácskozásra, saját házához, s végül tudatja vele, hogy jelszavuk Melinda. E név, mint tör, hat Bánk szívébe: felfokozott, de még eddig határozatlan érzelmeiből a szerelemfélétség kezd kiválni,"...- majd - ..."Bánk , a féltés által üldözve, a rejtek ajtón visszajő"... "Bánk egy magánbeszédben tör ki: küzd benne a király iránti hűség, s a királyné elleni bosszú"... "Bánkban a féltés szörnye ismét feltámad"... (Arany;70-71)*

A bánt egyre inkább indulatai határozzák meg, figyelmeztet Arany: " Bánk, örülést mutat tekinteted" - mire a nádor feleli: "Tudom, tudom: de hallom is közellétét eszem lerontatása hír kürtjének, és azért kívánom azt használni addig, míg egészen el nem veszejtem" (Arany;73)

Bár Arany nem utal rá, a dráma e helyén nyilvánvaló az alak lelki-alkati rokonsága Shakespeare Hamletjével is (a vívódó, lelkéért , lelke nyugalmáért küzdő hős!).

Arany aprólékosan kitér Bánk összeomlásának jegyeire (a dráma V. felvonásában): Bánk bán Solomtól megtudja, hogy halála percében Petur alattomos gyilkosnak nevezte őt; majd Myska-bán, a király fiainak nevelője akar megküzdeni az orozva gyilkolóval, végül Solom ismét alattomos gyilkosnak mondja Bánkot, aki "*magába süllyed: az előbb büszke Bor-ivadék alattomos gyilkossá törpült.*" (Arany;77)

A valóban végső csapást azonban Melinda (a dráma első kidolgozásában Adelajd) halála jelenti: "*Bánk fájdalommal tetőpontra hág, óhajtja a halált. A király kérdi, mit tegyen ő most. Végre Myska és Solom kérelmére megkegyelmez Bánknak*" (Arany;78), hiszen ha megbüntetné, kegyelmet gyakorolna. Bánk büntetése, hogy tovább kell élnie.

III. rész: Bánk jelleme - Arany a bán jellemét vizsgálva Katona színpadi utasítására hívja fel a figyelmet. " *Nemes méltóság, mindenben gyanakodó tekintet, fojtott tűz, mely minden pillanatban kitörni láttatik; és minden körülmény azt árulja el, hogy mindenkor nagyobb indulat dühösködik belülről.*" (Arany;78) Ez az ember a darab kezdetén teljes mértékben tudatában van annak, közéleti méltóságként, a hatalom letéteményeseként milyen körültekintően és megfontoltan kell cselekednie. A történet során két kihívással szembesül.

Meg kell határozni a pártütökhöz való viszonyát és szembe kell néznie saját szerelemföltésével. *"Ölni maga nem akar - mondja Arany - : mit akar tehát? Ezzel nem vagyunk tisztában: mert ő nincs."* (Arany;87-88)

Arany szerint Bánk Izidórával és Tiborccal való találkozása a királynégyilkosság kulcsa. Izidórától bizonyosságot szeretne szerezni, hogy a királyné nem tudott, nem tudhatott előre Ottó tervéről, s hogy nem "előleges cselből" vette be az "altató-port". Izidóra csípős válaszát (hiszen szerelmes Ottóba) a bán Gertrudis cinkossága igazolásának látja, és magánemberként jogosnak tudja a bosszút. Tiborc panasza a „közmelettség“ bosszújának igazolásaként, indokaként hangzik el. Ezután már nincs, ami visszafogná Bánkot. A királyné elé érkezve megpróbál erőt venni magán, de az szinte kiprovokálja a végzetes tettet; a királyné az, aki tört emel Bánkra. A bán erőszakkal csavarja ki kezéből a tört, majd leszúrja Gertrudist. A gyilkosság után, megnyugvás helyett "belvadás" érez, de még nem fogalmazódik meg benne, miért. Ennek a miértnek a kifejtése az V. felvonás. (Ezzel az állításával Arany Katona drámaszerkezeti koncepcióját is védelmébe veszi.)

IV. rész: Gertrúd jelleme

"Gertrúd nem egészen érthető"- idézi Arany Vörösmartyt e rész elején. A kérdés az, mennyire akarta a szerző Gertrúdot Melinda gyalázatának bűnrészesévé tenni. *"Nem teljesen"* - szól Arany válasza (Arany;108). Véleménye szerint Katona több okból sem süllyeszti, süllyesztheti a királynét Ottó szintjére: 1. - ő a királyné; 2. - Szent Erzsébet anyja. Bűnös, de kevésbé, mint ahogy azt Bánk hiszi. (A IV. felvonásban azonban még érdeke Katonának, hogy a nézőt bizonytalanságban tarthassa a királyné bűnrészességének mértékét illetően, mert Bánk és Gertrudis nagyjelenetét Bánk optikáján keresztül kell látnia, Bánkkal kell együttéreznie). A vívódó és egyre inkább érzelmei által irányított Bánk egyetlen valódi ellenfele (önmagán kívül) Gertrud (integritása és érzéketlensége miatt is), ezért is érdemelnek különös figyelmet a IV. rész zárómondatai: *"Egyébiránt Gertrúd szerepének nincs vége a halállal. Az egész V. felvonást végig játssza, mint néma személy. E felvonás, ahányszor én e drámát színpadon előadva láttam, csak tableau-szerű fontossággal látszott bírni, (...) Pedig éppen itt fejlődik ki Bánk tragikai bűnhődése..."* (Arany;130)

V. rész: Csak a vázlat ismert. Arany tervezte, hogy Bánkhoz és Gertrúdhhoz hasonlóan a dráma többi szereplőjének portréját is megrajzolja. A töredékben maradt rész érdekessége a mű alakjainak három szereplőhöz: Gertrudishoz, Bánkhoz és Endréhez, a királyhoz való kapcsolása:

"1. Gertrudis köre: Ottó, Biberach, Izidóra

2. Bánk-bán köre: a/ Melinda, Mikhál, Simon, Tiborc

b/ Szélesebb értelemben még: Petúr és a lázadók, ezek közt ismét Mikhál és Simon is.

3. Endre köre: Myska-bán s fia Solom mester." (Arany;131)

Említést érdemlő Bánk-bán és Tiborc viszonyának értelmezése, melyet Arany egyértelműen patriarchálisnak tekint; a tehetős főúr az életét egy csatában megmentő parasztot anyagilag is támogatja; Tiborc hálát, megbecsülést érez patrónusa iránt, sorsa javítását várja tőle.

(Megjegyzendő, hogy Kerényi Ferenc Tiborc alakjában a sérelmeit felpanaszoló, ártatlanul együgyű parasztnál többet lát, pl. Lúdas Matyi öntudatosságával való rokonságot is. Bánkban Tiborc panasza - Kerényi értelmezésében - a felvilágosodásban gyökerező, "humanista" részvétet ébreszt. - !Kerényi;169)

A dráma megítélése szempontjából ugyancsak meghatározó jelentőségű Gyulai Pál akadémiai székfoglaló előadása, amely 1860.október 29-én hangzott el (az előadás szövege a Budapesti Szemle 1860./XI. kötetében meg is jelent). A székfoglaló szövege – kibővítve -, Katona életrajzával megtoldva, 1883-ban Katona József és Bánk bánja címen jelent meg.

Gyulai fontosnak látja végiggondolni mindazokat az okokat, amelyek szerepet játszhattak abban, hogy a hazai közeg kezdetben mintha tudomást sem vett volna a műről. Az érdektelenség egyik okát a dráma nyelvében látja, illetve a nyelvújítók nemzedékének irodalom- és drámaszemléletében. *"Nálunk a múlt század végén a színház nem annyira benső szükségletből fejlett, mint inkább a nemzeti visszahatás egyik mestersége eszközeként, nem hagyományos és naiv mulatság volt, hanem nyelvmívelés és hazafiság célzatos iskolája ... midőn megkezdődött a nyelvújítás harca, a nyelvújítók alig kívántak többet a drámától, mint újításaik elfogadását."* (Gyulai;172-173)

Katona azonban nem volt nyelvújító. Az 1811- től 1830-ig terjedő időszakban: *"senki sem foglalt el oly izolált állást, mint ő. Az érzemény szót kivéve, nem használ új szót, de a pólus, chaos, jus, virtus és ritter szókon kívül idegeneket sem. (...) Se az írók, se az útcák nyelvét nem vitte a színpadra,..."* (Gyulai;175).

A kedvezőtlen fogadtatás egy másik okát Katona témaválasztásában látja Gyulai: *"A magyar dráma másik kiinduló pontja, az ősi dicsőség, sem igen kedvezett Katona szellemének, mely mint minden valóságos tragédiaköltőé, leginkább az emberi tévedésekből vette táplálékát."* (Gyulai;176) Katonát nem a dicső múlt, hanem az ember érdekli – mindenekfölött.

Gyulai szól a korabeli – merevnek és szigorúnak bélyegzett - kritika felelősségéről is, amely teljes mértékben alkalmatlan Katona Shakespeare-ből táplálkozó szelleme befogadására. (A kritika feltehetően Katona darabjának már a romantikából is táplálkozó szemléletét tarthatta idegennek.)

Katona valódi közegének Gyulai a romantikát látta. Értelmezésében a romantika térhódítása hozza létre azt a közeget, amelyben Katona Bánk bán-ja jelentőségéhez mérten értelmezhető. (A darab központi figurája folyamatos és kilátástalan küzdelmet folytat önnön érzelmeivel, indulataival. Értelmét tudja cselekedetei urának, de élete fordulópontján - mikor felfokozott érzelmi helyzetbe kerül - indulatai kerekednek felül. Katona még nem mond ítéletet, mintha megriadna ennek az érzelmi viharának a következményeitől. Bánk veszít, mert a környezete (s ő maga is) megriad tettétől, de alakjában már ott él az a hős, akit ellentmondások feszítenek, aki számára egy törvény van: önmagának lenni.)

A XIX. század második felének Katonával, illetve a Bánk bánnal foglalkozó írásai közül Péterfy Jenő-é érdemel figyelmet (Katona József Bánk bán-ja). Péterfy Gyulai körének tagja, írásában a Bánk bán mellett Katonának a magyar drámáról írt értekezésével is foglalkozik (Mi az oka, hogy Magyarországon a játékszíni költőmesterség lábra nem tud kapni?). Szövegének érdekessége, hogy Arany és Gyulai meglátásait tömörebben, rendszerbe foglalva fogalmazza újra, a fő hangsúlyt a bán jellemére, sorsának tragikumára helyezi. Említést tesz a téma más hazai és európai feldolgozásairól (pl. a korabeli magyar írók közül - Katonától függetlenül - Kisfaludy Sándor is írt egy Bánk bán c. tragédiát; Péterfy említi Hans Sachs 1561-es darabját : Eine Tragedi, mit zwölff Personen zu spielen, Andreas der ungarisch König mit Bankbano seinem getreuem Statthalter valamint az osztrák Franz Grillparzert, akinek 1828-ban bemutatott e témájú darabja - Ein treuer diener seines Herrn -nagy színházi siker volt Bécsben).

Bayer József A magyar drámai irodalom története 1867-ig c. nagyszabású, kétkötetes munkája (1897) több fejezetében foglalkozik Katonával, és főművével a Bánk bánnal. Ezek zárszavaként Katonáról a következőket írja (állítása a dráma és Katona XIX. századi felfedezésének és kanonizációjának végállomása) : *"Bánk bán drámai irodalmunk történetében a kornak nagyon is viszonylagos drámái mellett úgy tűnik föl, mint valami vulcanicus kiemelkedés a körülte elterülő nagy síkságból. Fenséges látvány, melynek hatását csak növeli a környezet lapossága - de imponáló marad akkor is, ha a legkiemelkedőbb magaslattal vetjük össze, akár egyes szépségeit, akár egészének megragadó összhatását. Nemcsak korát tekintve nagy, de minden időkre az marad, s mint tragoedia fölülmulatlanul áll napjainkig drámai irodalmunkban."* (Bayer;367)

Bayer József (1851-1917) – színháztörténész

A XX. század kezdetén, Horváth János a magyar romantikának a nemzeti klasszicizmusba való áthajlását látta bizonyítottnak Katona Bánk bánja kapcsán: "*Katona József - (...) - bizonyos primitív romantikus gyakorlat után hallatlan energiával megfékezi magát, s lényegében romantikus egyéniségét oly műalkotásra kényszeríti, mely több kifejtendő szempontból a magyar klasszikus ízlés első, idő előtti megvalósulásaként hat.*" (Horváth;320)

Horváth, bár elismeri a dráma koncepciójának a romantikával való rokonságát, az alakok rajzának lélektani realizmusában a romantika meghaladását látja. Olvasatában Bánk az önmaga indulatait megfékezni tudó fennkölt erkölcsiség példája (!).

Szerb Antal Magyar irodalomtörténetében (1935) a Bánk bánról írva a kitér a darabbal kapcsolatos fontosabb vitás kérdésekre, amelyek már Toldy Ferenc a drámáról megfogalmazott véleményében is jelentős szerepet játszottak:

"*Csakugyan, a jellemeikkel van valami baj. Bánk maga ingadozik, mint Hamlet, a legfőbb példakép; ő is mint Hamlet, szántszándékkal, a helyzet előre való megkonstruálásával kergeti bele magát a düh és a végső elkeseredés paroxizmusába, amikor már nem beszámítható és így tette kívül áll az erkölcsi megítélésen, mert érzi, hogy józanul nincs ereje, hogy szükséges tettet végrehajtsa*" - írja Szerb, majd rögtön hozzáteszi: "*De nem értem egészen Gertrúd motivumait, Melinda lehetetlenül szende, Biberach hisztérikus.*" (Szerb;260)

paroxizmus - önkívülettel határos indulati rohamok egy részének megjelölése

Fenntartásai ellenére Szerb sem bújik ki a már működő kánon megszorításai alól: "*Ezek a kifogások nem érintik a Bánk Bán messze elsőségét. Bánk Bánt magában álló magasságba emeli a dikció, melyet hibáztattak a régebbi kritikusok és politikai és szociális felfogása, amelynek előbb népszerűtlenségét és azután általános elismertségét köszönhetette.*" (Szerb;261)

A Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtörténeti Intézetének irodalomtörténete , A magyar irodalom története III.(1965) már egyértelműen A nemzeti dráma megteremtése c. fejezet élére helyezi Katonát. (Szerbnél a Harc a magyar színházért c. rész 2. fejezete viseli A Bánk bán címet - így is jelezve a dráma jelentőségét.)

A darab kapcsán levont következtetések - ebben a keletkezése korában alapmű igénnyel fellépő kiadványban - Katonán és főművén túl, a kötet írásának koráról is vallanak: "*A Bánk bánban tiltakozik az idegen zsarnokság s a jobbágyokra súlyosodó kizsákmányolás (!) ellen, világosan megmutatja , hogy a forradalmi tett elkerülhetetlen, darabja mégsem a forradalom lelkesen igenlő ábrázolása. Ennek ellene mond Bánk tragikuma. De a forradalmat eltipró erők győzelmét sem hirdeti.*" (AMIT;354-355) Az idézet jelentősége akkor válik nyilvánvalóvá, ha tudatosítjuk, hogy alapja a Tiborc szerepét túlméretező értelmezési koncepcióknak

Némileg túlzó, kirekesztő az alábbi megállapítás is: "*A Bánk bán kétségtelenül máig legjobb tragédiánk ,...*" (AMIT;355)

Katonát diákkora óta vonzotta a színház. 1808-tól Pesten tanul; filozófiát, majd jogot hallgat és segédszínészként, illetve szerzőként (fordító-átdolgozó) veszi ki részét a pesti színházi életből. 1812-ben műkedvelő színészként (delectans actor) szerződést ír alá a pesti színtársulatnál.

Fordításai 1811-től datálhatók Korabeli német, osztrák darabokat fordít a színtársulat számára (pl. az 1811-ben bemutatott A szegény lantos c. darab Kotzebue nyomán született)

August Friedrich von Kotzebue (1761- 1819) - népszerű német drámaíró; elsősorban vígjátékaival aratott sikereket, több mint 200 színművet írt; Kisfaludy Károlyra is hatással volt.

1813- ban Katona már eredeti darabokkal is jelentkezik: Aubigny Clementia , vagyis a vallás miatt való zenebona Franciaországban IV. Henrik alatt és a Ziska, a calice, a taboriták vezére.

" Ziskájára elmondhatjuk, hogy ez első drámája, melyet komoly elsődleges tanulmány alapján készített. Idézett forrásai legfőbbike Schultz Interessante Erzählungjai lehettek, de mellette latin műveket is idéz jegyzeteiben, bizonyosságul, hogy komolyan vette feladatát. Főhősét Ziskát a nagyravágyás áldozatképpen akarta fölűntetni - de nem sikerült még sem a történeti anyagból történeti drámát alkotni, csak dramatizált történetet, telve a hussitismust inkább történelmi hitelű, mint drámai érdekű eseményeivel. Ziska eleinte a hussitismust csak lépcsőnek szánta nagyravágyó terveihez és csupán később, midőn huga megbecstelenítését megtudja, szánja rá magát, hogy a hussitismust ne csak eszköznek használja föl boldogulására, de eszköznek bosszújára is . Ziska jelleme inkább körvonalakban áll előttünk, mint teljesen , megfestve."...(Bayer;251)

1814- ben születik a Jeruzsálem pusztulása. Az alcím tanúsága szerint: „Eredeti vitézi szomorújáték öt felvonásban, Flavius Josephus akkoriban volt galileai igazgató rég talált írásaiból szerzette Katona József, hiteles jegyző, 1814.“

Gyulai szerint: "A költő törekvése nagyobb , mint ereje, föl tudja idézni a szellemeket, de nem képes uralkodni rajtok." (Gyulai;82). Ezzel szemben Bayer azt állítja, hogy a Bánk bán mellett a Jeruzsálem pusztulása Katona egyetlen valóban élvezhető darabja. A mű ismeretlenségének okát a téma megválasztásában látja:..." a zsidók iránti érdek oly csekély volt, hogy a közöny, sőt a megvetés határait érintette." (Bayer;255) Bayer koncepciója szerint a Jeruzsálem pusztulása töltene be a híd szerepét, melyen a korai, szerkezeti, jellemábrázolási gondokkal küzdő daraboktól eljutnánk a főműig, a Bánk bánig.

Szándéka ellenére a Jeruzsálem pusztulása elemzése elsősorban a darab problémáira mutat rá: nem egyértelmű az sem, ki a darab hőse, vajon Titus, a Jeruzsálemet ostromló seregek fővezére, Berenice, a Titusnak felajánlkozó zsidó nő vagy Florus, Jeruzsálem korábbi zsidógyűlölő helytartója. A darab, címe szerint, a város pusztulásának története, s mint ilyen inkább epikus, mint drámai tárgy - mondja Bayer. "A 4-ik felvonástól kezdve inkább korrajzi, helyzetfestői jelenetekkel, mint valódi drámai cselekvénnyel találkozunk."(Bayer;258) Figyelmet érdemlő azonban Mária alakja, aki Gyulai szerint akárha Shakespeare Titus Andronicus c. tragédiájából lépett volna elő.(Gyulai;85) Mária, hogy az éhségtől megmentse gyermekét, inkább megöli, majd tettebe beleőrül; örült és nagyon éhes - a gyereket báránynak nézi, megfőzi , és eszik belőle.

1814-ből származik Katona bemutatásra nem került vígjátéka A rózsza vagyis tapasztalatlan légy a pókok között, amely a Dérynében való csalódás jegyében íródott.

Katona József fő műve - (annak első változata!) - a Döbrentei Gábor szerkesztette Erdélyi Múzeum 1814- ben meghirdetett drámaírói pályázatára készült. A pályázatot Eredetiség s jutalomtétel címen, az 1814. évi első füzet tartalmazta (beküldési határidő: 1815. szeptember 30., meghirdetett pályadíj 700 ill. 300 forint; a pályázat célja, hogy a kolozsvári magyar színház megnyitójára eredeti magyar darab szülessen). A kiértékelésre 1817-ben került sor; a kitüntetett és megemlített művek sorában a Bánk bán nem szerepelt (kitüntette viszont a bizottság - egy Tokody János nevű biharmegyei szolgabíró mellett, aki Pártosság tüze c. darabjával pályázott - Bolyai Farkast, a jelentős matematikust, aki drámaíróként is próbálkozott).

Erdélyi Múzeum - irodalmi folyóirat; 1814-1818 között jelent meg, összesen 10 füzet.

A **Bánk bán** első változatáról Bárány Boldizsár (1791-1860), Katona egyetemi jogásztársa, színpadi szerző írt elemző kritikát Bárány Boldizsár Rostája címen (1816/1817). A dráma cselekményének összefoglalásán túl, a darabban kapcsolatban 21 észrevételt rögzített (ezek közül 14 általános, 7 részletező). Bárány pl. fontosnak tartja a szereplők tetteinek lélektani indokoltóságát.

A végleges szöveg és az ő-Bánk bán közötti fontosabb eltérések:

- Ottónak nem sikerül elcsábítania Adelájdöt (Melindát), s ezt be is vallja;
- egyértelmű a királyné ártatlansága;
- Bánk tettének közvetlen oka, hogy a királyné kineveti mint férjet, lovagot és közméltóságot viselő személyt is

Az átdolgozott, a végső szöveg 1820 novemberében jelent meg (1 forint 30 karajcáros áron).

A **Bánk bán**ban európai vándortémát dolgoz fel Katona, amely Antonio Bonfini (1434 – 1503; Mátyás humanista történetírója) Rerum Hungaricum Decades című, a magyarok történetéről írt munkája révén került be az európai irodalom vándortémái közé.

Heltai Gáspár Krónika az magyaroknak dolgairól (Bonfini latin krónikájának fordítása, átdolgozása) című, 1575 - ben megjelent művében, a Bánk bánról szóló történetben a királyné felelőssége egyértelmű: *"Annak utána béhívá a királné asszon az Bánk bán feleségét egy rejtekházba, és ott lón a királné asszon öccse is: azonközben a királné asszon kijöve a házból, és csak ketten maradának a házban. Mikoron az jámbor Bánk bánnak a felesége sokáig megoltalmazta volna beszédekkel az ő jámborságát, végre a királné asszonnak öccse erőszakot tón rajta."* Az asszony a vele enyelegni kívánó férjnek megvallja a rajta esett szégyent: *"Semmiképpen e szörnyű bosszúságot nem tűrheté Bánk bán: hanem másodnapon béméne a királné asszon házába, mintha szólni akarna véle. És kirántá az hegyestört, és avval által üté a királné asszont, és véres, hegyestörrel kijöve, és mondá az udvarbélieknek: - Az Gertrúd megcsalta feleségemet és az öccsének hajtotta, hogy erőszakot művelt rajta: ám megölém érette: még ma egynéhány úrral a mü felséges urunk után indulok Konstancinápolba: ám önmagam kezébe mégyek, tégyen ő törvényt felölem. (...) És mikoron Bánk bán megbizonyította volna a megholt királné asszonnak vétkét, a király olyan sententiát monda ki, hogy méltán megöletett a királné asszon és mentséget ada az Bánk bánnak."* (RMISZ II; 961-962)

Katona a megjelent művet Kecskemét városának, a város főbírójának és a városi tanácsnak ajánlotta (... *"Te vedd is ez első szülöttemet el! / arass (noha szűken is így) ha vetel!"*...) és a dráma szövege elé Jegyzést is illesztett. A Jegyzésben Katona ír az Erdélyi Múzeum pályázatáról, Bárány Boldizsárnak a dráma első változatáról írt Rostájáról; Ottó alakját történelmi forrásokra hivatkozva részletezi és foglalkozik Gertrudis bűnrészességének kérdésével is:

„Illyen nevelésű Öcsék között Gertrudist se reménylyük igen angyalnak – nem is szolgálhat nagy védelmére az, hogy ő anyja egyj szent Szűznek (Ersébetnek) mert ez nem neki köszönheti neveltetését, a midőn még kicsiny korában elvitték a Turingiai Herczeg számára, és egyj Klastromban nevelődött. Csak mélj (mély) tiszteletre méltó állapottya az, melly engem valamennyire mentségére kényszerített.“ (Katona, Bánk bán; VI)

Katona meghatározása szerint a Bánk bán dráma öt szakaszban (a felvonásokat mondja szakasznak).

A dráma szerkezete:

Előjáték:

- Ottó vágya Melinda megszerzése (*"És még ma kell, hogy ő enyém legyen!"* – Bánk bán; 11)

I. felvonás:

- udvari ünnepély
- Peturék titkos összeesküvése a királyné ellen
- Bánk bán érkezése, a királyné iránti bizalma megrendülése, szerelemfélése

("Titoknak lett zára az Melinda szabad neve!"- Bb;23; "Talán ez a Királyos Aszszony azért tetéz munkákat a munkákra, hogy szemem elkábulásakor, szívemben a benn lakó becsületet megölje?"- Bb;24)

II. felvonás:

- a pártütők gyűlésén Bánk csillapítja Petur dühét, a királyné védelmére kel
- Biberach Melindát érintő gúnyos megjegyzése dühöt ébreszt Bánkban a királynéval szemben ("otthon Ottó és Melinda -" - Bb;60)

III. felvonás:

- Melinda bukása ("Atyaátok egyj anyáért!" – Bb;65)
- Bánk elveszíti önuralmát, jogcímet keres bosszúja kitöltésére (Tiborc katalizátor szerepe)
- Ottó gyáván, orozva leszúrja Biberachot (aki gyáva és orozva gyilkol, nem méltó céltáblája Bánk bán dühének!)

IV. felvonás:

- Melinda megháborodik
- Bánk bán megöli a királynét ("Sziszegj - sziszegj, Kígyó! te itt maradtál." - Bb;113)

V. felvonás:

- a megérkező király előtt Bánk vállalja tettét; hiszi, hogy a királyné Ottó cinkosa volt, s hogy amit tett, nem gyilkosság, hanem igazságos ítélet végrehajtása volt
- a magára maradó Bánk bán élőhalott ("Nincs a Teremtésben vesztes, csak én!" - Bb;130)

A rendelkezésre álló források szerint a darab ősbemutatója 1833- ban volt Kassán, a pesti Magyar Színház (később: Nemzeti Színház) 1839. március 23- án mutatta be először. Az előadásról Vörösmarty Mihály írt kritikát:

" A pesti magyar színpadon először: Bánk bán. Eredeti szomorújáték 5 felv. Írta Katona József. (Egressy Gábor jutalomjátéka). Sok tekintetben hiányos a némileg vad, de erővel teljes színmű, első és utolsó műve e nemben a korán elhunytak. Legkevésbé sikerült Bánk bán karaktere, kiből nem látjuk azon szilárdságot, mely az általa elkövetett merész, s nagy felelősségű tettehez kívántatik. Tökéletesebb Petur, Biberach, Otto, Tiborc. Gertrud nem egészen érthető. Melinda a legnehezebb feladat az egészben, ha talán nem minden részben tökéletes is, de helyenként meglepőleg szerencsés vonásokkal van ábrázolva. Az egész mű mindenestre magasb tehetségre mutat, s nem hűtlen másolata a kornak, mely noha hanyatlásnak indult, s a hajdani erőből vadságra fajult, mégis sok jeleivel bír a férfiaságnak s lovagi szellemnek. Drámai, sőt színi hatás tekintetében végre a mű ritka tünemény, ha meggondoljuk, hogy akkor íratott, midőn dráma kevés, a színház bujdosó volt, s hogy a szerzőnek ez első munkája".... (Vörösmarty;698-699)

(A forradalom után, 1858-ig, a színház nem játszhatta a darabot!)

Katonát a színházzal és drámaírással kapcsolatos elméleti kérdések is foglalkoztatták. Kisfaludy Károly Ilka c. drámájáról írt kritikája kéziratban maradt, megjelent azonban a **Mi az oka , hogy Magyarországon a játékszíni költőmesterség lábra nem tud kapni?** c. írása (Tudományos Gyűjtemény, 1821; 4.szám).

A címben megfogalmazott kérdésre Katona a következő válaszokat adja:

- az állandó színház hiánya ("a theátrum nemléte", "Plánium elég van, de nincs kivitel.")
- a nemzeti dicsekvésre való hajlam ("A nézőt és olvasót is ízlésbe kell hozni, hogy nem mindég a "magyarok! mi magyarok!" a szép: ha ezeket fel nem leli is egy munkában, az még akkor is tökéletes lehet...")
- a drámakiadás nehézségei ("nyomtatásbeli szükség")
- a cenzúra ("Bánk bánom nem engedődött meg az eléadásra, hanem csak a nyomtatásra - miért? Királyné-gyilkosság végett? vagy hogy hellyel-hellyel az érző ember keserűen felszólal? nem! csak azért, mivel Bánk bán nagysága meghomályosítja a királyi házét.")

- a kritika hiánya (" - a hiba gúnyolva mutattatik meg a nélkül, hogy annak javításáról szó volna, és a Parnasszusra könnyen számárháton nyargalhat az ember.")

- az anyagi elismerés hiánya ("de ha madár látja, hogy hasztalan esik fütyürézése, élelméről gondolkodik, és - elhallgat.")

"Míg a felül (gondolomra) kitett akadályok el nem háríttatnak, addig nem lesz mit jutalmazni; mert addig a játékszíni költőmesterség mindég bimbójában marad,... " - írta Katona, aki figyelemreméltó éleslátással és tömörséggel fogalmazta meg a magyar szerzők előtt tornyosuló akadályokat. (A magyar próza könyve;158-163)

Ismertek Katona kéziratban maradt versei is; nyomtatásban csupán a Vágy jelent meg az 1822-es Aurórában.

Katona a XIX. század elejének egyik legérdekesebb jelensége, fő műve a **Bánk bán** már a **romantika** felé mutat. Bánk szenvedélyes természete, belső megosztottsága, vívódásai a romantika nagy alakjait idézik.

(A Bánk bán idézetek és a Jegyzés idézett szövegrészlete a dráma első kiadásának helyesírási gyakorlatát követi!)

Hivatkozások:

Arany János: A magyar irodalom története rövid kivonatban. Bp. Magyar Helikon,1977

Bayer József: A magyar drámai irodalom története a legrégebb nyomokon 1867-ig, I. kötet. Bp. MTA,1897

Toldy Ferenc:A magyar nemzeti irodalom története. Bp. Szépirodalmi Könyvkiadó, 1987 (Toldy,AMNIT)

Arany János: Összes prózai művei. Bp. Franklin, é.n. (Arany)

Kerényi Ferenc: A régi magyar színpadon (1790 - 1849). Bp. Magvető Könyvkiadó, 1981

Gyulai Pál: Katona József és Bánk bánja. Bp. Franklin - Társulat, 1907

Horváth János: A magyar irodalom fejlődéstörténete. Bp. Akadémiai Kiadó, 1980

Szerb Antal: Magyar irodalomtörténet. Bp. Révai, 1935

A magyar irodalom története III., szerk.Pándi Pál. Bp. Akadémiai Kiadó, 1965 (AMIT)

Régi magyar irodalmi szöveggyűjtemény II., szerk.Jankovich-Köszeghy-Szentmártoni Szabó. Bp. Balassi Kiadó, 2000 (RMISZ)

Katona József: Bánk bán . Pesten. Trattner János Tamás betűivel s költségével,1821

Vörösmarty Mihály: Válogatott művei III. Bp. Szépirodalmi Könyvkiadó,1974

A magyar próza könyve II. szerk. Bisztray,Gy.- Kerecsényi,D. Bp. MTA,1948

Kisfaludy Károly

(1788. február 5., Tét - 1830. november 21., Pest)

Katona szerencsésebb kortársa, a korabeli magyar drámairodalom első sikeres hazai szerzője, a magyar vígjáték megalapozója, költő, prózaíró a magyar romantika első generációjának vezéralakja; az Auróra szerkesztője.

Élete: Kisfaludy Sándor legfiatalabb öccse, viharosnak mondható fiatóság után (katona, festő; közben szüntelen konfliktusai apjával) 1817 elején telepedett le végleg Pesten, az egzisztenciateremtés reményében. A tatárok Magyarországon c. drámájának sikere megnyitotta előtte az irodalmi érvényesülés kapuit, s Kisfaludy élni is tudott ezzel a lehetőséggel. Az Auróra (1822) első évfolyamai igazolták, hogy Pesten egy Széphalomtól független irodalmi vezér kezébe került az irodalom irányítása. Az Auróra megindulásával műveit főként az évkönyvben közölte, saját neve mellett a Szalay Benjámint is használva. Élete utolsó évében Széchenyivel együtt tervezték a Jelenkor c. lap megindítását (szerkesztését Kisfaludy halála után Helmeccy Mihály vette át). 1830. november 17-én megválasztották az Akadémia nyelvtudományi osztálya tagjának, de ez a hír már nem jutott el hozzá. Halálának közvetlen oka tüdőbaja volt.

Az Auróra 1837-ig jelent meg, Bajza József szerkesztésében. Kisfaludy emlékére alakult a Kisfaludy Társaság, 1836-ban.

Jelenkor (1832 – 1848) - politikai hírlap, melyet Széchenyi István alapított, melléklapja a Társalkodó (1832 - 1840), amely szépirodalommal és gazdasági kérdésekkel foglalkozott.

Kisfaludy Társaság (1836 – 1952) - Kisfaludy 10 barátja - Bajza József, Bártfay László, Helmeccy Mihály, Toldy Ferenc, Stettner/Zádor György, Vörösmarty Mihály, Bugát Pál, Forgó György, Szalay Imre, Waltherr László - által alapított emléktársaság, mely később irodalmi társasággá alakult. Eredeti céljuk Kisfaludy Károly munkáinak gyűjteményes kiadása. Ennek érdekében indult az általuk meghirdetett gyűjtés, amely eredményeként Toldy Ferenc szerkesztésében megjelent a 10 kötetes Kisfaludy-sorozat. A fennmaradó összeget a tagok az irodalom javára kívánták kamatoztatni. A Kisfaludy Társaság alakuló közgyűlését 1836. november 6-án tartották.

Auróra (1822 – 1837) - évkönyv; a magyar romantika első fóruma; csak eredeti szépirodalmi műveket közölt; állandó munkatársainak szűkebb köre az ún. Auróra-kör: Vörösmarty Mihály, Bajza József, Schedel/Toldy Ferenc, Helmeccy Mihály, Stettner/Zádor György, Paziázi Mihály, Tretter/Járy György. Az első szám 1821. november 22-én jelent meg az 1822-es év köteteként, ez a gyakorlat a későbbiekben is fennmaradt, mindig az előző év végén jelent meg a következő évi kötet (! Bánóczi;13-14).

" Kisfaludyt ne keresd e keskeny sírban , o honfi!

S a rövid élet után holtnak örökre ne véld;

Itt csak elomlandó tetemeit jelelék ki baráti:

*Fenn van időt múló szelleme műveiben." - írta Vörösmarty Mihály az irodalom vezérének halálára Kisfaludy Károly sírjára c. sírversében (Vörösmarty I; 234). A magasztaló dicséret szólamainál többet nem kínál az 1833-ban írt Kisfaludy Károly emlékezete c. verse sem: "*Oh fáj és keserű minden, amit tudunk / Rólad jót, nemeset, becseset, / mert annak teveled jobb fele sírba szállt!"*(Vörösmarty I. 262-263).*

Ha megnézzük, hogy Kisfaludy 1819-es nagy sikerét hozó drámái mily kevésbé bizonyultak értékállóknak, érdemes elgondolkodni a magyar romantika második nagy hullámának meghatározó jelentőségű alkotója, Petőfi kirohanása fölött : "*Jó , hogy eszembe jutott Kisfaludy Károly! végre van alkalmam felőle nyilatkozni, amit már rég ohajtottam, mert valóban bánt engem és több józan embereket az , amit vele némely barátai elkövetnek.*

Tisztelem a pietásokat, de ha túlmennek a határon, nevetségessé lesznek, mint akármi más érzélem. Kisfaludy Károlyt túlbuzgó barátai, a szó legszorosabb értelmében, rátukmálták a nemzetre. Neki megvannak a maga érdemei, ő élvezhető olvasmányokat nyújtott kortársainak, és kortársai méltányolták, olvasták őt; kívánhat -e többet?... mi köze hozzá az utókornak, melynek nem nyújtott semmit? ő másodrendű tehetség volt, ki nem adott irányt az irodalom egy ágában sem. Drámája szenvedhetetlen nyavalyás német érzélgés, lírája érzélem és gondolat nélküli üres dagály; elbeszélése ... ebben volt legerősebb, az elbeszélésben, de most már az övéinél e nemben is sokkal jelesebbeket bírnak, és azt szeretném én tudni: miért egyem egrest, ha már érett szőlő is van? - Ilyen Kisfaludy Károly, és mégis erővel bámultatni akarják velünk..." - írja 1847. júniusában az Úti levelek - pesti - 8. levelében. (Petőfi;295)

Még ha feltételezzük is, hogy Petőfi elsősorban a gyorsan gyökeret verő "akadémizmus" megkötései, normarendszerének merevsége ellen lázad, akkor is elgondolkodtató, hogy Vörösmarty pártfogoltjának látókörén kívül maradtak a Kisfaludy-életmű lírájának népdalorientált elemei és a drámák boldogságkeresés-motívumai, amelyek Kisfaludyt (Vörösmartyval együtt) inkább példaként, elődként láttatják.

"Kortünet" vagy állócsillag? Másodrendű tehetség vagy mérföldkő?

Kisfaludy Károly helyét a magyar irodalomban Toldyék jelölték ki. Az általuk (Toldy által) megrajzolt kép (a drámai költészet megalapítója és az irodalom vezére) módosult ugyan az idők folyamán, de ez a változás csak a drámaíróról rajzolt portré hangsúlyeltolódásait eredményezte, az irodalmi vezérség szerepe nem kérdőjeleződött meg. Kisfaludy fellépéséhez köthető a klasszicizmussal való szakítás (amely főként a nyelvújítás kérdéseinek megvitatásával és az időmértékes formák uralmával jellemezhető a magyar irodalomban) :

"Példája s élő szavának hatása alatt emancipálta a költői előadást a görög mitológiai képes kifejezésmód s a klasszikai népek életére és kifejezésmódjára célzó vonatkozások alól, midőn érzésmódunk- és felfogásunkkal egyező kifejezést sürgetett. A dráma és beszély útján, a nemzeti tárgyakkal együtt nemzeti életet, alakokat, kifejezést vitt be az irodalomba, s így maga és követői a költészet és élet közt már tátongó hézagot szerencsésen áthidalták. Így lett ő egy új időszak alkotója a költészetben (...) egy eredeti s tisztán nemzeti műköltészet megkezdője..." (Toldy,AMNIT;226-227).

Gyulai a Bánk bánhoz mérve ítéli meg Kisfaludyt, a drámaírót: *"A hol a Tatárok oly rendkívüli lelkesedést gerjeszthettek, ott Bánk bánra nem várhatott méltánylat. Valóban Kisfaludy Károly hatásának egy részét hibáinak köszöni."* (Gyulai;178) Elismeri ugyan érdemeit a magyar vígjáték megalapozásában; méltatja darabjai színpadi nyelvét, mégis: *"érdeme inkább relativ mint absolut, s drámái és tragédiái épen nem sikerült művek."* (Gyulai;178)

(Talán nem véletlen, hogy a Petőfi életmű kanonizációját végző és Katona helyét az irodalom értékrendszerében megalapozó Gyulai véleménye főként Kisfaludyval szembeni fenntartásait tartalmazza.)

Bayer József (1897) már ezekre a fenntartásokra figyelmeztetve rajzolja meg a drámaíró, színpadi szerző Kisfaludy portréját: *"Igen, Kisfaludy Károllyal megérkezett a magyar színészet "régvárt"-ja; tapasztalatai, tehetségei olyanok voltak, melyek gyors alkotásra képesítették a nélküli, hogy tul ment volna azon a fokon, a melyet a színészet még nem ért el, hogy olyat adott volna, melyet megérteni kora még nem volt elég érett. ezért kedvezőbb sorsa KATONÁÉnál, ezért nagyobb hatása, melyet kora irodalmára és színészetére egyaránt gyakorolt. Míg ő pillanatnyi sikereit aratta s irodalmunk központjává lesz, azalatt a nálánál izmosabb drámaírói tehetség vidéki magányában nem minden keserűség nélkül bírálgatta azon sikereket, melyeket a Bánk bännál sokkalta gyöngébb drámák arattak."* (Bayer;296-297) (Bayer Katona 1820-ban íródott, kéziratban terjedő Ilka-bírálatára utal.)

"Nem teóriákon nevelkedett az írói pályára - írta Horváth János -,hanem mint az eleven irodalomnak - itthon és külföldön - fogékony olvasója, mint a közönségnek egy tagja"(Horváth;302). Kisfaludy sikereinek és ugyanakkor jelentőségének okát, forrását EREDETISÉG-igényében látja ("közvetlenül a magyar multból s magyar jelenből merítve tárgyait" - Horváth;20). Színpadi sikereivel kapcsolatban - nem téve különbséget a darabok között - azonban ő is így ír: "Nem engedményt tett ő a közönségnek, hanem csekélyebb készültségénél fogva közelebb állt, ösztönszerű gyakorlati érzékével pedig közelebb férközött hozzá." (Horváth;21) Horváth is Katonához hasonlítva Kisfaludyt jut erre a következtetésre. (Érdemes megjegyezni, hogy a szakirodalom fenntartásai mindig a Bánk bánt alapul véve fogalmazódnak meg. Kisfaludynak a vígjáték terén elért eredményei tárgyalására általában akkor kerül sor, miután Katona pozíciójának fölérendeltsége már nyilvánvaló.)

Kisfaludy megítélésének alakulása szempontjából az egyik legsarkítottabban negatív vélemény Szerb Antalé. Magyar irodalomtörténetében csak egy cégjelzésként használható nevet lát Kisfaludyban: "A csoport eleven középpontja, amíg él, Kisfaludy Károly. Népszerűségének tekintélye, személyének úri és gavalléros bája, megértése a fiatalokkal szemben elsőbbséget biztosít neki, bár a szellemi vezetés nem az övé, ahhoz nincs elég kultúrája. Ő csak nagy név, amely mögött az igazi vezérek, Bajza József és Toldy meghúzódnak." (Szerb;272). Valószínűleg ezért sem tartja fontosnak, hogy nagyobb, koncentráltabb figyelmet szenteljen a drámaírónak, elégnek tartja a Kisfaludyval szemben felhozott állítások megismétlését. Sikerei okát a nemzeti öndicséretben a közönségigény teljeskörű kiszolgálásában látja. "Csak egy drámája van, melyben végre megvalósította magasabb szándékait, az Irene. Ez csakugyan emelkedett dikciójú dráma, ahol a tragikus fordulat immár a lélek fordulata: de a drámai feszültség teljes mértékben hiányzik." (Szerb;258) Részletesebben azonban ezzel a művel sem foglalkozik, s amit a darabról mond, Gyulai ("mely egyébiránt legjobb műve" - Gyulai;180) és Toldy állításainak ismétlése, aki a következőket írja:

"A tisztán megalkotott magas tragikum, a (...) fejlődő cselekvény, szabatos szerkezet, szigorú lélektani indoklás s éles jellemrajz, a nyugodt fenség bélyegét viselő gazdag költői dikcióval kapcsolatban - ennek helyenkénti lírai áradozása, s a tökéletlen nyelv s gyarló verselés dacára is - e szomorújátékot az elsőrangú költői munkák közé emeli." (Toldy, AMNIT;230-231)

A magyar irodalom története III. kötete a nemzeti romantika irodalmi vezéréként rögzíti Kisfaludy Károly képét:

"Kisfaludy Károly az Auróra révén vált a fiatal irodalom vezérévé, a Pesten megszerveződött irodalmi központ legfőbb tekintélyévé, aki Kazinczy kezéből átvette az irányítást (...) azt írt, amire zsebkönyvében a leginkább szükség volt: prózai elbeszélést, egyfelvonásos színművet, balladát." (AMIT;403)

"A nemzeti dráma iránt még csak ébredező igényt segített eszméltre és a magyar színházhoz szoktatta a közönséget." (AMIT;398)

A drámaíró

1819. május 3-án, a pesti német színházban vendégszereplő fehérvári színtársulat egy addig ismeretlen szerző darabjával mutatkozott be a közönségnek. (Bánóczi József szerint Éder József társulata már otthon, Székesfehérváron is játszotta a darabot, 1819. április 18-án; a fehérvári előadást Toldy is említi.) Kisfaludy Károly **A tatárok Magyarországon** c. öt felvonásos drámája olyan siker volt, hogy a társulat a június 16-i búcsúelőadás darabjának megírására is Kisfaludyt kérte fel. Ebből az alkalomból született - négy nap alatt - az **Ilka, vagy Nándorfehérvár bevétele** c. mű. (Kisfaludy annyiban tér el a korabeli gyakorlattól,

hogy drámái szövegét nyomtatásban is kiadja. Jelezve az irodalmi igényű darabok és a "színházi használhatóság" közötti ellentét megszüntetésének igényét, programját.)

A fehérvári társulat 1819 szeptemberében és a következő év tavaszán is vendégszerepelt Pesten, s ekkor további Kisfaludy-darabok bemutatására került sor (**Stibor vajda, A kérők, Hűség próbája**) Megjegyzendő, hogy az ekkor bemutatott és nyomtatásban megjelent művek - az Ilkát és a **Kemény Simont** leszámítva - korábban, 1809 és 1818 között íródtak

A tatárok Magyarországon, műfaji besorolását illetően, leginkább vitézi játék. A vitézi játékok alakjait egyetlen indulat kormányozza, hőse erények hordozója, intrikusa pedig ezen erények torzképe; gyakori tárgya a hatalom helyes gyakorlásának kérdése (I! Kerényi;165-166).

"Nincs dráma, mely 1818-ig oly híven eltalálta volna a kor hangulatát, mint a Tatárok ... A szerelem édes (bár teljességgel nem magyaros) sentimentalismusa; (...) a szerelmes győzelme az akadályokon, a szerelem lemondása az elérhetetlen személyről, eltalálták azon érzelmeket, melyek mozgásban tartották e kor érzékeny szíveit. Ez egyik magyarizáció roppant hatásának. A másik okot ott találjuk a hazafias tárgyban, (...) Bebek a magyarok istenére fogadja, hogy a magyar szabadság csak életével fog elmúlni (...) " - írja Bayer (Bayer;325) A darab hatásának okaként említi a szerző színpadtechnikai jártasságát és színpadi nyelvét is: *"Bizonyára nincs magyar drámaíró, kinek első műve ily ügyes színpadi technikával bírna, mint a Tatárok Magyarországon s azonfelül a dictionban oly kevés, úgyszólván semmi kivetnivalót se lehetne találni."* (Bayer;326-327)

A tatárok Magyarországon - dráma öt felvonásban:

A darab első előadása alkalmából Kisfaludy Prolog-ot (előszót) is írt: *... "itt, és ma legelőször mi is, bár gyenge erővel, Melpomene oltárán áldozunk"...*(Kisfaludy Károly Minden Munkái I.,Tatárok;252)

A színhely Szádvár és a vár környéke, a tatárok tábora. Szereplők: Kajuk, a tatárok fővezére; lánya Zelmira; Bebek Zsigmond, Szádvár ura; lánya Emelka; Himfi Elek, Zsigmond nevelt fia - Emeleka szerelme; Organzeb; Kobut, a kun áruló; Bálint és Balázs - szádváriak; Batu, Kobut kun cinkosa.

I. felvonás: Emelka bánatos, szerelmét, Eleket várja vissza, attól fél, hogy kedvese talán már nem is él. A várba érkező Bálint a tatárok előrenyomulásának hírével hozza .

("Zsigmond: Bálint! rossz újságot hoztál, de még Szádvár fenn áll, még szabadok vagyunk, és esküszöm a magyarok istenére, hogy ezen szabadság csak életemmel múlik el." -Tatárok;257)

A vár alján Kajuk, a tatár vezér harcra buzdítja híveit. Személyes bosszúvágy hajtja, évekkal ezelőtt, Szádvárnál esett el a fia. Kobut, az intrikus, harc helyett cselt ajánl; szerelmes Emelkába.

II. felvonás: Elek a tatárok foglya. Pártfogója, életének megmentője Zelmíra, aki szerelmes Elekbe, ezért azt szeretné, ha apja megkímélné az ostromlott vár lakóit. Kobut, a Zelmirába reménytelenül szerelmes Organzebet szövetségesevé teszi. Kobut javasolja Kajuknak, hogy Eleket küldje követként a várba. A megadás fejében a helytartóságot ajánlja fel Bebeknek. Elek - még egyszer, utoljára - látni szeretné Emelkát, ezért enged a parancsnak. Ígéretet tesz, hogy feladata teljesítése után visszatér a tatár táborba.

III. felvonás: Kobut és Batu párbeszéde; Batu feladata Emelka biztonságának szavatolása az ostrom idején. Zsigmond elutasítja Kajuk javaslatát és arra kéri Eleket, ne menjen vissza a tatárok közé. Kobut érkezik, feltétel nélküli megadást követelve. Zsigmond hajlandó lenne tárgyalni a tatár vezérrel, de Kobutnak nem érdeke Bebek üzenetének hű tolmácsolása. Emelka és Elek végre találkoznak, de Eleket köti a tatár vezérnek tett ígérete, szándékában áll visszatérni a tatár táborba. Zsigmond arra kéri Emelkát, hogy a tatárok győzelme esetén Balázs, az öreg szolga kíséretében, a titkos alagúton keresztül hagyja el a várat, majd lelkesítő beszédet mond katonáinak.

IV. felvonás: A tatár tábor az ostromra készül. A várból érkező Kobut Bebek üzenetének elferdítésével ingerli Kajukot ("*Bebek Zsigmond nevetve fogadta követed és azt izeni, hogy gondolkodjál vissza s ha még egy fiad volna, küldd az ostromhoz.*" - Tatárok;297). Kobut a foglyul ejtett Elek halálhírét kelti. Kajuk már gyanakodik: "*Kobut, keresztüllátom lelkedet; rettegj haragomtól, ha nem igaz, a miket szólottál.*" (Tatárok;298).

Kobut Kajuk halálát tervezi - Orangzeb segítségével; a gyilkossággal Eleket akarja vádolni.

Megkezdődik a csata, melyben Bebek Zsigmond súlyos sebet kap. A sebesültet egy, a kőfalon álló katona tudósítja az ostrom eseményeiről - így szerez tudomást a helyére álló Bálint hősiességéről és haláláról .

V. felvonás: Kobut, Batu segítségével, foglyul ejtette Emelkát. A titkos barlangban szerelméért eseng. Miután Emelka elutasítja, a barlangba egy ismeretlent vezetnek be, akiben - némi félrértések után - Emelka Elekre ismer. Kobut Eleket Emelka szeme láttára akarja leszúrni. Tettét a váratlanul érkező Orangzeb akadályozza meg, aki bevallotta Kajuknak az ellene szőtt ármányt. Kobut megvív Orangzettel és halálos sebet kap.

Zelmíra, a tatár vezér lánya, Elek megmenekülése fölötti örömeiben barátságot ajánl Orangzebnek. Emelka le akar mondani Elekről Zelmíra javára, de ezt Zelmíra nem fogadja el. Apjához indul, kegyelmet és szabadságot kérni a szerelmeseknek. A vár udvarán összegyűlt tatárok előtt Kajuk békejobbot nyújt a haldokló Bebeknek: "*Tatárok! ide nézzetek, így hal a magyar, így hal meg az igazi bajnok.*" (Tatárok;314)

Aránytévésztségei ellenére (pl. Emelka és Elek találkozása a III. felvonás 4. jelenésében egyértelműen a darab kínos üresjáratok közé sorolható) Kisfaludy kompozíciós készsége vitathatatlan. Magyar alakjai azonban színtelenebbek a tatároknál (a magyarságból fakadó, azzal azonosnak tekintett erkölcsi többlet bizonygatása nem képes feledtetni a figurák aluldimenzionáltságát); Emelka és Elek csupán elszenvedői, nem alakítói sorsuknak.

Az események mozgatója Kobut, a kun áruló, ő a darab legdinamikusabb figurája - tettei jelleméből fakadó következetességet mutatnak. A többi figura kívülről, a szerzői szándék megvalósítása felől határozható meg csupán, tetteik nem következetesen megrajzolt jellem folyományai. Innét - tehát Kobut központinak tartott szerepe felől nézve, a darab a jó magyarok és a jó tatárok konfliktusa a csupán önös érdekeit szem előtt tartó Kobuttal és Kobut miatt.

A Tatárok vonulatát követő darab az **Ilka** is, amely a Tatároktól eltérően már nem prózában íródott. Drámai jambusai, nehézkességük ellenére is normateremtő igényt jeleznek (akárcsak pl. az Irene-ben).

Az Ilka, vagy Nándorfehérvár bevétele - dráma négy felvonásban:

A darab színhelye Nándorfehérvár, történik 1073-ban. Szereplők: Niketas, a görög vezér; Alexis, Niketas nevelt fia; Ilka, "magyar szűz"; Bors-Gyula, Ilka szerelme; Salamon, magyar király; Géza, Menyhárt - magyar nemesek; Zimias, görög tisztségviselő.

I. felvonás: Alexis, a görög vezér nevelt fia, szerelmet vall a raboskodó Ilkának. Ilka más szeret (Bors-Gyulát) és csak testvéri szeretetét tudja felajánlani viszonzásul. A magyar táborban a király eközben Gyulát - vitézi tetteiért - saját kardjával ajándékozza meg.

II. felvonás: A körülzárt várban Niketas visszautasítja a magyarok megadásra szólító javaslatát; ha kell, harcosként kíván meghalni. Ő is szerelmes Ilkába. A vezér bizalmát élvező Alexis vívódik: Ilkát árulja el vagy nevelőapját? ("*Éretted , Ilka, éltetemet kockáztatom! / te testvérem vagy, és ezen szent / Nevet megérdemelni feltett / Szándékom és kötelességem.*" – KKMM II.,Ilka; 33) . A magyar táborban, a csatára készülő Gyula, Ilka elvesztése feletti fájdalmát osztja meg Menyhárttal ("*Fellengző álmaim megújulnak / Megint, s a képzelet felemel / A boldogok sorába. Nem, barátom, / Legyen vétek, legyen bár gyengeség, / Nem titkolom, sőt kedvelem / Ezt a fájdalmat*" - Ilka;36).

Az éjszaka leple alatt Alexis érkezik, aki hírül adja Gyulának, hogy az elveszettnek hitt Ilka Niketas foglya.

III. felvonás: Zimias elárulja Niketasnak Alexis éjszakai kalandját. A gyanakvó vezér - Alexis tettének okát kutatva - felkeresi Ilkát a tömlőcben. Távozása után Alexis érkezik, Ilka közelgő szabadulásának hírével. A váratlanul visszatérő Niketas Ilkát Alexist ölelve találja és dühében leszúrja a fiút (*"Menj kigyó a kárhozatba!"* - Ilka;63).

IV. felvonás: Niketas szerelmet vall Ilkának, miközben megkezdődik a magyarok ostroma. A görögök zúgolódnak, mert hiába keresik vezérüket. Ilka egy óvatlan pillanatban megszerzi Niketas kardját és megszökik. A keresésére küldött katonák fáklyájával lángba borítja a várost.

Zimias a görögök megadásának hírével érkezik a magyar táborba. A győztes király beszédében kiemeli Ilka szerepét (*"Nagy eszköze voltál győzödelmünknek,..."* - Ilka;81). Gyula és Ilka végre egymásra találhatnak, miközben a magyar sereg a királyt éljenzi.

A darab befejezése a késleltetett egymásra találás képei után patetikus nemzetdicsőítésbe torkollik (*"Adja Isten, hogy közöttünk / A szent béke megálljon, / S hazánknek szép győzödelmünk / Igaz javára váljon. / S hogy itt drága Hunniában / A szabadság országában / Ily pár ne fogyatkozzék; / És a magyar urodalma, / Dicső királyunk hatalma / Még soká virágozzék."* - Ilka;85-86).

Az Ilka első beható kritikusa Katona József, aki meglátásait paragrafusokba foglalva mondta el véleményét Kisfaludy drámájáról. Bírálata töredék. Katona jelenetről jelenetre haladva elemzi a darabot:

I. felvonás:

- miért nem tud semmit Ilka a város két hónapja tartó magyar ostromáról? (1.jel.;12.o.)
- a király és nemesienek tanácskozását bemutató rész felesleges időhúzás, a magyarokról Alexis már Ilkával beszélgetve elmondta a legfontosabbakat (3. jel.)

II. felvonás:

- a Niketas monológ túl hosszú, s a hosszúság csak ott helyénvaló ahol a figurát indulatai ragadják el (1.jel.)
- Katona a darab kiemelkedően szép jelenetének tartja, mikor Gyula a táborban megvallja Ilka iránti érzéseit! (4. jel.)

III. felvonás:

- Ilka tömlőcében túl nagy a jövés-menés (3.- 5. jel.)
- Ilka Alexis halála feletti fájdalomát kevesebb szóval kellene kifejezni (5.jel.):
"Ilkának egész fájdalma ki volna merítve ezen három szóban: Alexis - megholt - megholt! - a nagy fájdalom néma." (SZgy; 812)
(Jó lenne tudni, hogyan vélekedett Katona a darabot záró – patetikus - jelenetről!)

Kisfaludy fejlődésének, romantikakoncepciója összetettebbé, árnyaltabbá válásának bizonyítéka az **Irene** című **szomorújáték**. A műfaji megjelölés Kisfaludytól származik, s arra utal, hogy a szerző, szándéka szerint, már tragédiát írt. (Az eddig tárgyalt művek jelölése pusztán "dráma".)

"A sok gyöngye dráma után Kisfaludy Múzsája egyszerre oly szárnyalást vesz, hogy előbbi alkotásai alig egyebek mellette, kezdetleges kísérleteknél." (Bayer;331). Az Irene első változata Kisfaludy egy korábbi, Konstantinápoly veszedelme c. darabja (töredék).

A tragédia nyomtatott formában 1820-ban Pesten jelent meg, ősbemutatója 1821. június 25-én, Székesfehérváron volt.

Bayer a korábbi drámák és az Irene közötti közötti alapvető különbséget a következőképpen fogalmazza meg: *"Eddigi tragédiáiban inkább korrajzot ad, történetet (értsd: történelmet) dialogizál s a tények hatása alól nem tudva menekülni, inkább Hunniát teszi tragoediái központjául, mint egyeseket."* (Bayer;334)

A mű Bolyai Farkas Mohamed vagy a dicsőség győzedelme a szerelmen c. darabja hatását mutatja (Bolyai hősnője azonban valóban szereti Mohamedet), erre utal Kisfaludy megjegyzése is: *"Ezen tárgyat, valamint Kemény Simont, már előttem egy lelkes hazafi kidolgozta. Én nem vetélkedésből, hanem egyedül előadás végett, a nemzeti színjáték javára újra ezen formába önteni hasznosnak ítélttem."* (KKMM III.,Irene;66)

(Bolyai műve 1817-ben jelent meg, Bolyai Öt szomorújáték c., Szebenben kiadott kötetében)

A szomorújátékot Gaal Györgynek, barátjának, darabjai német fordítójának ajánlotta: *"GAAL! kit szívünknek édes indulatja, / A szép barátság, öszvefűz velem, / Ki díszé ágait nekem osztogatja, / Kinél ujúlva önmagam lelem; / Múzsámnak itt áll gyenge áldozatja, / Hálám jeléül NÉKED szentelem! ..."* (Irene;67)

Gaal György (1783 - 1855) - író; Esterházy Miklós herceg bécsi könyvtárosa; számos magyar művet fordított németre; Kisfaludytól többek között az Ilkát és a Tatárokat is, amelynek 1821. február 8-i bemutatója Bécsben, a Theater an der Wien -ben, Kisfaludyt érzékenyen érintő bukás volt.

Az Irene drámai jambusokban írt szomorújáték - öt felvonásban:

Színhely Konstantinápoly, az 1453. esztendőben. Főbb szereplők: II. Mohamed, török császár; Hali basa, a nagyvezér; Zagán basa; Ferez bég; Agenor, a vak görög; Irene, Agenor lánya; Leo, Irene szerelme; Zulima, rabnő; Geront, görög katona.

I. felvonás: A vak Agenor lánya sorsát panaszolja; inkább holtan szeretné látni, mint rabként. Nem akarja elhagyni a törökök kezére jutott várost. Leo érkezik, Irenét keresi. Leo és Agenor a romokat fosztogató katonák foglyai lesznek. Tőlük tudják meg, hogy Irene a szultán foglya, sőt: JEGYESE. *"Vesszen el az élet is, ha minden elveszett"* - tör ki Agenor a hír feletti fájdalmában (Irene;74).

Közben a császári palotában, Zagán bég intrikál a szultán ellen. Hali - a titkos keresztény! - figyelmezteti Irenét, hogy hatalmában áll a legyőzöttek védangyalává lenni. *"Mit ősz fejed, bölcsességed, magas / Tiszted nem teljesíthetett, réám / Bizod? Én tartsam gyenge kézzel / Az éhező, vért szomjuzó oroszánt"* - kérdezi Irene, de elfogadja a Hali által rárótt feladatot.(Irene; 99) *"Enyém vagy!"*- mondja a szerelemtől megittasult Mohamed, és Irene már nem tiltakozik, meghozza az elvárt áldozatot (Irene;106).

II. felvonás: *"Ezentúl jószág légyen fegyverünk, / S minden gyűlölséget kegyelmünk öljön el."* - mondja a szultán Halinak (Irene; 109). Zagánt is rabul ejti Irene szépsége, de hatalomvágyát, intrikus terveit, mégsem rendeli alá érzelmeinek: *"Még is, nincs mentség, halnod kell. / Ragyogj egedben, itt halált kiáltok / Reád."* (Irene; 121)

Mohamed ekkor még azt hisz, boldogságvágya összeegyeztethető a hatalom gyakorlásával: *"Forró szerelmemnek virágait szedem. / Inkább boldog, mint halhatatlan leszek!"* (Irene;126)

III. felvonás: Agenor és Leo Zagán basa foglyai, aki a díván előtt árulással vádolja Halit. A szulán száműzni kénytelen hadvezérét, helyére Zagánt nevezi ki. Az érkező Agenor megátkozza a szultán jegyeseként bemutatott Irenet; a felbőszült tömeggel szemben a szultán védi meg.

IV. felvonás: Magyar követ érkezik, hadüzenetet hoz. Zagán felrója Mohamednek, hogy szerelmében csak a jelenvalónak él: *"A nagy lépcső nagy tetteket kíván."*- figyelmezteti uralkodói kötelességeire (Irene;158).

"Az erős elég magának" - válaszol Mohamed - *"Szerezz egy kincset, mely felülmúlja / Irene bírását, s veled megyek, / Törvényeket felforgatok, / Megrázom a föld minden sarkait; / De így, hozzá forrasztva, életem / Csak nála találja érdemét, becsét."* (Irene;160-161)

Mohamed Irenénél keres bizonysgot, igazolást:

" Irene! oh mondd, hogy nem félelem / A szultántól, hanem szabad / Választás készített karomba - / Mondd azt, és koporsók éjjelét / Szerelmem életlángra változtatja." (Irene;166)

A szultán érzései nem tűnnek kompromisszumot: *"Irene! lánghabok csapkodják mellemet: / Vagy karjaid között égek, vagy egy / Világot elnyelő mélységbe süllyedek."* (Irene; 164)

A felvonás végén kerül sor Irene és Leo sorfordító találkozására. Az apját meglátogató Irene vallomást tesz Leonak, melyet az észrevétlenül érkező szultán is meghall: *"Ezen romlékony test legyen / A szultáné, hazám javáért / Önéki áldozom; de e szív, / Míg ver, egyedül csak tégedet / Ismer. Légy boldog és nyugodj / Meg; légy erős, mint én, az áldozatra."* (Irene; 173)

V. felvonás: *"Fogadj el ismét engemet dicsőség! / Fogadj még egyszer harcok istene " - "Szabad / Kivánok én ezentúl lenni; félre / Minden láncokkal! egyszer / Vágytam csak földi boldogság után, / És oly rutúl csalattaték"* - a szerelemben Irene árulása miatt csalódott szultán a hatalmat választja. Már tudja, olyasmit várt el, amit Irene - önként - adni képtelen. A benne dúló érzelmi vihar követeléseiivel szemben az Irene által értékként megszabott *"csendesen virágzó szerelem"* semmisnek bizonyul; s a tömeg *"Irene haljon meg! halált neki!"* követelése (Irene;190) Mohamed érzéseinek kifejezése: leszúrja Irenét.

Agenor Irene halálát követő szavai (a jajgató élők közötti kevély rabistenről) csupán a dráma nemzetorientált programjellegének szempontjából érdemelnek figyelemet, és a korabeli közönség igényei kielégítéseként funkcionálnak (akárcsak Leo halálvágya).

Irene - színtelensége ellenére - Kisfaludy nőalakjainak legösszetettebbike. Mohamed iránti érzéseit nemcsak Leohoz való - a darabban meg nem indokolt - ragaszkodása, és a hódítóval szemben erkölcsi ellenállást tanúsító nemes honleány aggályai alakítják, hanem kételyei is, vajon mennyire lesz állandó a férfi - akiért minden fel kéne adnia - szerelme: *"Mint hálálhatom / Forró szerelmedet? hibáz eröm / Veled röpülni, visszatart a félelem, / Hogy harcokhoz szokott lelked / Emésztő játékát próbálja újra."* (...) - *"rettegek!"* (Irene;105).

Mohamed Csongort idézően keresi - és véli Ireneben, Irene által megtalálni - a hatalomnál többet jelentőt, a Boldogságot (*"Inkább boldog, mint halhatatlan leszek!"*). A két alternatíva (a külső világgal megjelenő hatalom és az Én belső világát kiteljesítő szerelem/boldogság) közötti választás lehetősége az ő esetében még illúzió csupán, mert Irene nem tud kitörni az őt gúzsba kötő erkölcsi kényszer szorításából. Mohamednek - Zagán intrikáitól függetlenül - Irene árulását tudomásul véve, nincs választási lehetősége.

Irene meggyilkolása, az aktus visszafordíthatatlansága végteleníti számára a kirekesztettség állapotát, az Én végtelen magányát. (Keresésében Csongor rokona; brutalitása A két szomszédvár Tihamérját idézi.)

Irene és Mohamed figurái Kisfaludy romantikaszemlélete kettősségének példáiaként is felhozhatók. Mohamed az Én és a Világ konfliktus jellegzetes - küzdő - kulcsfigurája; Irene a múltat példaként éltető közösségi erkölcs szimbolikus énje, akinek döntéseit kizárólag a nemzeti/közösségi elvárások határozzák meg.

Kisfaludy vígjátékai drámáinál időtállóbbnak bizonyultak **A kérők** és a **Csalódások** c. darabjai a magyar vígjátékirodalom kezdetét jelzik. A kérők Kisfaludy első színpadi sikerei idején került bemutatásra, a székesfehérvári színtársulat második, szeptemberi vendégzereplése idején (1819. szeptember 24.), a Csalódások az 1825 - 29 közötti időszak terméke, amikor Kisfaludy már főként az Aróra számára írta darabjait (az 1828-ban írt darab első bemutatója 1829. december 30-án volt, Kassán).

"Technikájuk, mint vígjátékoknak, általában igen ügyes, még pedig kezdettől fogva. Expositiói azonnal érdeklődést keltenek, rögtön belesodornak a cselekvénybe, csak a lényegesre szorítkoznak (...) Már az 1817- ben írt Kérőkben meglep ezzel a képességével: elevenen, gyorsan és mulattatóan szalad az expositio: még csak távolról villan a veszedelem s már itt a dörgés; már meg is jelennek a szerelmes pár boldogságát veszélyeztető kérők. Kiki a maga félszességével, s futólag felcsillan már a mentőterv is." (Horváth;55)

A kérők eredeti vígjáték három felvonásában:

Szereplők: Hósváry ezredes; Baltafy kapitány; Máli, Baltafy lánya; Károly és Lidi, Baltafy fogadott gyermekei; báró Székházy, kérő; Perföldy ügyvéd, kérő; Margit, Baltafy vénkisasszony testvére; Ferenc, a káplár.

A darab szerelmespárja Károly és Máli; a történet a szerelmük elé támasztott akadályokról, illetve azoknak Lidi segítségével történő elhárításáról szól. A darab életképességét nem a szabványosnak nevezhető történet, hanem az eleven színekkel megrajzolt, jellegzetes típusokat képviselő alakok biztosítják. A mű leghalványabb kettőse a szerelmespár, de a szerző és a történet által rájuk kirótt szerep nem kínál és nem kíván többet mint az egymáshoz való állhatatos ragaszkodást. (Máli részletesebb jellemzésének eszközeként jelenik meg az általa olvasott Himfy Szerelmei ; Károly jellemét indulatosságának hangsúlyozása teszi árnyaltabbá.)

Baltafy kapitány jó hazafi, gondos apa, barátja árváit sajátjaként neveli, egyedüli hibája, hogy konokul ragaszkodik tervéhez: minden áron férjhez akarja adni Málit. Ezt szeretné megakadályozni a talpraesett Lidi, aki a kérőket Ferenc segítségével teszi próbára. Elhitei velük, hogy ő a kapitány férjhez adandó lánya, s a háziak csupán azért mutatták őt úgy be, mint fogadott gyermekeket, mert ki akarják tudakolni, vajon nem a hozományra fáj-e csupán a kérő urak foga. Terve sikerül. Székházy és Perföldy is az ő kezét kéri meg Baltafy kapitánytól. Miután a cselre fény derül, az idegenmajmoló, hozományvadász Székházy mentené a menthetőt, Perföldy azonban szavának áll és Lidi mellett dönt.

Perföldy kacifántos, latin kifejezésekkel teli beszédmódja ellenére tisztességes ember. A francia szavakat pusztán idegenmajmolásból használó Székházyval szemben a becsületes hazafi típusa. Ezt jelzi a nyelvhez való - igaz, inkább elméletben mint gyakorlatban megnyilvánuló - viszonya is: *"mert mely ember az idegen nyelvet cultiválja és negligálja a magáét, az hasonló azon kertészhez, ki tulajdon gyümölcsét elrothasztja és az idegentől drága pénzen a rosszabbat megveszi"* (KKMM II.,A kérők; 261).

Margit a darab előítéletekkel terhelt vénkisasszony-figurája. Alkalmat ad a szerzőnek annak bemutatására, milyen nehézségekkel, előítéletekkel kellett megküzdenie a korabeli irodalomnak, íróknak míg polgárjogot nyert a szerelem ábrázolása. Mikor Margit meglátja a Himfyt Máli asztalán, így reagál: *"Himfy Szerelmei! szörnyűség! Isten bocsáj! mely eretnek könyv! a tűzbe vele! (...) Mely romlott az ifjúság! Rózsás Kert való nektek! Isten bocsáj! szerelmes könyvet olvasni! Mely undok, rettenetes vétek! Vegyetek tőlem példát, én böcsülettel megöregedtem és a Genovéa historiáján kívül semmit sem olvastam. Isten bocsáj! a sátán van a könyvekben, az kandikál ki minden betűből"* (A kérők;258-259).

A szerelmi intrika Kisfaludy a **Csalódások** c. vígjátékában is központi szerepű. A kérőkhöz hasonlóan itt sem a szerelmesek a legárnyaltabban jellemzett figurák. Elemér és Lina, Lidi és Elek a darab két szerelmespárja, öncsalások és Lombai, az intéző "plánjai" révén számos bonyodalomba keveredik, míg a darab végén visszaáll a rend és az eleve egymásnak rendelt szerelmesek újra egymásra találhatnak

A Csalódások vígjáték négy felvonásában:

Főbb szereplői: Elemir gróf; Köröndy Lina, a fiatal özvegy; Lombai, uradalmi inspektor (intéző); Elek, Lombai fia; Lidi, Lombaiék rokona; Mokány, földesúr; Viola, Lina társalkodónője; Kényesi, hozományvadász; Luca, vénkisasszony.

Elemir és Lina egy veszekedés után közös birtokukra utaznak; külön-külön. A birtok inézője, Lombai, nevelt lányát, Lidit, a szomszéd birtok jó szívű, de kissé nyers tulajdonosának, Mokánynak szánja. Egy félreértésnek köszönhetően azt hiszi, Elemir szemet vetett a lányra és már tervezi is a fényes jövőt : Lidi a grófé, Elek fia az özvegyé lesz. Mokánynak - kárpótlásképpen - Violát ajánlja, akinek az nagyon sajátosan kezd udvarolni:

"Biz én nem is sokat turbékolok, nekem az asszony segédnek kell s nem sohajtozónak." (KKMM IV.,Csalódások; 57) A végén azonban mégis sikerrel jár, Vilma igent mond. ("Azt ne mondja: nem! különben nőtlenségem lelkére marad." - Csalódások;100)

Lombai a birtokon megjelenő Kényesinek is menyasszonyt – és Pénzt - szerezne (nehogy egyéb terveit akadályozza) Luca, a vénkisasszony személyében, de ez a terve sem sikerül. A többszörösen felsült intézőt csupán az menti meg a kétségbeeséstől, hogy Elek fia és Lidi egy kisebb birtokot kapnak nászajándékba a gróftól: "Oh plánum! itt most kétségbe esném, ha az *inscriptio nem volna, ez vigasztal. Vegyétek egymást rossz gyeremekek!*" (Csalódások;103)

A darab legjellegzetesebb, legmarkánsabb típusa Mokány, a vidéki magyar nemes; bár durva és csiszolatlan, de őszintesége, nyersen szókimondó természete szórakoztat és szimpátiát ébreszt.

Dramaturgiai (Elméleti) töredékeiben, 1837- ben, Vörösmarty - Mokány figurájára is utalva, akit "sok ezer honunkbeli képviselőjének" tartott - a következőképpen fogalmazta meg elvárásait a vígjátéki karakterekkel szemben: "... a víg mű individuumok helyett inkább fajt vagy nemet hoz a színpadra; mert mindazon fősvényt, kajánt, rágalmozót, pimaszt, szelest, pazart stb. kiket vígjátékban látunk, úgy lehet tekinteni, mint egy egész osztály képviselőjét." (Vörösmarty III; 657)

Kisfaludy további színművei: A pártütők, A gyilkos, Mátyás deák, A vígjáték, A betegek, A leányörzö, Hűség próbája, Kénytelen jószívűség, Szeget szeggel, A fősvény, Az áltudósok, Három egyszerre.

Kisfaludy prózája

Az Aurórában megjelent **Tihamér** c. történelmi tárgyú elbeszélése (1824) Kisfaludy legnagyobb szabású, legambiciózusabb prózai műve. Jósika Abafijának megjelenéséig (1836) a történelmi tárgyú magyar próza legterjedelmesebb alkotása (a régebbi szakirodalomban műfaji meghatározásként gyakran a regény megjelölés is olvasható - pl. Toldynál A magyar költészet kézikönyvében;251).

A mű címszereplője Tihamér, Nagy Lajos vitéze, az András halálát (Lajos testvére) megtorló nápolyi hadjárat résztvevője. Ellenfele Werner, az idegen zsoldos, akinek testi ereje erőszakos természettel párosult. Mindkét férfi szerelmének tárgya Róza, az olasz földön nevelkedett magyar lány, aki szerelmes lesz a lovagi tornán győztes Tihamérba, akinek ugyancsak nem közömbös a szép ismeretlen. Egymásra találásukat Werner akadályozza meg. Egy Paolo nevű szolga segítségével lépéselőnybe kerül és - az érkező Tihamér előtt pár perccel - erőszakkal megszőkteti Rózát. A folytatásban számos akadállyal (Werner, ál-Róza, járvány, fogság) kell a szerelmeseknek megküzdeniük, hogy végre – majdnem! - egymáséi legyenek. Mivel Rózáról kiderül, hogy a Zách-nemzetség tagja, - bár visszakapja birtokait a királytól - a vőlegénnyé lett Tihamér kötelességének tartja a második - számára tragikus végkimenetelű - nápolyi hadjáratban való résztvételt. Halála után az elárvult Róza kolostorba vonul és évek múltán találkozik a remetévé lett, de őt még mindig - és továbbra is reménytelenül - szerető Wernerrel.

Kisfaludy történetének kerete túlzottan tág, szerkezete laza, cselekményvezetése gyakran erőszakoltnak ható, dőcögve haladó (pl. az ál-Róza bocsánatkérésének beiktatása; a lantos nevelőapa szerepeltetése; Stefano - Werner híve - életének megmentése). Jeleneteinek többsége kidolgozatlan (pl. a IX. szakasznak az ismeretlen énekessel induló és Stefano megmentéséhez vezető jelenetsorai; a XV. szakasz börtönjelenete: Róza és Tihamér semmitmondó találkozása).

Az elbeszélés szereplőinek jelleme vázlatos, elsősorban az írói akarat marionett-figurái. A túlzottan tökéletes és lovagias, de csupán kétdimenziós Tihamérral szemben Werner életteli

figura. Tihamér fantáziátlan, szerepjátszó rajongását ellensúlyozza Róza iránti szerelmének összetettsége. A mű címében jelöltek ellenére Werner a figyelmet érdemlő, komplex, vívódó ember, aki nem tartja kötelezőnek a maga számára Tihamér és Róza életét, tetteit meghatározó normákat, mégsem szegi meg őket visszavonhatatlanul (nem erőszakolja meg Rózát, bár hatalmában állna és lehetősége is lenne rá!).

Figyelmet érdemlő Tihamér és Róza szerelme beteljesülésének állandó hátráltatása. A mű végkicsengését (Werner sorsát is) figyelembe véve, a Tihamér a boldogságkeresés zsákutcája. Tihamér a "nemzeti" romantika szellemében cselekedve az Én érdekeit a Mi érdekeihez kötve hal meg; Werner a remeteséget, a magányos sziget-létet, a kivonulást választja. Ez a válasza a világban levés konfliktusaira. (Werner fontosságát a szövegtérben való markáns jelenléte is jelzi.)

Róza csupán Werner érzéseinek katalizátoraként érdekes. A figura Én szintjén való érdektelensége a történet zárószakaszában a legnyilvánvalóbb, mikor apácaként pusztán nosztalgiával gondol vissza a múltra: nem szeret és nem gyűlöl.

Kisfaludy - vígjátékaihoz hasonlóan – prózai írásaiban (víg elbeszéléseiben) is sikerülten rajzolta meg kora néhány jellegzetes, tipikus figurájának portréját. A legismertebbek Tollagi Jónás és Sulyosdi Simon. Egyikük a csalóka nagyvárosnak kiszolgáltatott, csetlő-botló, jó érzésű vidéki fiatalember, másikuk az "ej! ráérünk arra még"- típusú vidéki, komótos és nem túl eszes agglegény.

Tollagi Jónás életét (**Tollagi Jónás viszontagságai** címen) három történetből ismerhetjük: **Tollagi Jónás Pesten** (1822), **Tollagi Jónás mint házaspár** (1826) és a töredékben maradt **Tollagi Jónás mint atya**.

A Tollagi- történetek levélformában íródtak. Tollagi első történetének, pesti tartózkodásának kalandjai (20 levél) egy meg nem nevezett év május 1-je (ill. 7-e) és június 5-e között zajlanak. Az apja tanácsára a városba érkező, gyanútlan fiatalember a Remény fogadóban száll meg. Sikerül barátságot kötnie Lépfalvival (beszélő név!) és szerelmes lesz Lolliba. Barójával és szerelmével is felsül, mikor kiderül, csupán levélhordónak használták Szerencsére Lolli egy mellőzött rokonánál vigaszt talál, és május 29-e után már Róza boldog vőlegényeként írja leveleit barátjának:

„ Siess! siess barátom! jer mentől előbb ide, hogy semmi híja ne legyen szerencsémnek.

Egy hónap múlva Rózát haza viszem – Lépfalvi szintűgy Lolliját. Én velek örök barátságot kötök.

Így, barátom! annyi viszontagság mellett is szerencsés lettem és a ki bal sorsomban kinevetett, most én nevetem azt ki. A mit tapasztaltam, mindig elég ily rövid időre; de az a szép s kecsgető valóság leginkább ébreszti lelkemet, hogy a jó ember mindig feltalálja keblét s ha néha szenved is, utóbb feltűnik csillaga.

Légy boldog! siess nyílt karjaim közé. Ezentúl ritkábban kapsz levelet tőlem, mert ha az ember ily állapotban néha kibukkan is érzési özönéből, mindenkor szerelme lebeg előtte s keble lángol azt édes hangokban kiönteni s így nem akarva is költő lesz. Oh mily boldogító a szerelem!“...- áradozik utolsó levelében. (KKMM V.,Tollagi XX. levél ; 83-84)

Ám hogy a házaspár nem fenéig tejfel, azt a folytatásban (Tollagi Jónás mint házaspár) Tollagi is korán megtapasztalja. Féltékenysége a közben nótáriussá előlépett Jónást számos kellemetlen helyzetbe sodorja, különösen, hogy a helység a huszárok téli szállása lesz. Fejfájásának fő oka egy fiatal kadét, Lépfalvi öccse, akit a kelleknél gyakrabban talál Róza társaságában. „Az asszony gyarló, ezt már a régi írók hirdették“ – írja VII. levelében (Tollagi;97). Legsötétebb gyanúját látja beigazolódni, mikor egy Rózára nem éppen kedvező fényt vető levél kerül a kezébe, melynek szerzője – ki is lehetne más – Lépfalvi, a kadét. Az álarcosbál bonyodalmai után végre úgy tűnik, Róza ártatlan és Jónást is már csak a jövő rózsás kilátásai foglalkoztatják: apa lesz. Az örömhírt közlő XV. levéllel érnek véget

kalandjai, amelyekről egy meg nem nevezett év november 15-e és január 25-e között tudósítja az előző részben (Tollagi Jónás Pesten) is címzettként szereplő – közelebbről meg nem határozott - barátot.

A házaselet sommáját az álarcosbálkor látogatóba érkező idősebb Lépfalvi (a pesti barát) fogalmazza meg: „Az ész mindenben segíthet – mondá Lépfalvi – ha feleséged jó, úgy is boldog ember vagy; ha rossz, légy philosophus.“ (Tollagi;114)

A Tollagi történetek harmadik része (Tollagi Jónás mint atya) csupán két (dátum nélküli) levelet tartalmazó töredék. Érdekessége a II. levél, amelyben Kisfaludynak a népdal és a műköltészet kapcsolatáról vallott elképzelései jelennek meg. A kaszásaihoz induló Jónás egy leány énekét hallja, s miután rákérdez a szerzőre, a lány egy diákot nevez meg (Kisfaludy a költők által megnemesített, a népnek „visszaadott“ népdal elvét vallotta!).

Kisfaludy prózájának másik jellegzetes figurája **Sulyosdi Simon**, a mindig irányítást váró, jóhiszemű, de használni képtelen ember típusa: „habár semmit sem tett is, nem is ártott“. (KKMM V.,Sulyosdi;141) Élete egyetlen nagyobb elhatározása – ám ehhez is kikéri mestere jóváhagyását - , hogy szeretne megnősülni. Ám az sem baj, ha végül mégsem sikerül asszonyt szereznie, hisz senki és semmi sem hiányzik neki igazán ahhoz, hogy elégedett legyen: „A külvavar nem érdeklí, se nem olvas, se nem ír, hanem régi phlegmájával üldödél s öregszik. Légy boldog Sulyosdi Simon! Téged sem fog nyomni az oszlop sírod felett.“ (Sulyosdi;156)

Kisfaludy további – az Aurórában közölt - elbeszélései: Barátság és szerelem,1823; A vérpohár,1823; Viszontlátás,1824; Mit csinál a gólya,1824; Sok baj semmiért, 1825; A fehér köpenyeg,1826.

A költő

Lírjára tagadhatatlan Kölcsey hatása – állítja Horváth János (Horváth;302), de Kisfaludy melankóliája, szomorúsága tárgyhoz, élményhez kötődik.

“Ím kedvesem édes!kék hegyen túl
A nap remegő sugára leszáll,
És tiszta gyepágyon lágy pihenésre

Oly biztosan int a berki homály.” – kezdődik az **Alkonyi dal** c. költeménye (Kisfaludy I.;88), melynek személyessége, közvetlensége , költői képei valóban tehetséges költőre utalnak

Kisfaludy verseit általában – a romantika programjára utalóan - az ellentétek megjelenítése jellemzi (gyötrelem – boldogság; borult ég – kecsegtető sugár; élet – halál; balsors – békeség; csapodár – hív/hű); színvolaluk azonban nem egyenletes.

“Eget lelni s el nem érni / Hosszu kínra már elég” – olvasható pl. a **Késő bú** címűben - (Kisfaludy I.; 93) – és közhelyek, keresetnek tűnő kifejezések más költeményeiben is előfordulnak (a tavasz bájkelleme; kéj-lehelve illatoz; hajnali kellemű fény; édes szerelmed bájsugára;...).

Témái többnyire a magánszféra köréből valók, ahogy ezt a verscímek is jelzik: A szerelem, Elválás, A kedves sírjánál, A reményhez, A barátsághoz, Honvágy, Tűnő életkor, Hűség, Kedves tájamhoz, Csalódás.

Kisfaludy legismertebb – közéleti célzatú, romantikaprogramjának nemzeti jellegét hangsúlyozó - verse a **Mohács** (disztichonokban írt elégia; a mohácsi csatavesztés évfordulójára íródott).

“Élte kies tavaszán kora sírt hány ifju talál,
Kit nem rég az öröm lágy öle ringata még!
Disztelen itt fekszik, deli termete összerutítva

Száguldó paripák vasszegü körmök alatt” – írja Kisfaludy

Az általa felidézett kép – személyessé válva - Petőfinél is megjelenik majd az Egy gondolat bánt engemet soraiban: *“S holtestemen át / Fújó paripák / Száguldjanak a kivivott diadalra, / S ott hagyjanak engemet összetiporva”*(Petőfi; 612). *“A nyihogó paripák szökését / Bátran vigyázom...”*- kép már Berzsenyiné is olvasható, Forr a világ... kezdetű ódájában (Berzsenyi:Magyarokhoz; 192).

A Mohácsban programja nemzeti vonalának alaptételét hirdeti meg Kisfaludy:

„Él magyar, áll Buda még! A múlt csak példa legyen

S égve honért bizton nézzen előre szemünk.” (Kisfaludy I.; 78)

Költészetének programjellege balladáiból és népdalaiból is kitűnik.

Formaérzéke, a költői nyelv birtokbavételének virtuozitása – balladáit olvasva - Aranyéval nem mérhető. Arányérzéke, az érthetőség kritériumainak a sejthetőség fölé helyezése azonban megakadályozzák, hogy eltévedjen - olvasójával együtt - a balladai homály útveszetőiben. Kölcseynél is jobban „érzi“ a műfajban rejlő lehetőségeket; témagazdagsága Aranyt előlegezi meg.

Az éjjeli menyekző c. balladája a haláltánc-téma megjelenítése (Bürger Lenore c. 1774-es balladájának hatását mutatja - Szinnyei; 8.): hiába óvna az apa fiát a végzettől, a fiú kielégülést kereső érzéseitől hajtva, vakon rohan végzete felé:

„Hallod, fiam, a szél ordítását,

A tolongó zivatar zúgását?

Mindjárt reánk szakad!még van idő,

Térj vissza!vad bátorságodat

Bú fogja érni; oltsd el emésztő

Zabolátlan indulatodat!

Végy erőt szíveden,

Buja szerelmeden,

Hadd el bűnös célodat!” (Kisfaludy I; 164)

Az álmatlan király a lányát meggyilkoló szerencsétlen zsarnok tragédiája:

„Sötét az éj, sötét a vár,

Szép álmok közt a lét enyhül;

Aranyszékén gonddal tele

Csak a király álmatlan ül.

Előtte a nyert korona,

Melyért eladta álmait,

S véres tetőn felesküvé

Az éj undok hatalmait.”...

Lelkiismerete nem hagyja aludni a királyt, s mert *„gyémánttövis párnáján“* sem találja a megnyugvást, bosszúját a kertjében andalgó szerelmeseken tölti ki, megöli a lányt. Büntetése kegyetelen: *„ön lánya a kedves halott“*. (Kisfaludy I.;212-214)

Az **Epréslány** a Szép Ilonka-történet változata, azzal a lényeges különbséggel, hogy Szép Ilma végül nem *„hervad a sírba“*, hanem a vadász párja lesz. Tetteivel bizonyítja, hogy a *„himes javaknál“* többre tartja a szerelmet : *„Fénylő ugyan, ah!de hideg jutalom: / Pártám csak a hű szerelemnek adom.”* (Kisfaludy I.;193)

A **karácsonyjé** c. ballada, dinamikus szerkezetével, drámaiságával, költői képeinek tisztaságával, kifejezőerejével, sallangmentes nyelvvel kiemelkedő helyet foglal el a Kisfaludy balladáinak sorában. A karácsony éjszakáján vadászni induló úrfit a szolgál (refrénst idéző, a ballada egy további helyén megismétlődő) szavai figyelmeztetik:

„*Úrfi, úrfi a harang szól / Szent karácson napja int*“
Hiába üzik a vadat: „*Hajdu elmegy, hajtók jönnek,
Bús szemökben köny remeg.
Rajta, rajta! s száz hahótul
Harsog zúg a rengeteg.
A sas víjog, farkas ordít,
Vad kan röffen és csattogat,
Szarvas dobban és ropogva
Szaggat, tördel ágokat;
De üres zaj, vad nem tűn ki,
És haragban ég az úrfi.*“

Az erkölcsi törvényeket durván, önző céljai érdekében áthágó vadászt a vadászatot követő duhaj lakoma közben éri el a büntetés:

“*A bűn fia összeomlik,
Száz forgó szél csap bele,
És üvöltve szórja hamvát,
Baglyoké lesz lakhelye;
S ott huhogják minden éjjel,
A mi történt a vad szívvel.*“ (Kisfaludy I.; 200-205)

(A ballada 10. versszakának kezdete Vörösmartyt idézi: „*Föl barátim! csókra, táncra, / hadd perdüljön a leány; / Vig dalunk az édig hasson, / van borunk! húzd rá cigány!*“)

Kisfaludy népdalai az 1829-es és az 1830-as Aurórában jelentek meg (pl. Rákosi szántó, A Tiszának kies partján, Én is voltam szegény legény, Fogy már a nap melege, Messze tőled édes kincsem, Sárga levél, sárga levél,...). Összesen 33 népdalt írt. Ezek egyike a Tollagi Jónás mint atya már említett betétdarabja (Komám asszony leányának...). Legismertebb a **Szülőföldem szép határa** kezdetű (részben igazolása Kisfaludy elképzelésének, hogy a népnek érzett dal felé a műköltészet irányából is vezet járható út):

“*Szülőföldem szép határa!
Meglátlak-e valahára?
A hol állok, a hol megyek,
Mindenkor csak feléd nézek.*

*Ha madár jön tőle kérdem,
Virulsz-e még szülőföldem!
Azt kérdezem a felhőktül,
Azt a suttogó szellőktül.*”... (Kisfaludy I.; 101, 1-2. vsz.)

Kisfaludy az Arórával megteremti a magyar romantika fórumát, szerkesztőjeként kijelöli kereteit, íróként a nemzeti elemeket preferáló program műfaji-tartalmi jellegzetességeit hangsúlyozza.

Kisfaludy Károly műveit a - Bánóczi József gondozásában 1893-ban megjelent – Kisfaludy Károly Minden Munkái (KKMM) kiadás alapján idézem.

A versek, balladák, népdalok forráshelyének Kisfaludy I. jelölése a fentebbi kiadás I. kötetére vonatkozik

Hivatkozások:

Bánóczi József: Kisfaludy Károly élete. in: Kisfaludy Károly Minden Munkái I. Bp. Franklin-Társulat,1893

Vörösmarty Mihály: Válogatott művei I. Bp. Szépirodalmi Könyvkiadó,1974 (Vörösmarty I)

Petőfi Sándor: Összes prózai művei és levelezése. Bratislava. Madách,1974

Toldy Ferenc: A magyar nemzeti irodalom története. Bp. Szépirodalmi Könyvkiadó,1987 (Toldy,AMNIT)

Gyulai Pál: Katona József és Bánk bán-ja. Bp. Franklin-Társulat,1907

Bayer József: A magyar drámai irodalom története. I. kötet. Bp. MTA,1897

Horváth János: Kisfaludy Károly. Bp. Kókai Lajos Kiadása,1936

Szerb Antal: Magyar irodalomtörténet. Bp. Révai,1935

A magyar irodalom története III. szerk.: Pándi Pál. Bp. Akadémiai Kiadó,1965 (AMIT)

Kerényi Ferenc:A régi magyar színpadon. Bp. Magvető Könyvkiadó,1981

A tatárok Magyarországon. in: KKMM I. Bp. Franklin-Társulat,1893

Ilka vagy Nándorfehérvár bevétele. in: KKMM II. Bp. Franklin-Társulat,1893

Katona József: Az Ilka bírálata. in: Szöveggyűjtemény a felvilágosodás és a reformkorszak irodalmából I. szerk. Waldapfel,J. Bp. Tankönyvkiadó,1952 (Szgy)

Irene. in: KKMM III. Bp. Franklin-Társulat,1893

A kérők. in: KKMM II. Bp. Franklin-Társulat,1893

Csalódások. in: KKMM IV. Bp. Franklin-Társulat,1983

Vörösmarty Mihály: Válogatott művei III. Bp. Szépirodalmi Könyvkiadó, 1974 (Vörösmarty III)

Toldy Ferenc: A magyar költészet kézikönyve II. kötet. Pest. Heckenast Gusztáv,1857

Tihamér. in: KKMM V. Bp. Franklin-Társulat,1893

Tollagi Jónás Pesten. in: KKMM V. Bp. Franklin-Társulat,1893

Tollagi Jónás mint házas in: KKMM V. Bp. Franklin-Társulat,1893

Sulyosdi Simon. in: KKMM V. Bp. Franklin-Társulat,1893

Horváth János: A magyar irodalom fejlődéstörténete. Bp. Akadémiai Kiadó,1980

Kisfaludy Károly versei négy könyvben. in: KKMM I. Bp. Franklin-Társulat, 1893

Petőfi Sándor: Összes költeményei I. Bp. Szépirodalmi Könyvkiadó,1978

Berzsenyi Dániel Versei; kiadta Toldy Ferenc. Pest. Heckenast Gusztáv,1860

Szinnyei Ferenc: Kisfaludy Károly. Bp. Pallas,1927

Kölcsey Ferenc

(1790. augusztus 8., Szödemezer - 1838. augusztus 24. Cseke)

Az irodalmi hagyomány értelmében a klasszicizmusból a romantikába való átmenet költője; kritikus, Kazinczy-tanítvány; dalszerű költeményeiben az elvagyódás, Hymnus (Himnusz), Vanitatum Vanitas, Zrínyi dala, Zrínyi második éneke c. költeményeiben a hazafias érzések megszólaltatója - a Kisfaludy Károly körvonalazta romantika, nemzeti romantika programjának irányvonalához igazodva.

Élete: Korán árvaságra jutott; hatéves korában édesapját, tizenkét évesen édesanyját veszítette el és egy gyermekkori himlő szövődeményeként megvakult fél szemére. 1806 és 1809 között a debreceni kollégium diákja, ekkor még Csokonai az egyik példaképe. 1810-ben joggyakorlaton van Pesten és szoros, egész életét végigkísérő barátságot köt Szemere Pállal (Kazinczy pesti triász egyik tagjával). 1812-től Álmosdon, 1815-től haláláig csekei birtokán él. Pestre költözésének tervei rendre sikertelenül végződnek. 1830-ban a Magyar Tudós Társaság (Akadémia) tagja lesz. 1832-34 között Szatmár megye ellenzéki követe a pozsonyi országgyűlésen. Hirtelen halálát megrendülten vette tudomásul az irodalmi közélet.

A Figyelmező (az Athenaeum melléklapja), Kölcsey haláláról gyászkeretes jelentésben tudósítja az olvasókat:

Pest, sept. 1. - Kölcsey nincs többé. Rövid szenvedés után kimúlt Csekén, aug. 24. Családa, baráti, literatúránk s az academia, Szatmár, sőt az egész haza pótolhatatlan veszteséget szenvedte az atyáskodó rokon, meleg barát, koszorús író, lelkes társ, erényes hivatalférfi s hű képviselő elhúnyta által. Ő nyugszik sok hányatásai után; de fájdalomunk örökké ébren van sírja felett. (Figyelmező, 36. szám;603)

Kölcsey költővé avatása, bevezetése az irodalmi életbe Kazinczy érdeme. Az eszményit és az univerzalist előtérbe állító - Kazinczy hatását igazoló - klasszicista jelleg tudomásul vétele mellett azonban már Toldy irodalomtörténete is felhívja a figyelmet arra, hogy Kölcsey az ún "érzékeny dalköltők" köréhez tartozik, akik a klasszicista formanyelvet sóvárgó, borongó tartalommal (is) telítik (a német líra hatására):

"Kölcsey (1790 - 1838) minden ízében költői természet, költő mint dalnok és itész, mint filozófus és szónok, amiért egy általa mívelt szakban sem tárgyilagosan gáncstalan, de mindenütt melegítő, hódító. Dalaiban homályos érzetek, tárgyaltalan fájdalom és kény uralkodnak; mindenütt eszményi világ után való sóvárgás; ezért kedélyélete folytonos belső küzdés, mely a jelenben soha megnyugvást nem lelve, nem lelhetve, a megadásban keres orvoslátot, vigasztalást a múltban és jövőben, emlékezet és reményben. Bolyongó fantáziája andalgásaiban bekalandozza a mítoszi, a történelmi, a természetvilágot, melyeknek minden izecskéje nála misztikus léttel bír;..." (Toldy, AMNIT;216-217).

Lírája lágy érzelgősségét, szentimentalizmusát Angyal Dávid és Horváth János is meghatározónak tartják. Horváth Angyal véleményére utalva állapítja meg, hogy Kölcsey a nehezen, nem egyértelműen besorolható költők egyike:

"Lírikus elődei (Ányos, Dayka) csak az egyoldalú szentimentalizmust képviselték, s nincs is meg bennök az igazi (!?! - D.A.) Kölcseynek ingerlékeny, visszahatásoktól gazdag, érzelmi eredetisége." (Horváth; 295)

Kölcseyt a másik Kazinczy "tanítvánnyal", Berzsenyivel, az értéként elérni vágyott horatiusi (klasszikus) életideál rokonítja. Horváth a klasszikus nyugalom és egyneműség elérhetetlenségének tudomásul vételéből eredezteti Kölcsey költészetének jellegzetességeit: *"a vágyat az elérhetetlen után, amely csak elégedetlenséget szül, s az elégedetlenséget, miből a vágy újabb meddő erőfeszítésre indul."* (Horváth;296)

Szerb Antal szerint Kölcsey: *"A romantikus "sich fliehn", az önmaga elöl való menekülés első képviselője a magyar irodalomban. (...) Nem akarta néven nevezni a dolgokat, csak sejtetni, nüanszokat, zenét."* (Szerb,MI; 266)

(Zeneiségét már Toldy is kiemelten említi: *"Zenészeti költészet, vagy inkább zene az ő költészete, melynek ideái nem tiszták, határozottak, s azért meg nem foghatók, de mely hangulatába bennünket ellenállhatatlanul elmerít."* – Toldy,AMNIT;217)

Kölcsey képe az irodalomtörténetben a reformkori törekvések legnagyobb hatású kifejezőjeként rögzült: *"A görög és német irodalom mintáihoz igazodó klasszicizmust ő emeli a lírai költészetben a legmagasabb pontig, majd a nemzeti romantikának és a népköltészet felkarolásának meghirdetője és egyik első irodalmi megvalósítója lesz. (...) A szabadságharcot érlelő reformkor eszméit ő fogalmazta meg a legtömörebb formában; jelszavai: haza és haladás; ..."* (AMIT;413)

Lírájával kapcsolatban - Kölcsey-tanulmányában - Szerb az esztéta gögijéről beszél. *"Kölcsey lírája exkluzív líra; sohase törekedett arra, hogy verseit mindenki első olvasásra megértse; (...) a homályosságot, mely fiatalkori verseit jellemezte, nemcsak hogy nem kerülte, de büszke is volt rá, a helldunkelt (félhomály) legfontosabb költői sajátosságának tarotta."* (Szerb,Gondolatok...:63)

Első versei Döbrentei Gábor Erdélyi Múzeumában jelentek meg 1814- ben és 1815-ben (A kedves sírja, I. füzet; Kivánság, IV.f.; A phantasiához, V.f.). Kapcsolatuk Kazinczy ösztönzésére indult; levelezésük, kordokumentum-jellegén túl, az irodalomról, az alkotásról „beszélgető“ Kölcseyvel ismertet meg.

Döbrentei az elsők között kifogásolta a publikálásra kapott művek sejtelmességét, homályosságát, s arra kérte Kölcseyt, javítson versein, dolgozza át őket. Kölcsey 1813 novemberében írt válasza a homályosságnak közelebbről meg nem határozott, s mégis: **ÉRDEMI** jelentőséget tulajdonít - *"Hogy verseim homályosak? Azt én elhiszem; sőt talán tudom is. Természeti hiba-e az? Vagy munkától kerül? Nem tudom."* (Kölcsey;941)

A témára egy későbbi, 1814 áprilisában Kazinczynak írt levelében is kitér: *"Döbrentei utolsó levelében azt írja, hogy verseim közül a Költőt és a Schwaermert (Ábránd) teyem érthetőkké, hogy 2-dik füzetében kiadhassa. Neki egy szót sem (?) írtam vissza ezen pontról, de esküszöm, hogy kevesebb homályossággal írni nem tudok. Elhiszem, amit ő mond, hogy darabjaim mind homályosak, s ezért nem is akarom őket a publikumnak adni, s örvendek, ha mivel verseimet nem korrigálok meg, nekik helyt nem ad."* (Kölcsey; 947)

Kölcsey költői szemléletváltása – a klasszicizmustól való elhajlása a romantika irányába - követhető nyomon három, a **Költő** címet viselő költeménye összehasonlításával. Az első, az 1811-es , szonettformájú, **A Költő** c. vers olvastán még egyértelmű a Kazinczy-hatás, iskola. Személyességnek nyoma sincs; Kölcsey a klasszicista - érzelmileg kiegyensúlyozott és távolságtartásra törekvő - költőkép elvárásait fogalmazza meg, a szonettformával is Kazinczy előtt tisztelegve, az ő elismerését keresve:

*"Két istenasszony, amidőn születtem,
Vitt hús berkedbe, Leto szent fia,
S most, mint örökre vidám grácia,
Szelíd tavaszban lengenek mellettem.*

*Egyik, kitől az égi lantot vettem,
Az édesen ömlő Harmonia;
Másik te vagy csendes Fantázia,
Ki rózsaleplet vígan vonsz felettem.*

*Amannak oltárt nyögellő szelek,
És búsan ömlő csermely zúgásánál
Echónak ellenében szentelek.*

*Neked virító bükkjeim sátoránál,
Merengve hallván a Dryasokat,
Fűzők hajdabá rózsalombokat." (Kölcsey; 19)*

A még ugyancsak klasszicista háttérű, 1813-as A Költő zárását azonban már a személyesség eluralkodása jellemzi, a versszöveg az ellentétekre, kontrasztokra építve fejt ki hatását. Jellemző - a vers zárásához közeledve - a kezdő versszakok görög-római irodalomra utaló fogalmainak, képeinek (Hellásznak omladékain, Dióne bölcsőjében, Róma hét hegyén, Tibur szent határa,...) fokozatos kiiktatása:

*"Sors, vígan dőlök kebeledre,
Ha végóráid intenek;
Engedd csak, hogy sötét helyedre
Szép álmaim kísérvjenek.
Fényektől bús lakod homálya,
Miként Aurora felderül,
S reám viruló rózsapálya
Mosolyg vad pusztáid közül." (Kölcsey;29)*

(Az Aurora univerzális: "hajnal" jelentésében nem mond ellent a fentebb a fogalomrendszerről és képekről mondottak; az ellentétpárokra építő képek a romantika - érzelmi feszültséget fokozó, kifejező - jellegzetességeként értelmezhetőek: sötét hely - fények; homály - felderül; viruló rózsapálya - vad pusztáid,...)

Az 1826-os Költő című vers záróversszaka már a magyar romantika nemzeti programjának elfogadását is jelzi, az egyéninek (személyesnek) a nemzetihez való kapcsolását:

*"Röppenj, röppenj, szűk Jelenlét!
Keskeny nékem e határ;
Múlt s jövő tekintetemnek
Messze, messze, messze int.
Ismeretlen, szent Haza!
Hol vagy, ah rendelve nékem?
Nyugtalan szív merre vágysz?" (Kölcsey;92)*

Kölcsey korai verseiben egyértelműen kimutatható Kazinczy hatása.

"Arkádiában élelmetet,

S zengek szelíd dalt lantomon,"... - írja a Kazinczyval már levélkapcsolatban álló kezdő költő, a debreceniek és Kazinczy között folyó Arkádia-pör állásfoglalásaként, az Arcas c., 1809-ben írt versében. A debreceni "norma" elutasítása Kölcsey részéről a Csokonai-kritika (1817) és az Antimondolat (1815) debreceni grammatikát csúfoló levele révén is nyilvánvaló.

Az 1813-as **Egykor homályos** c. versének időmértékes strófaszerkezete is a klasszikus – „kazinczyánus“ - norma követését jelzi, de az 1814-es **Elfojtódás** már egy új költői magatartásforma, szerep megszólalása (a Kazinczy kedvelte idill helyett, Kölcseynél a lángolás az egyik kulcsfogalom!).

" *Ó sírni, sírni, sírni,
Mint nem sírt senki még
Az elsűlyedt boldogság után,
Mint nem sírt senki még
Legfelső pontján fájdalomának,
Ki tud? ki tud?
Ah, fájdalom -
Lángoló, mint az enyém, csapongó, s mély,
Nincsen több, nincs sehol!*

*S mért nem forr könnyű szememben?
S mért hogy szívem nem reped meg
Vérözönnel keblemen?"* (Kölcsey;45-46)

Ez a sajátos Kölcsey-hang, szerep a folytatásban két irányba mozdulva mutat majd változást. Az egyik inkább formai, a másik tartalmi kérdéseket érint.

Népdalstúdiumai eredményeképpen jön létre az a dalforma, melynek legjellegzetesebb példáiként a **Csolnakon** (1822) és a **Hervadsz, hervadsz...** (1825) c. költeményei említhetők. Az 1817-es **Rákóczi hajh!** c. versétől kezdve pedig - Kisfaludy Károly és az Auróraszok programjában ösztönzésre találva - a nemzeti téma kap egyre nagyobb teret költészetében.

A népdalköltészet eredményeit felhasználó lírai dalai (Csolnakon, Esti dal, Hervadsz, Vágy, Búsán csörög) nem a Kisfaludy-féle "a nép számára a népdalt nemesítő" szándék jegyében születnek; a népdalok formavilágát, jellegzetes képeit a testetlen, határtalan elvágyódás, a kielégületlen (kielégülhetetlen) vágyak és az ebből fakadó bánat kifejezése keretként, eszközként használja. Személyes tartalommal tölti meg a népdalokból elvonatkoztatott formát:

"*Ültem csolnakomban / Habzó vizen, / Hallék zúgni darvat / Röptébe fenn, / Röpülsz égi vándor, / Föld s víz felett, / Vajha szállni tudnék / Én is veled*" - írja a **Csolnakon** első versszakában. (Kölcsey; 63-64)

"*Kertemre szelíden / Az estve leszáll; / Lány szél nyög epedve / Virágainál. / S míg szél nyög epedve / Virágainál, / Harmatja szememnek / Azokra leszáll.*"- kezdődik az **Esti dal**. (Kölcsey;85)

"*Volnék csak kis madár / Röpülnék szárnyakon*" - mondja **Vágy** (1826) c. dalában.(Kölcsey;95)

A népdalokból ismert képek jelennek meg a **Hervadsz, hervadsz...** c. dalban is. Utolsó versszaka a már egyedül az emlékezetben, emlékezésben kielégülést találó állapotot kifejező képek sora:

"*Hervadsz, hervadsz / Szerelem rózsája! / Nem kell nékem / Remény violája; / Újjaim csak / Nefelejcsset szednek / Bús estvéjén / Bús emlékezetnek.*" (Kölcsey;91)

Egy 1833-ban Szemerének írt levelében népdaltanulmányairól a következőket írja:

"*1818 - 1823. Kölcse és Csekén igen keveset dolgoztam, de dalaim alakja ekkor fejlett ki. (...) ha sötét képeim engedték, a parasztdal tónját találgatám. Nehezebb stúdiumom egész életemben nem vala. A sentimental-lyrisch ünnepélyes hangjáról a sokszor elkeseredett lelket szeszélyesen dévaj és mégis meleg és mégis nemes hangra vinni által, nehéz téma volt. Felvettem valami rímről rímre, s tárgyról tárgyra ugráló parasztdalt, s annak formájára*

csináltam előbb a legmindennapibb, keresetlen, pór kitételekkel dalt, s azután úgy nemesítém meg egyik sort a másik után. Így támadt a *Hervadsz, hervadsz, szerelem rózsája*; mely évekig csak emlékezetemben élt; így az *Ültem csolnakomban*, melyen talán még most is látszik, hogy valaha fonókába illő nyelven volt írva. -" (Kölcsey;1021)

A **Rákóczi hajh!** c. versében felvetett téma - a nemzeti múlt, a haza ügye - két 1823-ban írt fontos versében tér majd erőteljesen vissza - a **Hymnusban** és a **Vanitatum Vanitasban** (Hiúságok hiúsága), új tartalmak megjelenésére figyelmeztetve.

A **Rákóczi hajh!** c. vers, a kezdősorok pesszimizmusa ellenére („*Rákóczi hajh, Bercsényi hajh! / Magyarok gyászban ül, / Még leng a szellem töletek, / S már lelke sem hevül*“), a verset záró versszakban nem zárja ki egy közelebről meg nem határozott jövő lehetőségét: "*S ledőlt országok hamvain / Egy szép hon támad fel, / Mely leket tölt, mely szívet ráz / Neve zengésivel.*" (Kölcsey;53)

(A cenzúra miatt Kölcsey a vers címét 1821-ben Fejedelmünk hajh! -ra változtatta; így jelent meg 1960-ig.)

Berzenyitől eltérően, aki a múlthoz képest korcsnak látott jelennel szembe csupán a "*Nem félek*" hitét helyezi (! pl a Forr a világ kezdetű óda 5. versszaka) , Kölcsey - úgy tűnik - a **Himnuszban** a múltból már a jövőhöz is próbál erőt meríteni.

"*Megbünhötte már e nép / A múltat s jövődőt!*" - szólal meg a szebb jövő reménye (?), vágya (?) a szánó isten belátását és védelmét kérve.

A magyar történelemnek a Himnuszban megjelenő képe régi hagyományon alapul. Már a reformáció prédikátorai vallották, hogy a török dúlás, az ország pusztulása, a magyarság vallási és erkölcsi romlásának következménye. A Himnuszban Kölcsey is elismeri a magyarság felelősségét sorsa alkulásában ("*Hajh, de bűneink miatt / Gyúlt harag kebledben,...*"), de a "*Megbünhötte már e nép / A múltat s jövődőt*" – szellemében "*víg esztendőt*" kér (Kölcsey; 68-70).

A költő sorsvállalását a közösséggel a nyelvtani alakok is jelzik: öseink, értünk, zászlónk, bűneink, vállainkra, vert hadunk, árvánk.

(A Himnusz először az 1829-es Aurórában jelent meg. Erkel Ferenc zenésítette meg, s a zenés változatot 1844. július 2-án mutatták be először.)

Az 1823-as év másik figyelemreméltó versét olvasva megfigyelhető Kölcsey jövőképek, nemzet-megjelenítésének összetettebbé, komorabbá válása. A **Vanitatum vanitas** érezhető iróniával veszi célba Kölcsey költői világának valamennyi fontos elemét (a klasszikus görögség , Zrínyi, a "szenvedelmek zúgása") . Az első és utolsó versszak zárósoraként megjelenő "*Mind csak hiábavaló!*" felkiáltás egy bezáruló, kilátástalanságot, reményfosztottságot jelölő kör képzetét kelti.

*"Hát ne gondolj e világgal,
Bölcs az, mindent ki megvet
Sorssal, virtussal, nagysággal
Tudományt, hírt s életet.
Légy, mint szikla rendületlen,
Tompa , nyugodt, érezetlen,
S kedv emel vagy bú temet,
Szépnek s rútnak húnjy szemet."* (Kölcsey;76-78)

Az utolsó előtti versszak 5. sorában a "rendületlen" óhatatlanul Vörösmartyt idézi fel: "*Hazádnak rendületlenül / Légy híve, ó magyar*" – szólít fel Vörösmarty a Himnusz párversének is tartott, 1836-ban írt Szózatban. Pesszimizmusánál fogva a Vanitatum vanitas mégis inkább az Emberek típusú Vörösmarty-versek rokona.

Kölcsey a harmincas években írt, nemzeti témájú versei közül a **Zrínyi dala** (1830) és a **Zrínyi második éneke** (1838) is ezt a bonyolultabb, komorabb jövőképet mutatja:

"És más hon áll a négy folyam partjára,
Más szózat, más keblü nép;
S szebb arcot ölt e föld kies határa,
Hogy kedvre gyúl, ki bájkörébe lép." (Kölcsey;110)

Az említett versek szemléletéből eredeztethető, de azok pesszimizmusát tagadó az 1831-ben keletkezett **Huszt** c. epigramma. Mobilizáló zárósora - "*Hass, alkoss, gyarapíts: s a haza fényre derül!*" - egy egész korszak (a reformkor) emblémája (Kölcsey;100). A vers szemlélete a harmincas évek elejének reménykedő, hinni akaró közhangulatát tükrözi.

Kemény Zsigmond szerint az epigramma a múlttal való leszámolás - Széchenyi szellemében. (! Kemény;109-110)

A Huszthoz (ill. a későbbi Parainesishez) kapcsolható az 1833-as **Emléklapra** c. (patetikus felhangoktól sem mentes) Kölcsey kétsoros is:

"Négy szócskát üzenek, vésd jól kebeledbe, s fiadnak
Hagyd örökül ha kihúnysz: A HAZA MINDEN ELŐTT." (Kölcsey;105)

A nemzeti téma Kölcsey balladáiban is megjelenik. Az 1821-ben írt **Dobozi** és az 1823-as **Vérmenyekző** a török, tatár veszedelemmel szembeszálló akarat, önfeláldozás példája. A nemzeti történelemhez kapcsolódó téma a történet szereplőinek személyes tragédiáján túlmutató jelentéstartalmakat hordoz, ellentétben a románc-jellegű **Róza** (1814), **Szép Lenka** (1820) elsősorban a hősök érzelmi életére koncentrááló tartalmával.

Kölcsey balladáit az epikus elemek túlsúlya jellemzi. A műfaji tisztaságot érintő kérdések ezért szerves kísérői a Kölcsey balladák elemzéseinek.

Kölcsey "*első, ki a balladát ültette át költészetünkbe, Bürgertől véve lendületet, s Dobozija mintaszerű, románcaiban mindazonáltal a történet csak a lélekfestés végett van, s bennök ismét csak saját lírai, borús hangulatának nyit tért*" - írja Toldy (Toldy,AMNIT; 217)

Kemény Zsigmond a Vörösmarty emlékezete c. székfoglalójában Vörösmarty balladáinak hazai előképeit keresve, lényegében egyetért Toldyval: "*Kölcseynek kevés valódi balladája van, s bár kortársai a költészet e neméért magasztalják, az ő balladáit jobbra csak kecses alakú románcok. Én legalább nem találtam nála öt oly költeménynél többet, melyet a balladák közé tudnék sorolni, s ezek közt a legtisztább szervezetű "Dobozi", melyet Vörösmartynek "Szilágyi és Hajmásija" szintazon tulajdonban tulszárnyal*" (Kemény;114).

Bürger, Gottfried August (1747 - 1794) - a modern német ballada megteremtője; gyakoriak műveiben az irracionális, misztikus motívumok; legismertebb balladáit: A szilaj vadász, Lenore.

Greguss Ágost A balladáról c. munkájában a magyar műballada kezdeteit Kisfaludyhoz és Kölcseyhez köti. Megállapítja, hogy balladáikat a német balladaköltészet ihlette (Bürger, Schiller, Goethe) s egyiküknél sem mutatható még ki a magyar népballada hatása (Greguss ezt azzal magyarázza, hogy az első népköltészeti gyűjtések csak a XIX.század közepe táján indultak).

Greguss részletesen foglalkozik a ballada és a románc közötti különbséggel is: "*a ballada drámai, a románc epikai menetű. A románc inkább kívülről és körülményesen indokol, a ballada belülről és gyorsan. Innen a románc kényelme s a ballada sietése.*" (Greguss;267)

A ballada műfaji elvárásai felől ("*sebes, töredékes, (...) mintegy magában tűnődő magánbeszédszerű előadás*", a cselekmény fontosabb mozzanatainak pusztán jelölése) úgy látja, hogy Kisfaludy és Kölcsey esetében inkább csak balladás művekről beszélhetünk:

"*Kölcsey és Kisfaludy Károly a balladában is kiesnek a balladai hangból s epikai kényelemmel ereszkednek ki egy-egy részletre, festenek egy-egy hangulatot. Csak a lassu,*

széles expositiora emlékeztetünk Kisfaludy Álmatlan királyában, (...) S Kölcsey Rózája, Szép Lenkája - Hero és Leander, Romeo és Julia újabb ismétlete - (...) vajon nem inkább elbeszélő, mintsem beszéltető, s nem-e még inkább leíró, mintsem elbeszélő költemények?" (Greguss; 370)

Kölcsey balladái közül Greguss is a Dobozit tartja a legtökéletesebbnek: "Itt is van ugyan leírás, de élénk és rövid, a fordulatok gyorsan váltakoznak, refraines ismétletek csengenek s jelölik a cselekvény fontosabb mozzanatait, valóságos drámai küzdés foly előttiünk, míg végre a halált esdeklő hű nő, s utána hős férje diadalmasan elvész." (Greguss;370-371)
(Kisfaludy balladái közül a Zuárdot és A karácsonyét emeli ki. - ! Greguss;371)

Első, nyomtatásban megjelent balladája (balladás mű, románc) a **Róza** (1814, Magyar Dámák Kalendárioma). Története szerint a másba szerelmes Róza elutasítja Forgácsot: "Bajnok Róza kebelében / Nincsen hézak már, / Kinek olvadt szerelmében, / Rá siron túl vár". Az elutasított, boldogtalan Forgács, bánatában csatában keresi a halált: "Küzd a bajnok a csatában / S kardra kard felé; / Elhunyt élte hajnalában, / Szűk sír fogta bé." A halott szelleme megjelenik Róza előtt: "Róza, Róza, kebeledben / Nem volt hézak már, / Az ki olvadt szerelmedben, / Rád siron túl vár" - A szellem önmagára vonatkoztatva ismétli meg Róza egykori elutasításának szavait, s így - értelmezésem szerint - Róza birtokbavételének igényét jelenti be. Az utolsó versszak Róza "hervadásának" leírása: "Búsan ül a szép leányka, / S ébren álmodoz; / Hervad, ah, a szép leányka / Sír lakóihoz! / Mely felé zúg; minden szellem / Halál szelleme; / Rózsa-szép kor s égi kellem / Halnak el vele." (Kölcsey;41-43)

Az 1820-as **Szép Lenka** (1822-ben jelent meg az Aurórában) a viharban kedveséhez induló, ám meg nem érkező szerelmes lány lírai története. Hiába a halász intése: "Csak vissza, vissza szép leány, / Szél támad és hullámot hány!" - Lenka vágya nem ismer akadályt: "Nyúgotra vár a hű legény, / Nyúgot felé nem félek én." A természet a vágynál mégis erősebbnek bizonyul, Lenka a habok között leli halálát: "És tün előle víz, föld, ég, / Szemében forr csak lelke még." A túlparton hiába váró kedves - Lenkát elveszítve – inkább a halált választja: "S gyors, mint villám felhőiből, / A hab közé félhalva dől." (Kölcsey;54-55) A Szép Lenkát a halász és a lány feszültséggel teli párbeszéde teszi emlékezetessé.

Legtökéletesebbnek tartott balladáját, a **Dobozit**, 1821-ben írta Kölcsey. A tatárok elől menekülő bajnok megöli feleségét, hogy megvédje az asszony becsületét. A ballada feszültségét a halált követelő asszony szavai fokozzák: "Én térden, nem tehetve mást, / Koldúlok tőled egy csapást, / Adtam szívem, szerelmet, / Adj meg csak egy kérelmet!" A kilátástalan helyzetbe került férj végül megadja magát a sorsnak - és az asszony követeléseinek: "És elfordul, s felöleli / Nyögő nejét karjába, / És hű vasát megszenteli / Merítvén oldalába; / És rontván vad nép közé / Ad s vesz halált mindenfelé, / S omolván drága vére / Hölgyének rogy testére." (Kölcsey;58-65)

A **Vérmenyekzót** 1823-ban írta. "Hasszán tigris nyája" vérfürdővé változtatja László és Lilla esküvőjét. A Lillát védő László hősiezen - és reménytelenül - küzd a túlerővel. A megözvegyült Lilla a megadás helyett inkább a halált választja. Megátkozza a törököt, majd László kardjával öngyilkos lesz: "Látja Hasszán s elfagy vére, / Visszaborzad s megfordúl; / Int, s nyomában intésére / Népe zajgással tolúl. / S közte búsuit érzeménynek / Hátán a nyertő ménnek / Vivén átkot s hagyván jajt, / Szigetvárra visszahajt." (Kölcsey;70-77)

A Vérmenyekzöben a Dobozi alapsituációja ismétlődik meg. A férfi a tatár, török túlerővel szemben védi a hozzá tartozó nő becsületét, aki a rabsors helyett inkább a halált választja.

Az 1810-es években Kölcsey életének legmeghatározóbb szellemi társai Kazinczy Ferenc és Szemere Pál voltak. Az 1817-es ún. **lasztóci levelek** a Kazinczyhoz fűződő kapcsolatnak

véget vetnek, de a Szemerével kötött barátság (1810-ben, Kazinczy révén) időtállóan bizonyul.

Az 1810-es évek első felében Kölcsey és Szemere Kazinczyhoz fűződő kapcsolatának, a nyelvújítás terén hangoztatott nézetei elfogadásának és vezérszerepe elismerésének bizonyítéka az 1814 nyarán írt **Felelet a Mondolatra** (Antimondolat). Az 1815-ben megjelent írás Előszava alatt Kölcsey neve olvasható, egyébként a szöveg nem tartalmaz közvetlen utalásokat a szerző/szerzők személyére.

Az Előszó szerint Kölcseyék a Mondolat néhai szerzőjének, Bohógyi Gedeon úrnak hagyatékában talált - a Mondolatra vonatkozó - iratokat adják közre: *"Mivel úgymond, a Mondolat már sokaknak kezén forog, és az is illő, hogy a megholt literátorok emlékezte fenntartassék, ezen levelek mind a Mondolatra némű-némű commentárius gyanánt szolgálhatnak, mind a néhai szerző biographusának valamely részben segédjére lehetnek."* (Kölcsey Minden Munkái 3- 4.;Felelet a Mondolatra; 207)

Bohogyit - aki volt falusi tanító, prókátor majd esküdt - az Előszó úgy mutatja be, mint erőszakos, "durván kevély" és "zabolátlan" törtetőt, aki az antikvitás pártosainak híveként lett a Mondolat kiadója: *"Némelyek tapsoltak és azt mondogatták, hogy az újítók derekasan le vagynak ültetve; némelyek pedig nem tapsoltak, és azt vallották, hogy az újítók között választást kellett volna tenni. A tapsolók azt állították, hogy a munka nagyon elmés, és satyrai lélekkel íratott; a nem tapsolók, hogy a munka pasquilus, személysértés, s nem tiszta kútfőből folyt. (...) A könyv, mint literátori munka, jó lehetett volna, ha az író helyes pontból látta volna a dolgokat, s tudta volna, miben különbözik a jó a rossztól; minthogy pedig ezt tudni nem látszik, úgy azon szerencsétlen igyekezetek közé számláltathatik, melyek céljoktól ön gyengeségeik miatt elmaradtak."* (KMM 3-4.,FaM;212- 213)

Az Előszót követő folytatásban a Felelet a Mondolatra Zafyr Gergely, Zafyr Czenczi (a Mondolat szerzői neki ajánlották művüket), a debreceni grammatika egy meg nem nevezett szerzője és Högyészi Högyész Máté leveleit (stílusparódiák!) közli, illetve néhány verset (ugyancsak paródiák), melyek címzettjei szintén a mondolatosok (pl. A satyrus a mondolat írójához c. vers csupa "e": *"Mekegve, mekegve, de el nem rekedve, / Én énekelhetek gyepre heveredve, / Felkeresnek engem szépek heveredve, / S fekete fejemre repkényeket szedve."* – KMM 3-4.,FaM;255).

Kazinczy ösztönzésére fordul Kölcsey érdeklődése a kritika felé. Az 1810-es években írja Kiss János, Csokonai és Berzsenyi műveit elemző kritikáit, melyek közül főként a két utóbbi már a rangos irodalomkritika megjelenésének tekinthető. Az írások eredetileg Döbrentei Gábor Erdélyi Múzeuma számára készültek, de Döbrenteinek aggályai voltak, halogatta megjelentetésüket. Közlésüket - nagy vihart kavarva - az 1817-ben induló Tudományos Gyűjtemény vállalta.

Kölcsey Csokonai kritikájából (**Csokonai Vitéz Mihály munkáinak kritikai megítéltetések**) nyilvánvaló a Csokonait fenntartásokkal elismerő, nyersességeitől megtisztítani szándékozó Kazinczy hatása.

"Csokonai örök emléket érdemel literatúránkban" ... de ..."Lilla úgy nem éri fel Himfyt, mint tűzijátéknak fénye a volkánét." (Kölcsey;223). Kölcsey felrója Csokonainak, hogy - bár igyekezete nyilvánvaló - számos versében mégsem tudta levetkőzni az *"iskolai tónust"* és az *"alföldi provincializmust"*, hogy *"Akarva kereste öszve komédiáiban a legalacsonyabb elméskedést s kifejezéseket"* (Kölcsey;226).

Csokonai európai mintájaként Bürgert nevezi meg; a magyar irodalomban Daykát látja rokon léleknek, de *"mindenik mellett hátramrad. Nincs benne annyi tűz, mint azon kettőben, s azt a pszichologiai festést, azt a csínt és teljességet, mely Daykának sajátja, önála hiában keresné."* (Kölcsey;229)

A Dorottyát a *"geniális szökdellések"* ellenére sem tartja feltétlen elismerésre méltónak.

A Csokonai-kritika keletkezése idején Döbrentének írt levele, bálványromboló szándékának bizonyítéka: ...*"Csokonainak igen sok bálványozói vagynak, s az voltam én is, de már nem vagyok, és hogy miért nem? akarom a publikummal tudatni."* (Kölcsey;956)

A levélben a kritikáról általában vallott elképzelései olvashatók (nézetei később, főként a Csokonai és Berzsenyi- kritikát követő támadások miatt, lényegesen módosultak): *"S miért kívánja azt valaki, hogy hibáit is jóknak tartsuk? Iszonyú balgatagság az, midőn ezen valaki vakon bámúltatni kíván. Sohasem szabad tehát megmondani, hogy ez a munka jó, de még itt vagy amott lehet jobb is ...? S ha ki ezt megmondani meri, cibálást kezd-e? (...) Ha recenzeáltatni nem akarunk, sohasem megyünk elébb."* (Kölcsey;956)

1832-ben – túl Berzsenyi válaszára, túl az Iliázi-pörön - Szemerének azonban már a következőket írja: *"Kritika nekünk nem való. Kés gyermek kezében, mivel vagy maga vágja meg magát, vagy máson ejt gondatlanul sebet. Osztan a gyermek sokszor gonosz is; s mérgében szándékosan is árt, nem lévén elég esze a következőt előre ellátni."* (Kölcsey;1009)

A kritikus Kölcsey megkeseredettségének személyes oka a Tudományos Gyűjtemény VII. számában megjelent Berzsenyi - kritika negatív visszhangja, amely még évek múlva is védekezni készteti.

A **Berzsenyi Dániel versei** címet viselő írásban Kölcsey, az egyértelműen dicsőítő bevezető után (...*"a mi három kedvelteink: Dayka, Himfy és Berzsenyi"*), a kritika terjedelmesebb részében Berzsenyi hibáinak felsorolását adja. Bírálja egyes kifejezései provicionálizmusát - pirholagos, csatináz; hibának tartja kérdéses színvonalú fiatalkori darabjai felvételét a kötetbe.

"Ö minden kifejezésbeli bőrsége mellett is a gondolatokban s érzésben szegénynek látszatik, azazhogy ő némely érzelmeket a lehetséges hévvel önt ugyan ki, de ezen gondolatok, ezen érzelmek szűk körben forognak, s igen sokszor, gyakran az unalomig igen sokszor fordulnak elő. (...) Innen van, hogy némely darabok teljesebb lévén ragyogó kitételekkel, csak látszanak valamit jelenteni, de valósággal minden érzeménytől s minden értelemről általában üresek." - mondja Kölcsey a kötet egészéről ítélve, majd megállapítja, hogy *"Berzsenyi magát már egészen kimerítettnek lenni látszik..."* (Kölcsey;243-244).

A történethez tartozik a vérig sértett és költőként csaknem teljesen elhallgató Berzsenyi évekig készülő - 1825-ben megjelenő - válasza, az "antirecenzió" (Észrevételek Kölcsey recenziójára) is.

Kölcsey reakciója Berzsenyi írására keserű, de minden személyes keserősége ellenére jól látja az esztétikai princípiumokra hivatkozó, tudományoskodó válasz semmitmondó jellegét: *"És Berzsenyi? Nem készen ismertem -e meg mindég a poétának érdemét? de minő napkeleti leborulásokkal tartozom én hát annak, (...) aki hamis esztétikai princípiumokat terjesztett? annak, aki a való és jó ízlés határain pusztítólag jelent meg? Annak, aki a kritikát énellem nevetséges dühösködéssé fordította? (...) Egyébiránt sohase feledjük el, hogy a valónak mindég több tisztelettel tartozunk, mint az írónak, legyen az bárki."* – írja egy Szemerének címzett levelében, 1826-ban. (Kölcsey;983)

A nyilvánosságnak szánva **Kritika és antikritika** c. (1826) írásában fejtette ki véleményét ugyanerről, úgy stilizálva mondandóját, mintha a vitázó felek mellett egy harmadik személy véleménye szólalna meg: *„Más azt igen jól érti, hogy Kölcsey nem a szobrot akarta nevetségessé tenni, hanem a művészt kíváná figyelmeztetni: miképpen még némely tagokon kézzel tapogatható darabosságok maradtak, melyeket vésővel le kell simítani.“* Berzsenyi írásának színvonaláról, tartalmáról itt is a levélhez hasonlóan mond ítéletet: *„Egész tudatlanság, úgy vélem, jobb, mint fél tudomány. Mit használ az, hogy Berzsenyi romantikáról, hellenikáról, szépségről, hellén nyelvről beszél, ha mindaz, amit beszél, alaptalan?“* (Kölcsey;284)

A Berzsenyi - Kölcsey konfliktus epilógusa az az emlékbeszéd (**Emlékbeszéd Berzsenyi Dániel felett**), melyet a halott pályatárs tiszteletére Kölcsey az Akadémia (Magyar Tudós Társaság) közgyűlésén mondott el 1836. szeptember 11-én. Berzsenyi érdemeit méltatva ("saját fényében ragyogó csillag", "a való költészet szelleme élesztette", "páratlan ragyogású költői nyelvet is alkotott magának") kitért híres-hírheft kritikájára is, és megállapította, mennyire hálátlan feladat a kritikus számára a géniusz botlását okulásul szolgáló példaként felhozni: "*Berzsenyi olvasá az ítéletet, mely versei felett mondatott, keménynek, fanyarnak, igazságtalannak lelé azt; s keble az ítélő iránt elhidegedék örökre.*" (Kölcsey;385)

Emlékbeszéde zárómondatában Kölcsey a nemzeti irodalom halhatatlanjának nevezi Berzsenyit: "*Elköltözött az ember; a költő miénk, a nemzeté marad végiglen; e nemzeté, mely neved és dicsőséged szent örökség gyanánt bírandja.*" (Kölcsey;386)

(Az Akadémia 1832-es, szeptemberi közgyűlésén, a Kazinczy-emlékbeszédet is ő tartotta; a nyelvújítót és az áldozatos literátort búcsúztatta: "*Szellem vala ő, mely a tespedő egészet sokáig csaknem egyedül eleveníté;..*" – Kölcsey;376)

Az 1817-es év Kölcsey életében a Csokonai és Berzsenyi - kritika megjelenésén túl a Kazinczyval való szakítás miatt is jelentős. Kapcsolatuk 1808-ban indult, a még diák Kölcsey levelével, melyben egy vitás földrajzi kérdésben Kazinczy igazát bizonyító adatot közölt:

"Vakmerőséggel fogok tán vádoltatni, hogy én esmeretlen ifjú bátorkodom az Orcziak s Rádaiak barátját fontosabb dolgai közt megháborítani, de szabad lesz reménylenem, hogy nem fog a Tekintetes Úr egy s két szempillantást tőlem sajnálni" - kezdi első, óvatosan udvarló levelét a debreceni diák. (Kölcsey Minden Munkái,9.; 5) Decembéri levelében már verseit is megmutatja Kazinczynak, s idővel a levek hangvétele is közvetlenebb, személyesebb lesz. 1810 májusában, a Pestről írt levelekben már Édes Uram Bátyámként szólítja meg Kazinczyt.

Az 1815-ben megjelent **Felelet a Mondolatra** még a tanítvány gesztusaként olvasható. A folytatásban azonban egyre nyilvánvalóbb Kölcsey önálló, Kazinczytól független véleményalkotásának igénye a nyelv és az irodalom kérdéseit illetően. Nézetei összefoglalásaként értelmezhetőek a lasztóci Szemere-birtokon 1817 júniusában írt, Kazinczynak címzett levelei.

Az első levél (jún.11.) a nyelvújítás eredményezte megosztottság veszélyeire hívja fel a figyelmet, s a nyelvújítás felvetette problémákra tér ki Kölcsey a második levélben is (jún.12.): "*Ez nem azt teszi, hogy én újítani rossznak tartanám a nyelvben. Tettem azt, s tenni fogom, s mikor fognék én arra a gondolatra jöni, hogy Uram Bátyámnak is az ellenkezőt javalljam? De igaz az, hogy az effélékről egyes ember, sőt az egész nemzet is nem ítélni, mert az újat sokszor egészen ismeretlen okok fogadtatják el. Azonban megjegyzésre méltó, hogy igazságtalanság az újtól annyira elkapatni magunkat, hogy a nyelv ideáljában egyedül csak azt láttassunk szemmel tartani, s csak az után törekedni. Mert nem hanyatt-homlok rohanunk-e az egyoldalúságra? A stilisztá formálja a nyelvet, de mi formálja hát a stilisztát?"* (Kölcsey;970-971)

A harmadik levél (jún.14.) a fordítás kérdéseivel foglalkozik. Kazinczy elveivel és fordítói gyakorlatával ellentétben Kölcsey a forma- és szöveghű fordítás szükségességét hirdeti: "*Én úgy vélekedem, hogy a fordítás úgy jó, ha az író a maga eredeti színében tehetjük által a mi földünkre. Ezért fordítják a verselőt versben, szorosán megtartván még a versnemet is. Egy Homér prózában éppen olyan kicsiny nyereség volna, mint Gessner versben. (...) Én azt ohajtanám, hogy ahol az originálban hüves van, ott a fordításban se álljon egyéb."* (Kölcsey;974)

Gessner, Salomon (1730 – 1788) - svájci német költő, festő; a rokokó legjellegzetesebb képviselője a német irodalomban. Prózai idilljei a legismertebbek. Magyarul Kazinczy fordításában jelentek meg, 1788-ban.

Kölcsey és Kazinczy elvi konfliktusa az ún. **Iliászi-pörrel** lesz egyértelmű és nyilvánvaló.

"Kölcsey a Vályi Nagy Ferencnek Kazinczy által kiadott Iliásza első énekében a maga, 1816. nov. elvégzett első énekét feltünőleg használva látván, Szemerét a plágium kinyilatkoztatására kérte." – mondja Toldy/Schedel a pör okáról és nyilvánossá válásának körülményeiről. (Toldy, AMKK; 475)

Szemere a magyar irodalom első szerzői jogi vitájának adott helyet az 1826- ban induló **Élet és Literatúra**ban azzal, hogy mind Kölcsey, mind Kazinczy e témában hozzá írt leveleit - kommentár kíséretében – közzé tette.

„Kazinczynek újabbi levelére azt kell mondanom, hogy ő egy kicsinyt tévővázni látszik.“ – írja 1823 áprilisában Kölcsey Szemerének – „Mevallja, hogy meg vagyok lopva, de meg nem szűnik a lopást a V. Nagy széplelkűségéből magyarázni. (...) De fel lehet-e azt tenni, hogy Kazinczy nem tudná: mi a plágium? Követni lehet, szabad, ennek a plágiummal semmi köze. – Másnak egész munkáját, vagy csak némely helyeit a magam írásába szabad általennem, csak hogy az auktort hüven megnevezzem. Ezt kölcsönzésnek hívják, nem plágiumnak. De ha másnak egész munkáját vagy némely helyeit, vagy csak felfödözéseit és gondolatjait is úgy viszem által a magam írásába: mint sajátomat – ez , édes barátom, és egyedül ez a plágium.“ (Kölcsey;975-976)

Kazinczy állítását, hogy Vályi Nagy csupán egy sort, a 458-at vette át Kölcseytől („Így szólt esdekvn; rá hallgata Phoibos-Apollón“ – ! Élet és Literatura II.;388) Szemere a két fordítás szövegének összehasonlításával cáfolja:

Pl.: Kölcsey, 21.sor: “Zeusznak félve fíját a messze lövellő Apollont “

175.sor:”fognak tisztelni, kivált a gondviselő Zeusz.”

290.sor:”Hogy ha vitéztlővé tették örök istenek őtet”

V. Nagy, 21.sor: “Zeusznak félve fíját a messzelővő Apollont

175.sor:”fognak tisztelni, kivált a gondviselő Zeusz.“

290.sor:”Hogy ha vitéztlővé tették örök istenek őtet.“

Megállapítja, hogy a szövegek összehasonlítása teljes mértékben Kölcseyt igazolja: “ valóban nem kevésbé erősítették panasza azon egyformaság által, melyet minden figyelmes Olvasó észre vehet; s a melly szerént az egész Első Éneken keresztül a Kölcsey merész sajátosságai, hexamétereinek fordúlatai, epithetonai, constructióji kisebb s nagyobb változással Vályi-Nagynál visszazengenek. “ (Élet és Literatura II.; 391-392)

Az **Élet és Literatura** Szemere és Kölcsey közös vállalkozása. Az első kötet megjelenésekor Kultsár Hazai és Külföldi Tudósítások c. lapja a következőket írta: „Megjelent a Munka Literatúránk azon mezején, melly eddig különösen mívelve nem volt. Az aesthetikai Izlés, s a Kritika fő célja. T. T. Szemere Pál és Kölcsey Ferencz Urak léptek e dicsőséges pályára...“ (ÉésL II.; 3)

A Tudományos Gyűjtemény olvasóinak Toldy mutatta be az Élet és Literatura első kötetét. Írása egyben a magyar nyelvű szépirodalmi lap- és folyóiratörökvések áttekintése: „Mind ezekből kiviláglik, hogy mind eddig nem vala még olly folyóírásunk, melly egyedül arra czélozna, theória, kritika s példák által a jó ízlést terjeszteni, alapos igazságokat állítani a számtalan megrögzött eléitéletek s balvélemények helyébe; kritikát teremteni a kritikasterismus helyébe, melly nálunk részrehajló, indulatoskodó, részint vad, részint tudatlan emberek kezében a publikumot a legjobb munkáktól elidegeníti, másfelől a legigazságosb jóváhagyásokat hiteltől, sikertől megfosztotta. Semmi sem kívánatosabb tehát, nem szükségesebb, mint egy olly folyóírás vagy gyűjtemény támadása (létrejötté-D.A.), melly a komolyabb tudományokat már fennálló társainak hagyván, céljául tenné a Szépnek iskolája lenni.“ (ÉésL II.; 16)

Kölcsey számos jelentős elméleti írása az Élet és Literatúrában jelent meg. A **Nemzeti hagyományok**, a tragédiával foglalkozó **Körner Zrínyije** (1826) és a vígjáték műfaji jellegzetességeit tárgyaló **A leányőrző** (1827).

Az nemzeti irodalommal szembeni elvárások, feladatok megfogalmazása, kijelölése szempontjából a Nemzeti hagyományok c. programírásnak is tekinthető munkája a legjelentősebb: „*A nemzeti hőskor hagyja maga után a nemzeti hagyományt; - írja Kölcsey – s nemzeti hagyomány s nemzeti poézis szoros összefüggésben állnak egymással.*“ (Kölcsey;258) Állítását a görögöktől vett példákkal igazolja, a görög mitológiát a görög költészetet a görög hazafisággal összeforrasztó erőnek látja.

A valódi nemzeti poézis gyökereit a köznépi dalban keresi, s a magyar irodalmi hagyomány – sajnálatosan idegen példákon nevelkedett – legjelentősebb szerzőiként Balassit (Kölcseynél Balassa) és Zrínyit nevezi meg. Az újabb kor költői közül Ányost emeli ki:

“*érzése a nemzetiséggel s fantáziája a hon képeivel leginkább rokon. Soraiból egy szelíden bús, s a hazához hevülettel vonzódnó léleknek harmoniája hangzik felénk;...*“ (Kölcsey;280) Ugyanakkor Bessenyeit, franciás orientációja miatt, negatívan ítéli meg.

A műnemek közül a dráma, a „játékszíni költés“ az, amely Kölcsey szerint a nemzet szívéhez a legkönnyebben képes utat találni: „*A poézis minden nemei közt ez áll a közönséges életkörrel legegyszerűs és legkönnyebben érezhető összefüggésben.*“ – s így közvetlenül képes hatást kifejteni, eszmék (hazafiság), célok (nemzet) szolgálatában állni. (Kölcsey;281)

Kisfaludy Károly A leányőrző c. három felvonásos vígjátékát az Élet és Literatura 1827-es kötetének kilencedik része közölte, s ezt követően, a kritikáknak szentelt 10.részben olvasható, Cselkövi (anagramma!) aláírással, a Kisfaludy-mű kapcsán, a komédia műfajáról szóló írás.

Kölcsey, az írás alapján, sokkal jobban ismeri a klasszikus görög, a francia és a német drámákat (példáit is innét hozza), mint az akkoriban még egyébként sem túl terjedelmes magyar drámairodalmat: „*drámai próbáink közül a komoly nemben még egy sem tűnt fel, mely a kritikusnak, mint kritikusnak figyelmét megérdemelné; a vígban pedig egyedül Kisfaludy Károly az, kinek a múzsa mosolygott.*“ (Kölcsey;297) Ugyanakkor azt is beismeri, hogy Kisfaludytól is csak néhány darabot ismer (főként az Aurórában megjelenteket), melyek azonban – saját bevallása szerint – “nincsenek oly tisztán emlékezetében”.

Az írás figyelmet érdemlő része a komikumnak mint esztétikai formának és a nevetségesnek mint nem esztétikai tárgynak a meghatározása: “*Az volna talán a kérdés: hogy esztétikai forma és nem esztétikai tárgy miként állhatnak egymás mellett? Kétségkívül nagy ellenkezésben; s éppen ez az ellenkezés teszi a komikai művészséget lehetségessé. (...) s így, midőn egyfelől a tárgyban butaság, tompulat, félszepség és homály, másfelől a formában elme, ékesség, ügyesség és fény egymásba olvasztva tűnnek elő, különös világitásokkal a lelket váratlanul lepik meg.*” (Kölcsey;299)

A komédiát a nemzeti irodalom szempontjából különösen fontosnak tartja, mert: „*Minden nép írói közt a komikusok állnak a nemzetiség saját vonásaival legszorosabb egyesületben.(...) A komikus elválaszthatatlan tagja a maga nemzetének és korának, e kettőnek kebeléből kell neki a kettő előtt ismeretes alakokat elővarázsolni. (...) Ha azt akarjuk, hogy magyar komikusok legyünk, itthon kell a komikumnak forrásait felnyitni; kölcsön pusztá formánál egyebet nem vehetünk*“ (Kölcsey;305-306).

Különösen érdekes – Kazinczyt idéző - Kölcseynek a dráma nyelvével kapcsolatos elvárása, a “közbeszéd” és a „fentebb próza” nyelve közötti következetes különbségtétel igénye, a társalgási nyelv és a színpadi nyelv megkülönböztetésének feladata.

A tanulni vágyók – nemzeti vígjátékot, komédiát írni szándékozók - elé példaként, az írás végén ismét a görögöket / helléneket állítja: „*A hellének bámulást érdemlő példányokat adtak a költés nemeiben; különösen Aristophanes a maga vígjátékaival még most is senkitől el nem*

érve áll. Bár költőink már egyszer a helléneket közelebről ismerni elkezdének; az ő classica literatúrájuk helyes stúdiuma legtöbb sikerrel dolgozhatna azon veszélyes piperéskedés ellen, mely némely fiatalainknak versecskéiken ürességgel és inkorrekciónal egyesítve csillámlik.“ (Kölcsey;326)

A harmincas évek elején Kölcsey elbeszéléseket is írt: **A karpáti kincstár, A vadászlak, A ferrói szent fa.**

Az 1833-ban írt **A karpáti kincstár** 1838-ban jelent meg.

A legendás kincs keresésének egyébként érdekes történetét az elmélkedő részek beiktatása teszi vontatottá. Kölcsey mondatai körülményesen szerkesztettek. Elbeszélő-technikájára a késleltetés jellemző. Gyakran folyamodik a sejtetéshez is.

A Kézsmárkon játszódó történet hőse a jó származású, de vagyonosnak nem mondható Erdőhegyi Pali, aki barátjával, a józan Bede Lacival törvénygyakorlaton van Pali apjának egykori tanuló társánál. Az ábrándozásra hajlamos Pali szerelmes lesz Áringer Nellibe, a város gazdag bírójának egyetlen lányába. Nellit riasztja a felé sugárzó érzések intenzitása és inkább a vagyonos Kraudival jegyzi el magát. Pali rögeszmésen hiszi, hogy csak a vagyon az, ami elváltatja őt Nellitől. A titokzatos kárpáti kincstárról szóló legenda nyomába ered, s mikor kiderül, hogy a rejtély kulcsának hitt könyv nem juttatja őt a kincs birtokába, beteg lesz és meghal.

Erdőhegyi az egzaltált, túlérzékeny fiatalember – az európai irodalomból is ismert – típusa. Az a tragédiája, hogy képtelen a fantázia és a valóság közötti határ érzékelésére. Fantáziájában élő álmoképei – a Nelli iránt érzett szerelem és a kincs révén szerzett gazdagság ábrándja – a valósággal konfrontálódva semmivé lesznek, és ezt képtelen elviselni.

Az 1836-ban írt **A vadászlak** (megjelent 1837-ben) története balladába illő. A vadászlakban lakó, visszavonultan élő Miller Teréz, gyermeke meggyilkolásának vádjával kerül börtönbe. A mellé kirendelt védőügyvéd hite szerint azonban ártatlan. A börtönben csábítója egy korábbi – már örült – áldozatával találkozik; a felismerés hatására összeroppan és meghal.

Kölcsey történetmondását a sejtetések, elhallgatások, homályban hagyott részletek, meg nem válaszolt kérdések jellemzik. Terézről nem tudunk meg annyit, hogy valódi részvétet érezhessünk iránta. Összeroppanása, az Anikótól (a börtön állandóan éneklő, szerencsétlen fiatal rabja, aki bizonyítottan megölte csábítójától született gyermekét) hallott *“Károly”* hatására, – az elbeszélés műfaji igényeihez képest – kidolgozatlanok tűnik. Nem tudjuk meg azt sem, miért tűnt el váratlanul a Terézzel élő két cseléd, akik ártatlanságát bizonyíthatták volna?

Az elbeszélés hőse nem Teréz, hanem Andaházi, a fiatal, kezdő ügyvéd, akinek fenntartásai vannak az igazságszolgáltatás rendszerének működésével kapcsolatban. Szerepe kiemelésével adja az olvasó kezébe Kölcsey az elbeszélés értelmezésének kulcsát: a történet elsősorban nem a bűnről és bűnhődésről, sokkal inkább az igazságszolgáltatás mechanizmusának működéséről – hibáiról szól. Andaházi felháborítónak, maradinak tartja a főügyész álláspontját, akit csak a büntetés érdekel: *“Az első maxima: ha egyszer behozták, valamit az szenvedjen. A második pedig még bizonyosb az elsőnél: ha ki egyszer vallomást tett, az szenvedjen. Hiszen öcsémuram, valaki csak elkövette a tettet, s ugyanazért valakit csak meg kell érte büntetni: hogy példa adassék.”* (Kölcsey;184)

Andaházi kritikus szemléletének szépséghibája Teréz iránti vonzalma, s ebből fakadó vágya, hogy ártatlannak mondhassa a lányt. Kérdéses az is, vajon milyen szerepet játszik Teréz ártatlansága bizonyítékainak keresésében Andaházi büntudata; a gyilkosság előtt, a kocsmában, egy rejtélyes idegen kihallgatott egy beszélgetést, melyben Andaházit Teréz új kedvesének mondták.

Kölcsey az igazságszolgáltatás kérdései iránti érdeklődését fiktív törvényszéki beszédei is bizonyítják, melyek közül a **Gyermekgyilkos R. d. M. ügyében** közvetlenül A vadászlak témájához kapcsolható. A kétségbevonhatatlan tények ellenére, halálbüntetés helyett, irgalmas ítéletet kér védenre számára. A tettehez vezető események eredőjét abban látja, hogy az árván, támasz nélkül maradt lányok, kiszolgáltatott helyzetben vannak: *„Közintézeteink, hol az ügyefogyott munkát és enyhülést leljen, nincsenek;...”* (Kölcsey;521)

Kölcsey utolsó, töredékben maradt elbeszélése az 1838-as **A ferrói szent fa**, melynek története a Kanári-szigetcsoport egyik szigetén játszódik. Az elbeszélés első négy részében Kölcsey megfogalmazza az erkölcsi alapdilemmát (feledni csak az tud, aki boldog, a boldogtalant emlékei gyötrik) és felvázolja a földrajzi-történelmi hátteret. Az ötödik részben megérkeznek a hódítók, a hatodikban a szent fa őrzője azt javasolja Ferro lakóinak, hogy asszonyaikat és a gyerekeket rejtse el a barlangokban, majd tegyék láthatatlanná a forrás szent fáját. Így a vízhiány majd gyors távozásra kényszeríti a hódító szándékkal érkezőket. A töredék a *„Midőn a hajnal pirúlni kezdett”* szavakkal ér véget.

Kölcsey legismertebb prózai műve, a **Parainesis Kölcsey Kálmánhoz**, 1837- ben jelent meg először - az Athenaeumban .

*„Ismerni a jót könnyebb, mint követni“; „Imádd az istenséget!“; „Szeretni az emberiséget: ez minden nemes szívnek elengedhetetlen feltétele.“; „Szeresd a hazát!“; „A társaságban született ember nem önmagáé.“; „Törekedjél ismeretekre!“; „Tudományt a munkás étellel egybekötni: ez a feladás, mire a köztársaság férfjának törekedni kell.“; „Teljes birtokában lenni a nyelvnek, melyet a nép beszél: ez az első s elengedhetetlen feltétel.“; „Minden ismeret kútfeje a tapasztalás.“; „Két erő tart felül a sokaságon: ítélet és akarat ereje.“; „Küzdés az élet!“; „Hálaért tenni jót, uzsorástól is kitelik.“; „Fáradj a hazáért s ne tenmagadért, így nem leszen okod panaszkodni.“; „Óvd magad, annak látszani, ami nem vagy.“; „Ismerd magadat s magad által az embereket; ez ismeret nélkül tudományod holt tudomány.“ – foglalja össze Kölcsey, a nemzet jövőjét szem előtt tartva azokat a feladatokat, melyekben a haladás feltételeit és garanciáit látja. Ezek teljesítését az ember boldogságvágyánál is fontosabbnak ítéli: *„Higgy nekem, e szó boldogság, egyike a legbizonytalanabb s legszűkebb értelmű kifejezéseknek; s ki boldogságot vadász, árnyékot vadász.”* (Kölcsey; 501)*

A **Parainesisben** a 30-as évek magyar közéletében már aktívan szerepet vállaló Kölcsey fogalmazza meg világfelfogását, erkölcsi normarendszerét. Szemléletének érdekessége, hogy a személyiséget (ÉN) – feltétel nélkül - a közösségnek, a közösség céljainak rendeli alá.

Politikai beszédei közül legismertebbek **A szatmári adózó nép állapotáról**, **A magyar nyelv ügyében**, **Az örökös megváltás tárgyában**.

Országgyűlési képviselőként vezetett naplója (**Országgyűlési napló**) először 1848-ban jelent meg.

Kölcsey műveit az alábbi kiadások alapján idézem:

Kölcsey Ferenc: Válogatott művei. Bp. Szépirodalmi Könyvkiadó, 1975 (Kölcsey)

Kölcsey Ferenc: Minden munkái. 3-4. kötet. Bp. Franklin-Társulat,1886 (KMM 3-4.)

Kölcsey Ferenc: Minden munkái. 9. kötet. Bp. Franklin-Társulat,1887 (KMM 9)

Hivatkozások:

- Figyelmező az egyetemes literatura körében. szerk.:Schedel,Vörösmarty,Bajza. Pest. 1838. Második év. 37. szám
- Toldy Ferenc: A magyar nemzeti irodalom története. Bp. Szépirodalmi Könyvkiadó,1987 (Toldy,AMNIT)
- Horváth János: A magyar irodalom fejlődéstörténete. Bp. Akadémiai Kiadó, 1980
- Szerb Antal: Magyar irodalomtörténet. Bp. Révai,1935 (Szerb,MI)
- Szerb Antal: Kölcsey. in: Gondolatok a könyvtárban. Bp. Magvető Könyvkiadó,1981
- A magyar irodalom története III. szerk.: Pándi Pál. Bp. Akadémiai Kiadó,1965 (AMIT)
- Kölcsey Ferenc: Válogatott művei. Bp. Szépirodalmi Könyvkiadó, 1975
- Kemény Zsigmond: Vörösmarty emlékezete. in: A Kisfaludy - Társaság Évlapjai. II. kötet. Pest, 1869
- Greguss Ágost: A balladáról. in: A Kisfaludy - Társaság Évlapjai. II. kötet. Pest,1869
- Kölcsey Ferenc: Minden munkái. 3-4. kötet. Bp. Franklin-Társulat,1886 (KMM 3-4)
- Kölcsey Ferenc: Minden munkái. 9. kötet. Bp. Franklin-Társulat,1887 (KMM 9)
- Toldy Ferenc: A magyar költészet kézikönyve.II. kötet. Pest,18 (Toldy, AMKK)
- Élet és Literatura.1827.Második kötet. Pest. Petrózai Trattner Mátyás (ÉésL)

Vörösmarty Mihály

(1800. december 1., Nyék - 1855. november 19., Pest)

"Vörösmarty az első modern költő." - írja Szerb Antal (Szerb, Gondolatok; 366) a magyar romantika első generációjának legkiemelkedőbb tehetségű, legösszetettebb életművét megalkotó szerzőjéről.

Élete: Székesfehérváron és Pesten tanul (1811-17), majd apja halála után - anyagi okok miatt - a Percel család fiainak nevelője lesz. Közben jogi tanulmányait is folytatja a pesti egyetemen és 1824-ben ügyvédi vizsgát tesz. 1826-tól íróként próbál megélni. 1828 -1832 között a Tudományos Gyűjtemény és annak szépirodalmi melléklete, a Koszorú szerkesztője. Az alakuló Magyar Tudós Társaság egyik első tagja (1830-ban). 1837 - 1842 között - Toldyval és Bajzával - az Athenaeum és melléklapja, a Figyelmező szerkesztője. (Triumvirátusuk ekkor már a magyar irodalom legbefolyásosabb csoportosulása.) 1843-ban megházasodik; felesége, Csajághy Laura, Bajza sógornője. Csiga-vendéglőbeli asztaltársaságából nő ki a Nemzeti Kör (később: Ellenzéki Kör). 1848-ban alsóházi képviselő, majd a Habsburg-ház trónfosztása után a kegyelmi törvényszék bírója. Világos után egy ideig bujdosnia kell. Egészségi állapota sokat romlik, és a gyógykezelések ellenére 1855 késő őszen meghal, Pesten, ugyanabban a házban (Váci u. 5., az ún. Kappel-ház), ahol 25 évvel azelőtt a magyar romantika hazai programját megfogalmazó Kisfaludy Károly. (Auróra-körének Vörösmarty is meghatározó tagja volt.)

Az epikus Vörösmarty

(terjedelmesebb epikus művei)

Az 1825-ben megjelent **Zalán futása** szépirodalmi igazolása és kifejezése volt Kisfaludy Károly romantika-programjának. A tartalmatlan patetizmus manírjaitól mentes, eredeti, nemzeti jellegű művet üdvözölte az irodalmi közvélemény Vörösmarty eposzában, amely műfajánál fogva, klasszikus keretek között jelenítette meg az újnak érzett tartalmakat.

A mű a nemzeti eposz korigényként megfogalmazott elvárásainak megfelelően idézi fel - krónikákra utalóan - a nemzeti történelem egy dicsőségesnek látott szakaszát.

"A Zalán nemcsak költői mű, hanem egy a nemzet ébredésével összefüggő politikai tett is volt." - írja Toldy - *"Mert a gyáva kor ostroma ébresztendő, a régi nagyság dicsőítése önérzetre izgatandó volt. Ezért hátrált a tiszta tárgyilagosság az öntudatos alanyi felfogás előtt; innen lengi át az antik eposz nyugalma helyett ódai tűz az elbeszélést."* (Toldy, AMNIT; 244-245).

(Vörösmarty mintái Vergilius, Zrínyi; ösztönzően hathatott rá Székely Sándornak a Hébében 1823-ban megjelent eposza A Székelyek Erdélyben. Székely nemzeti istene a Hadúr, aki Vörösmartynál is fontos szerephez jut. Az 1824-es Aurórában jelent meg Czuczor Gergely Augsburgi ütközet c. eposza; az egyik epizód a Zalán felett aratott győzelem meséli el.)

Czuczor Gergely (1800 - 1866) - költő, nyelvész; kora legtöbb népies versét írta (pl. Szántó legény dala, Fonóházi dal, Nincs mentség, Szép leány,...); népszerűek voltak népies elbeszélő költeményei is (A falusi kislány Pesten, Tómalom); A magyar nyelv szótárának szerkesztője (1-6, Pest, 1862-71) - Czuczor e legjelentősebb vállalkozását, halála után, szerkesztőtársa fejezte be (Fogarasi János - nyelvész, szótáríró).

Az eposz , pontosabban a nemzeti eposz iránti igény a magyar irodalomban, a XIX. század elején, a múltat rögzítő eposzok hiányával is magyarázható. A nemzeti múlt iránti érdeklődés révén lett fontos ennek a múltnak a legtradicionálisabb és legfennköltebb formában való megjelenítése, hősvé és magasztossá emelése – s Homérosz óta ennek legmegfelelőbb eszköze az eposz.

A műfaj - a romantikán belüli idejétmúltságát kísérő viták ellenére - ebben az esetben, átmenetileg , még alkalmasnak bizonyult a kiszabott feladat teljesítésére. Az eposzi kellékek a hexameterekkel együtt még sikeresen zárták kalodába a forma megtörésével is fenyegető - némileg már szabálytalan - tartalmat. Mindemellett már a Zalán futása is jelzi a Vörösmarty-életmű kettősségét: a feladatköltészet és a boldogságkeresés (?) végesen végtelen elemeinek egymásmellettségét.

A mai olvasó számára a Zalán több szempontból is érdekes lehet. Olvashatja a homéroszi, vergiliusi azonosságokat keresve; összevetheti a Zrínyi-eposz és a Zalán nemzetszemléletét, feladatmegszabó-jellegét; keresheti a kötött forma és a szélsőségeket is érzékeltető tartalmi elemek jelentésalakító párhuzamait...

A **Zalán futása** alcíme szerint hősköltemény tíz énekben.

"Régi dicsőségünk hol késel az éji homályban?" - üti meg az alaphangot Vörösmarty az első sorban. ... "Óh hon! meghallasz-e engem, / S nagyra törő tehetős fiaid hallgatnak-e szóra?" (Vörösmarty I.,Zalán;683-684).

A bevezető sorokból egyértelműnek és nyilvánvalónak tűnik a cél (Berzsenyi, Kölcsey ódait idéző módon): a nemzeti múlt eposzivá nemesített képét példaként állítani a jelen elé. Azonban már az első énekben repedések jelennek meg a múltrekonstruáló,-rögzítő alakzaton. A Délszaki Tündérnek a meztelen Hajna előtt való megjelenése és későbbi párbeszédük a hagyományos nemzeti eposzok értelmezési terén túlmutató tartalmakra is figyelmeztet (elvágyódás, boldogságkeresés, önfeladás).

Az eposz rövid tartalma:

1. ének

Zalán hírül veszi Árpád előretörését és követet küld hozzá azzal a felszólítással, hagyja el a tartomány területét:

"Hah! de miért epedek?...Menj Ungnak gögös urához,
Nemtelen Árpádhoz, s fenyeged meg, Kladni, nevemben,
Mondd: fejedelmi Zalán Árpádnak küldi parancsát.
Mondd: takarodjék el földemről még ma s ne merje
A csendes folyamok hullámit nyomni hadával,
Mert ön népemmel, görög és bolgári sereggel
Rajta ütök, s leverem végkép, hogy nem marad, aki
Társai romlását hírül vigye Volga vizéhez." (V.I.,Zalán;685)

Seregszemle Árpád táborában.

Ete, aki úton van Árpádhoz , betér az agg Hubához. Szerelmes Huba lányába Hajnába, aki viszontszereti. Hajna Ete miatt utasítja el a szerelméért esengő Délszaki Tündért, gyermekkorra játszótársát:

"Nem futtál, ha jövék, sőt mondtad gyakran enyelgve:
Szép tündérfi, mikor jössz ismét vissza mezőnkre,
Oh ha megint eljössz, hozz csillagot énnékem - és én
Lassan elindultam, csendes nyugtában atyámnak
Csillaga fényéből egy szikrát vettem orozva;" - emlékezteti Hajnát a múltra a tündér.
(V.I.,Zalán;696-697)

Az Éj és a Hajnal fia Hajna iránti érzései miatt lett kegyvesztett, miatta számúzték, miatta kényszerült bujdosni. Hiába kínálja fel az égi hajlékot is a lánynak; Hajna az új hont szerző - tisztázott közösségi szerepű - Hadzavaró Ete mellett dönt. (Akárcsak pl.Kisfaludy Károly Irenejére, rá is megnyugtatóan hat a jellegzetes nemzeti karakterjegyeket viselő partner gondolata, énjének (érzéseinek, vágyainak) a Világ közösségileg érvényes képéhez igazítása. Az idegen, a realitáson túli - bár kíváncsivá teszi - megriasztja. Szerepének van kerete, de a Délszaki Tündérhez mérten mélysége nincs.

"*Én egyedül menjek, de hova menjek Hajna, ha nem jössz?*" - kérdezi az elutasított tündér. (V.I.,Zalán;698)

2. ének

Seregszemle Zalán táborában.

Megjelenik Ármány, a rémisten, "*gonoszoknak kútfeje*" aki a magyarok vesztére tör (isteni ellenfele az eposzban Hadúr, aki mindig a magyarok segítségére siet, ha kell).

Ármány kiengesztelése érdekében - a magyar táborban - Ete lóáldozatot mutat be:

"*A bajnok pedig ott termett, megfogta sörényét,
S rettenetes kardját fogatig mártotta szügyében.*" (V.I.,Zalán;717)

3. ének

Csata a Bodrog partján. Ármány Ete életére tör, de ő - az isteni beavatkozásnak köszönhetően - megmenekül:

"*Itt pedig a zivatar hangján így szólal az Isten:*

"*Aki vitéz lelkét elszánván honnja javáért*

Veszni megyen, gonosz Ármánynak nem jut le kezébe

Én oltalmazom azt, s hírét szép csillagom őrzi" - " (V.I.,Zalán;736)

Antipater felesége miatt véres összecsapásra kerül sor Zalán két csatlósa, a bolgár Csorna és a görög Antipater között. Csorna cselt vet és megöli ellenfelét, de az asszony megszökik és meghal.

4. ének

Antipater halála kielezi az ellentéteket Zalán táborában. "*Csorda ez inkább, mint hadi nép*" - mondja Philo, a fővezér. (V.I.,Zalán;751)

Árpád táborában haditanácsot tartanak; a sebesült Etét a halottak eltemetésével bízzák meg.

Bors egy lánnyá változó, sebesült szarvasünet kerget, aki megpróbálja elcsábítani: "*Jőj el, az ércfegyver ne legyen gátlója szivednek; / Százszor erősebb léssz, karaimból visszamenendő.*"

(V.I.,Zalán;757) Hadúr megbünteti a csábítót, de Bors sem találja a visszautat Árpád táborába.

Árpád a csata előtt Hadúrhoz imádkozik, "harc vitézséget kér".

"*Meghallgatja Hadúr, és ad hadi szörnyü szerencsét,*

Mely sok bajba kerül, s a nemzetet untalan űzi,

Mely véres hadakon forog, és nem lelheti nyugtát,

Nem boldogságát; de remegnek előtte, utána

S fél Európának megrendül tőle hatalma." (V.I.,Zalán;760)

(A "hadi szörnyü szerencse" és a boldogság szembeállítása külön figyelmet érdemel; a Csongorral másodszer találkozó Fejedelem tapasztalatait is megelőlegezi.)

5. ének

Huba, családjával együtt, menekülni kénytelen a támadó "pórnép" elől. Hajna eltéved és egyedül bolyong.

A halottakat temető Ete és Csorna megvívják egymással; Ete megöli a bolgárt. A magyar tábor táltosai áldozatot készítenek elő - az ellenség vesztét kérik.

"Vesszenek el! tűzzel, vassal ronthassuk el őket." - kiáltják a vezérek, majd az egész sereg. (V.I.,Zalán;778)

6. ének

Áldozat és lakoma a magyar táborban.

Hadúr egy mennyei nemtőt (tündér gyeremeket) küld, hogy vigyázzon a bolyongó Hajnára. A nemtő álmat küld a lányra, majd az érkező Délszaki Tündérrel való szóváltás után, Hajnát a tündérrel hagyja. A haldokló tündér - (túl sokáig maradt a földön!) - sípszavára lova, Tomboli érkezik. A ló Etéhez viszi Hajnát - ez a Délszaki Tündér ajándéka -; és a Tündér semmivé válik:

*"Tagjait a ragyogó napnak szikrái feloldák,
S a menny kékes ölében hinték el, mint tavi párát."* (V.I., Zalán; 797)

7. ének

Csataleírás

8. ének

Folytatódik a mindent eldöntő csata. Ármány rémeivel a magyarokra támad, de Hadúr legyőzi.

*"A hadak istene most ráhága, s tiporta bosszúsan.
Lába alatt Ármány vas tagjai összeakadtak,
Széllel gördültek töredéki; de nyögve, remegve
Ingott a föld is, s két sarkai összeropogtak.
A Rémet pedig elhagyták gyors szárnyai. Eldőlt
Isten alatt bérces nagy termete. Félelem, Átok,
S társaik isten előtt mindnyájan omolva futottak."* (V.I.,Zalán;838)

9. ének

Szakadár, akit Huba Hajna keresésére küldött, rossz hírt hoz: nem találta meg a lányt. Közben Hubáékat újra megtámadják a pór csapatok. A Hajnát hozó Ete siet segítségükre. Huba a győzelem és a viszontlátás örömeire lakomát rendez. Ete visszavágyódik Árpád táborába:

*"Alpár vérengző viadalmai gyujtanak engem;
A harc híre után lesz csak nyugalma fejemnek."* (V.I.,Zalán;849)

10. ének

Újra a döntő csata színhelyén. Árpád vitézül küzd, megöli Viddint, Zalán legjobb harcosát. Lehel megfújja kürtjét. A magyarok győzelme egyértelmű. Philo, a fővezér Árpád dárdájától esik el. Zalán menekülni kénytelen:

*"Meg sem is áll, kevés haddal keseredve szaladván
Honnan határaitól, miglen Nándorhoz elére,
S búba merülten csak távolról nézte sajátját."* (V.I.,Zalán;867)

Érdemes megfigyelni a zárósorok elégikus hangulatát. A címben ígértek (Zalán futása!) lezárásaként Zalán sorsának beteljesedését hirdetik, ugyanakkor talán nem jogosulatlanul azt a kérdést is felvetik, vajon Zalán tragédiája - az idézett sorok érzelmi hatását figyelembe véve - nem magasodik-e egy pillanatra Árpád győzelme fölé?

Toldy az Aesthetikai Levelek c. , Vörösmarty művekkel (főként a Zalánal) foglalkozó munkájában az eposz legnagyobb karakterének Árpádot mondja. A 6.,7. és 8. levélben példákat hoz fel az eposzból állításai igazolására (Árpád büszke, nyugodt, nagylelkű, vitézi, istenhívó és fizikailag is kiváló: izmos, erős).

Ugyanakkor Toldy is érzékeli a figura egyoldalúságát, illetve azt, hogy képtelen az eseményeket összefogó elemmé válni. *"Országot alapítani az ő küldetése: ezen csüng, mint az égnek egy mozdulatlan csillagán. E körül forog egész ereje s lelkesedése; ő csak lelkesült erőnek látszik. Ilyen karakter pedig a legnehezebb, mert könnyen vagy parlagságra vagy kelleetlen szélességre téveszt."* (Toldy;31)

E feladata miatt - Toldy értelmezésében- Árpádot más, országalapítását közvetlenül nem érintő kérdés-érzés nem foglalkoztathatja: *"Az ő karaktere oly sajátságos, oly magában elvégzett, oly egy célra törekedő, hogy lehetetlen vala még más szenvedelemmel felruházni, a nélkül, hogy e karakter egysége ne szenvedjen: Összve kellett volna kapcsolni ezen indulatot többjeivel; nehogy a legbotránkoztatóbb dualismust hozza be lekébe."*- írja a kilencedik levélben, azt a kérdést vitatva, mennyiben lett volna célszerű Árpád szerelmes férfiként való ábrázolása? (Toldy;43)

A fő szerelmi szál egyébként is bonyolítja , megtöri a Zalán futása eposzkoncepcióját. Nem jelenléte, hiszen a szerelmi motívum az eposzok elvárt eleme, sokkal inkább Vörösmarty tündérvilágának "támadása" miatt. Ete és Hajna szerelme, Ete hősiességének hangsúlyozása az elvárt, steril eposzi kereteken belül működne, ha a Délszaki Tündér megjelenése nem provokálna az adott kereten és az elvárt, a műbe beleolvasott nemzeti programjelleggel túlmutató kérdéseket.

Ete és Hajna szerelméről, annak okairól, mélységéről semmit sem tudunk meg, de megtapasztaljuk a tündér érzéseinek mélységét , akivel szemben az Etéhez alázasan simuló Hajna közönyös és kíméletlen.

Ete - bár a kiválók legkiválóbbika - otthagyja a sereget a mindent eldöntő csata közepén, hogy a Tombolival érkező Hajnát visszavigye Hubához (így közvetve bár, mégis a halott tündér irányítja az eseményeket). A Hubáékát ért támadás igazolja Ete távollétét a főszeregtől, de az eposzban ráosztott szerep értékéből sokat levon, hogy nincs jelen a végső győzelemnél. Az eposz Délszaki Tündérhez kötött szerelmi szála (amely a "végtelen" határok közé szorítottságának - a határok milyenségének és értelmének - kérdéseit veti fel) , Ete visszatéréssel zárul - még mielőtt a csata végső kimenetele eldőlné. Ete - Árpád katonája! – így már a IX. énekben kívül kerül az eseményeken, a sereg tőle függetlenül vívja ki a győzelmet. Ez a megosztottság, a kétszeres, egymástól elkülönülő zárás figyelmeztet a koncepció / szerkezet belső feszültségeire.

Ete karakterének "szépséghibája" Toldynak is feltűnt, de következtetéseiben csupán az Ete-epizódnak a szerkezet tökéletességét csorbító (!) tudomásulvételéig jut el. Nem érzi alapvető kérdésnek, amely a mű szerkezetének dualizmusát érintő problémákra hívná fel a figyelmet .

Az Aesthetikai Levelek X. levélben, Etét jellemezve, Toldy még a nemzetit emeli ki: *"A szerelem benne mindig eleven, minden tetteibe bevegyül: de még is mindig úgy, hogy alárendeli azt a nemzet javának; s előbb nem él szerelmének, míg hősi kötelességeit be nem tölti."* (Toldy;45) A XVII. levélben, melyben a karakterek tetteiken keresztül való megnyilvánulását figyeli, azonban már a következőket állapítja meg: *"Közelget az elválasztó óra, Isten és a nép végső elkeseredéssel , feszített erővel vív a győzelemért: Ete mégsem jó tetteinek itt a legragyogóbb koronát feltenni; a győzelem végre kivivatik: de nála nélkül; nála nélkül, ki eleitől fogva arra látszott határozva lenni, hogy Árpád dicsőségében osztozzék, de kit eleitől fogva óhajtánk látni mink is, mint fog abban osztozni. Ez által tehát a költemény egészvolta (totalitása) csorbúl; de Ete személyes története is csorbúl egyszersmind."* (Toldy;88)

Erdélyi az eposz valódi főszereplőjének keresésével veti fel a koncepciót, illetve annak megvalósítását érintő kérdéseket. Árpádnak nincsenek egyéni vonásai – mondja -, csak vezéreként van jelen, tehát "*Árpád nem azon főszemély, kiből a költő, a maga egész lélekvilágát, encyklopaediáját adta volna szemünk elé*" (Erdélyi;230). Ebből viszont azt a következtetést vonja le, hogy a Zalán nem egyéb "*katonai és hadleíró elbeszélésnél*"(Erdélyi;231).

Erdélyi felveti azt az lehetőséget is, hogy Ete a valódi főfigura, de ebben az esetben nem látja igazolhatónak a főcselekményt (honfoglalás, honszerzés). Ete és Hajna történetét – Toldyhoz hasonlóan - ő sem tartja epizódnál többnek ("*oldalkép az egész nagy rajzolaton*" - Erdélyi;235). A Délszaki Tündér megjelenését és szerepét – leegyszerűsítve - az "*eposzi csodálatos*" fogalomkörébe utalja.

Szerb Antal olvasatában azok a "*muzeális*" Zalán kortálló részei, "*ahol Vörösmarty szubjektív mondanivalója behatol az eposz sáncai közé (az első ének fürdőjelenetének tiszta erotikája, a Délszaki Tündér szerelme, bánata és elmúlása)*" (Szerb,MI;293). Nem mondja ki, de nyilvánvaló, hogy tudatosítja az eposzi keretet feszítő kettősséget, melynek oka egy az eposzinál sokkal bonyolultabb, összetettebb "*világbanlét*", és annak kérdései ("*Mi dolgunk a világon?*").

A Zalán futásáról írva valamennyi elemzője összehangzóan emeli ki Vörösmarty hexameterei és költői nyelve szépségét.

1825 és 1831 között Vörösmarty a Zalán mellett további nyolc (kettő töredékben maradt!) terjedelmesebb verses epikus művet írt: **Cserhalom**,1825; **Tündérvölgy**, 1826; **Délsziget** (töredék két énekben), 1826; **Eger**,1827; **Széplak**, 1828; **Magyarvár** (töredék),1830; **A Rom**, 1830; **A két szomszédvár**, 1831. (Az irodalom e művekkel kapcsolatban az eposz - hősköltemény, kiséposz, megjelölést is használja.)

Az Aurórában megjelent, hexameterekben írt, egy énekből álló **Cserhalmot** Aesthetikai Leveleiben Toldy "*kisded literaturánk legclassicusabb mívének*" mondja. (Toldy;129)

A történet röviden:

Egy rajtaütés alkalmával, az Ozul vezette kunok elrabolják Ernyei lányát, Etelkét. Az apa a királytól kér és kap segítséget. A kun táborban Etelke egy Árboc nevű harcos foglya. Szépségét mindenki csodálja. Ozul a saját lányát ajánlja fel cserébe Etelkéért, de Árboc hajthatatlan:

"Tisztelet, oh diadalmas Ozúl! és hála tenéked;

Hogy Zeje lányoddal megkínálsz engem, utósót

A harc hősi közül; de bocsáss meg, nem szabadulhat

Árboc ezen lánytól: hozzá van szíve lekötve." (V.I.,Cserhalom;872)

Salamon, a király - László és Géza fejedelmekkel együtt - legyőzi a Cserhalmon táborozó kunokat; Árboc menekülni próbál - Etelkét viszi magával - , de László utoléri és megöli. Etelka engedélyt kér, szeretné illően eltemetni a kunt ("*Nem volt ő zordon, szerelem szép szózatival jött / Lábamhoz, s mikor úr lehetett kényére , rabom volt.*" - V.I.,Cserhalom;886). Egy röpké pillanatra Lászlót is megéri a lány szépsége ("*És lelkébe hatott; de az érzés könnyű hatalmát / A nagy gondolatok kiverték tusakodva eszéből;*" - V.I.,Cs;887), de túlteszi magát a kísértésen. Etelkét visszaviszi az aggódó apához.

László alakjához kötve a Cserhalomban is megjelenik a "vezérszerep" és a magánélet összeegyeztethetlensége. Árboc alakja összetettebb: vérengző katona és védelmező szerelmes. Etelke csak szánakozni tud.

Tóth Dezső - Vörösmarty monográfiájában- László Etelke iránti érdeklődésében a Szép Ilonka távoli párhuzamát látja: *"egymáshoz nem illő fejedelem és egyszerű lány között felvillan a szerelem lehetősége"* (Tóth;101). Sokkal érdekesebb és összefüggéseiben messzebbre vezető azonban, mikor a Délszaki Tündér és Árboc rokonságára - halálraítélt élet- és boldogságvágyukra - figyelmeztet (! Tóth;100).

Az 1826-os **Tündérvölgy** („egy énekben“; az Aurórában jelent meg), a leglátványosabban elkülönülő darab Vörösmarty nagyobb epikai művei sorában; azok hexametereitől eltérően Zrínyi-strófákban ("ponyvaversekben", pontatlan metszésű négyesrímű tizenkettesekben) íródott.

A tündérvilág megelevenítésével a mű a Csongor és Tünde közvetlen rokona. Hőse, Csaba - sárkánnyal vívó hetykeségével, a csábító hablányt elutasító hűségével, szerelmét a halálból visszanyerő állhatatosságával - Petőfi János vitézének egyik elődje is.

A történet röviden:

Csaba és Jevé szerelmesek. A Jevét magának akaró Döngöre mindkettőjüket becsapja, és így elválasztja őket egymástól. Csaba rájön a csalásra és megvív vetélytársával. Mikor Döngöre látja, hogy veszíteni fog, dárdájával szándékosan halálos sebet ejt Jevén.

Az eddig balladába illő történet ezen a ponton váratlan fordulatot vesz: Leszáll a Nap fia és magával viszi a lányt, aki azonban visszakívánczik a földre.

Csaba közben megöli vetélytársát:

" De győző Csabának nincsen mit örülni,

Látja szerelmesét magas égbe tűnni.

Hasztalanul vannak öldöklő fegyveri,

Az erő mely Jevét viszi nem emberi. " (V.I., Tündérvölgy;896)

Dalma, Jevé apja, Kármán kardját kínálja fel az elkeseredett Csabának. Ezzel a karddal a tündéreket is le lehet győzni.

„De te menj el a nagy Kármán kardvasával:

Az megbirkózzhatik főbbek hatalmával,

S ha föltaláld őt, s rajtaüthetsz avval,

Annyi mintha ember küzd ember fiával. " (V.I., Tündérvölgy;900)

Csaba Ragadó nevű lován indul Jevé után. Útján háromszor találkozik a jövendölő madárral, akit végül meglő nyílával. Az éjszakai, riasztó tündérvölgyben, véletlenül eltapos egy medvebocsot, majd megöli annak anyját és a többi bocsot is. A kígyókon túljutva, lovát egy fához köti és gyalog megy tovább a Dalmától kapott karddal. Közben a tündérvölgyi patak tóvá, majd tengerré duzzad és félig ellepi a völgy közepén, egy halmon álló cédrusfát. Sárkányok és sasok röpködnek az éjszakában. A cédrus tövében, a habokból egy lány lép ki és csábítóan közeledik Csaba felé, akit megérint a hablány szépsége:

„De maga így szólott büszke nagyságához:

„Valljon mi az, mi engem e helyre hoz?

Az-e, hogy valamint tündér halandóhoz,

Úgy nyúljak magam is tündér szép leányhoz?“ (V.I., Tündérvölgy; 908)

Csaba a Jevét fogva tartó tündérhez vezető utat tudakolja, de a hablány csak Csabát akarja - csábítja, csókolja – már majdnem az övé -, ekkor Csaba magához tér a kábulatból és elutasítja a lányt, aki eltűnik a habok között. Csaba megvív a sárkányokkal és egy nyílason (vízkapun) át a belső völgybe jut; a kaput őrző, emberevő nagy haltól a kék szemű, elutasított lány menti meg . A cédrus tövében, virágok között, szivárvány alatt, meglátja az alvó, öntudatlan Jevét, akit a Nap fia ölel. Indulatosan ellöki a tündért Jevétől és keltegetni kezdi szerelmesét. A tündérgyülekezet Csabára támad, aki Kármán kardjával védekezik:

„S ki vagy te vakmerő, szegény föld gyermeke!

Ki a napfiára gyilkos kezet vete?

*Szerencsétlen anya! ki téged visele,
Szeme hasztalanul sírással lesz tele.*“ (V.I., Tündérvölgy;913)

Csaba megvív a tündérral, aki vesztét érezve, elrepül egy sárkányon. Jeve még mindig a tündér által rábocsátott álom foglya. Csaba apjához, Dalmához viszi alvó kedvesét, aki otthon végre kiszabadul az álom fogságából.

Csaba érzelmeinek telítettsége, teljessége, kompromisszum-nélkülisége a Délszaki Tündért és Árbocot idézi. Velük ellentétben azonban Csaba szerelme beteljesül. Az ismeretlen világ próbáit kiállva, győzelmet arat a Nap fia felett - egy olyan történetben, ahol a történetiség csak elmosódó háttér, ahol a mindennapi-reális és a mesés-tündérvilág elemei egymásba mosódnak, ahol az élet és halál közötti éles határvonal megkérdőjelezhető, szükség szerint felfüggeszthető (hiszen Jeve a halálból tér vissza!).

*„Örül és öröme nagyobb a világnál,
Mélyebb és magasabb tengernél és napnál,
Tüzesebb, ragadóbb lángnál, áradatnál,
Teljesb és hatalmasb minden gondolatnál.*“ (V.I., Tündérvölgy; 917)

Erdélyi a keleti költészet alapelveinek megtestesülését látta a műben (az Ezeregyéjszaka hatására); Vörösmarty keleti pompájáról és az ossziáni alaknélküliségéről írt. (I! Erdélyi;262)

A tündérek völgye Szerb szerint is a „romantikus Kelet“; - „Völgy, ahová leszállnak éjszaka a tündérek, hogy földi lányokkal szeretkezzenek.(...) Világ, ahol csak egy törvény van: a szerelem.“ (Szerb, Gondolatok; 426)

„Vörösmarty végre szembenéz vágyaival és végre leszámol velük“- mondja (Szerb, Gondolatok;425).

Valóban szembenéz velük, valóban van tere a váagnak, de Vörösmartynál az erotikum elsősorban az érzelmek világának nagyon intenzív, de „külső“ aspektusaként van jelen (a Tündérvölgy előtt és utána is) , az érzelmvilág szélsőséges intenzitású elemeként.

Tóth Dezső a Tündérvölgy szemléletét a Délsziget (1827; Auróra,1831) és a Magyarvár (1828, Koszorú) c. töredékek valóságtól elforduló szemléletével tartja azonosnak (Tóth;135), amit megfelelőbb lenne talán a valóságot felülíró szemléletnek nevezni. Ugyanakkor felhívja a figyelmet a Tündérvölgy és a Csongor és Tünde közötti párhuzamra – bár némileg egyoldalúan - elsősorban két műben megjelenő népi-mesés elemek azonosságát emeli ki.

Az 1827-ben, hexameterekben írt **Eger** (három énekben) 1828-ban jelent meg, ugyancsak az Aurórában. A korabeli közönség értékítélete a Cserhalom mellé helyezte.

„Az Eger már nem csupán egyetlen, emlékében fennmaradt történeti ténynek majd egészében költői rekonstruálása, - hanem Tinódinál (...) fennmaradt részletes tényanyagra épülő történeti elbeszélés.“ (Tóth;102)

Tinódi Sebestyén (1515 – 1556) - költő, énekmondó; Egervár viadaljáról c. történelmileg is hiteles verses históriáját 1553-ban írta.

A mai olvasóban az Eger Gárdonyi regényét idézi fel . Dobó, Mecskei, Bornemissza Gergely, Zoltai - Vörösmartynál is olyan tiszták és feddhetetlenek, ahogy az Egri csillagokból tudjuk; Hegedűs ugyanolyan áruló. Az ostrom elszánt küzdelmeinek számos epizódja is ismerős (pl. a föld alatti alagút berobbantása, Hegedűs kivégzése,...). A szerelmet Leila és Zoltai, Ida és Omár/Hiador kapcsolatán keresztül ábrázolja Vörösmarty; az első párnál a beteljesülő (*“Hév nap jött Ulemán lányát üdvözleni, a lány / Nem vala már; halovány szép nőt lele földi termben, / Amint a gyönyör álmaiból virradva kifejllett,*”- V.I.,Eger;1009), a másodiknál az akadályokon elbukó érzést (*“Mink nem örülhattünk; te futottál csalfa gyanúból,*” – mondja Ida Hiadornak. - V.I.,Eger; 985).

Az indokolatlan féltékenység vezet tragédiához az 1828-as **Széplakban** (1828; Muzáron) is. A mű egy Szemere által meghirdetett költői-fordítói verseny eredményeként született (egy

német nyelvű „japán történet“ magyar adaptációjának elkészítése volt a feladat; erre az alkalomra íródott Kisfaludy Károly szatirikus Hős Fercsije is!)

1828-tól, a III. évfolyamtól kezdve, az Élet és Literatura - az első magyar irodalomelméleti - kritikai folyóirat - Muzárium címen jelent meg.

Az egy énekből álló, hexameterekben írt történet Mátyás korában játszódik, de a történelem csak kulissza, amely előtt Ugod és felesége, Zenedő, félreértésen alapuló féltékenységi drámája bontakozik ki:

„Tündöklő deliség nem volt Ugod; ifju vitézek
Szép sora közt jelesebb arcút s termetre delibbet
Láthata már Zenedő; de szívében nem vala hívság:
Hűséggel szereté a bátor férfias arcot;“ (V.I.,Széplak;1033)

Ugod tehát nem szép és nem tudja elhinni, hogy Zenedő, aki „mindennél szebb vala“ őszintén szerethesse:

„Néha gyanút táplált, s kór gondolat üle fejében;
Nem hiheté, hozzá hű legyen ennyi dicsőség,
Ennyi magas szépség: rejté a vádat azonban;“ (V.I.,Széplak;1033)

Ugod távollétében (katonáival rablól, cseh csapatok ellen indul Mátyás oldalán) Zenedő menedéket ad egy fiatal zarándoknak, a 16 éves árva Orbai Kálmánnak, akinek egyetlen vagyona az apjától maradt pajzsa, amely – mint kiderül - Ugod otthon, a falon lógó pajzsának párja. A Zenedő szépségétől elbűvölt fiú a megtalálni vélt rokonhoz is méltó akar lenni: „Lelke merengő lett; rokonát képzelte Ugodban,“ – ezért a negyedik napon titokban elhagyja Széplakot, hogy egyszer majd harci dicsőségtől övezve térhessen vissza. Zenedőnek levelet hagy:

„Ím én semmi, az élet nagy könyvében üres lap,
S szél játéka vagyok, mint pusztán vad fa viharban,“ (V.I.,Széplak;1038)

A hazatérő Ugod a két „aggszűz“ lakta Leányvár közelében találkozik Orbaival és a sajátjának hitt pajzs miatt gyilkos szándékkal támad a fiúra (a pajzsban felesége vidékszerte suttogott hűtlenségének bizonyítékát látja). A menekülő Orbainak Leányvár lakói nyújtanak menedéket:

„Magszánván bebocsáták őt; de Ugodnak előtte
Félve kaput zártak. Künn, mint sziklába csapott hab,
Áll vala ez, szíve roncsoltan. Megütötte dühében
A kaput, és beletört az erősnagy dárda kezéből.“ (V.I.,Széplak;1041)

A várfalon megjelenik a két aggszűz idősebbike és jóslatot mond:

„Vért látok kezeden, melyet vizek árja le nem mos,
Tűz nem emészthet meg. Menj el valamerre szemed lát;
Csak ne hazádba, hol a szép nő aggódva reád vár,“ (V.I.,Széplak;1041)

Ugod bizonyosságot akar szerezni, ezért lopakodva, titokban érkezik haza. Zenedő a kertben sétál. Megtalálja Orbai levelét, és megkönnyezi a fiú reménytelen vallomását:

„Kisded csep, te öröm s bánat harmatja, mi vagy te?
Vaj! Mi vagyon benned mennyből elegyítve s pokolból,
Hogy rontó egyaránt, s áldó tudja lenni, s miattad
Most egy egész élet lemerüljön időtelen éjbe!“ (V.I.,Széplak;1043)

A szerelemföltő férfi a könnyekben Zenedő árulásának bizonyítékát látja és leszúrja feleségét:

„A kiemelt gyilkot hölgyének eloltja szívében.
S mintha pokol zúgná, tompán ily szókat üvölt rá:
„Halj meg, s szégyenedet vidd sírba, elaljasodott nő!

Ott nem lát meg Ugod, ha keseregsz az új szeretőért.““ (V.I.,Széplak;1044)

Már a gyilkosság utáni pillanatban önvád marcangolja, s mikor elolvassa a földre hullott – Zenedő ártatlanságát bizonyító - levelet és a falon meglátja pajzsát: nincs többé maradása, földönfutó szerencsétlenként bolyong a világban:

„Gyakran az éjvel jár egyedül, mikor az állat is alszik.
Mint bolygó rém jó múlt boldogsága falaihoz,
Ott suttogva nevét hölgyének; majd rohan ismét.
S így rövid élete lezúg, mint hirtelen árja viharnek,
Ordas agyú kölykek marakodnak tagjai rongyán;
S szánakodó rokonok nem tudják jegyzeni sírját.“ (V.I.,Széplak;1045)

Ugod az egyik legösszetettebb Vörösmarty-figura. A Széplakban – a megadott témának is köszönhetően – Vörösmarty a közösséget csak felvillantja, érdeklődésének igazi területe az Én szövevényes, rejtelmes, sötét, megrettentő mélységeinek világa. Ugod hős katona, de gyáva ember – fél a boldogságtól. Csúnya, miközben Zenedónél a Nap is ritkán lát szebbet. Úgy viselkedik, mintha elhinné az őt ért boldogságot, de belsejében tombol a pokol. A harcterek bajnoka, mégis titokban, „lappangva kigyóként“ érkezik haza. Menny és pokol, élet és halál küzdenek benne – érte.

Önmaga okozta reménytelen számkivettségében A két szomszédvár Tihamérjának rokona.

1831-ben az Aurórában jelent meg az egy énekből álló, hexameterekben íródott **Rom (A Rom)**.

Gyulai A Romot a végül befejezetlenül maradt, akkoriban készülő, új nagy eposz, a Magyarvár önálló töredékének tartotta (Vörösmarty azonban sehol sem jelezte a mű töredék voltát). Értékelésében - Toldynak ellentmondva – a mű nem a „*mérsékeld vágyaidat*“ tan kifejtése. Ítélete szerint A Romban Vörösmarty „*az emberi vágyak hívságát rajzolja*“ (Gyulai;175).

Erdélyi „*igazi költői becs*“ nélküli allegóriás költeménynek tartotta A Romot, melynek zavaróan bizonytalan a jelentése: „*Mi legyen az allegória értelme, az-e, hogy tagadásból, semmiből, romból és Rom istentől jó, tartós, boldogító intézkedés nem jöhet, vagy talán valami célzás vagy elegiai intés elnyomott néphez?kivenni bajos.*“ (Erdélyi;286)

A Rom értelmezése egyoldalúsításának, egyszerűsítésének tűnik az a – Tóth Dezső Vörösmarty-monográfiájában olvasható - megközelítési mód is, amely szerint: „*Elnyomott, boldogtalan rab országban az egyén számára sincs boldogság.*“ (Tóth;139)

Szerb a „*dezillúzió- romantika*” magyar költeményeként értelmezi a művet: „*magyar kifejeződése az örök-kielégíthetetlen fausti vágnak, melynek minden teljesedés már a halálát és más formában való újjászületését jelenti.*” (Szerb,Gondolatok;433) Ahelyett azonban, hogy kibontaná a megállapításban rejlő lehetőségeket, a műről mondottak zárszavaként konstatálja, hogy: „*Vörösmarty dezilluzionálva búcsút mond álmainak, hogy újra felvegye a harcot népéért.*” (Szerb,Gondolatok;434)

A történet röviden:

Rom isten győzelmet arat Véd isten felett; leomlik a „*fejedelmi gyönyörök*” az „*Országok háza*” és az Araltó partján, a pusztasivataggá váló helyen, Rom lesz az úr. Magányában fogadalmat tesz: „*Ki legelőbb düledékeimet leborulva köszönti, / Teljesedésbe hozom háromszoros álmaikat annak.*” (V.I.,A Rom;1047)

Egy „*ifju kalandor*” érkezik, aki Rom fogadalmáról mit sem sejtve, a sors és a szerelem elől fut. Romisten omladékain álomba merül. Első álmában pásztor lesz a „*sorsverte vitézből*”, „*a boldog szerelem s balsors feledője*” (V.I.,A Rom;1048), akinek egyedüli vágya a magány: „*Nem! soha emberi nép e tájat látni ne jöjjön!*” (V.I.,A Rom;1049).

A „*kipihent szív*” azonban visszahúzza az emberek közé. Remény és vágy nélküli életéért cserébe, a második álomban „*ember-lakta vidéket kért*”.

Büszke úri lak megelégedett lakójaként látjuk őt a második álomban: „*Háza szilaj kedvnek lett víg fogadója, kaputlan / Udvara vendégért látszott mosolyogva kinézni,*” (V.I.,A Rom;1050).

A barátok, a társaság kedveltjeként ismét többre, másra vágyott: „*Szíve rokont keresett s szívet, mely érte dobogjon.*“ (V.I.,A Rom;1051)

Harmadik álmában ezért boldog férj és apa lett, de sorsát megpecsételi a nép sorsáért érzett aggodalma: „*Honn vala hontalanúl: lelkét nagy gondjai bírták. / Már had-gyűjteni ment, már társat idéze segédül / S a nép harcának titkon forralta veszélyeit:...*“ (V.I.,A Rom;1055).

Negyedszer már tudatosan keresi/kéri a Rom segítségét, de a felbőszült isten vágyai ellenkezőjét teljesíti - az utolsó álomban egy távoli, vesztes csata hangjait hallja:

„*Így kele fel, s mint jött, tovament a messze világba,*

A hírben ragyogott fejedelmek végivadéka,

Nőtlen, hontalanúl, fényes birodalma elesve,

S rideg országnak szomorún elhagyta homokját.

Rom pedig ült egyedül és a sivatagba kinézett.“ (V.I.,A Rom;1056)

A Rom összetett filozófiai tartalmakat hordozó mű. Rom és Véd istenek küzdelme után megjelenik a csatából érkező ifjú, aki a halált várja, de a három álomban már feladott vágyai, reményei teljesülnek; míg újra csatára nem készül, melyben győzni szeretne, s ezért Rom segítségét kéri. Kérése irrealitását a műben két elem is hangsúlyozza. Az első, a szembetűnőbb, hogy ez már a negyedik kívánság/kérés, s Rom fogadalma csak három álom teljesítését ígéri. A második Rom és Véd harcára visszautalva figyelmeztet a kérés veszélyeire: Rom lényegét tekintve a pusztítás istene, a három álom teljesítése unaloműző játék volt csupán.

A Rom által teljesített álmok egymásutánja is figyelmet érdemlő. A csatából futó, csalódott hős teljes magányt álmodik önmaga számára, de megcsömörlik a magánytól. Második álmában ezért társasági lény, aki végül a sokaság helyett egyetlen ember közelségére vágyik. A harmadik álomban tehát boldog lesz, de a személyes boldogság is kevésnek bizonyul, a közösségért, a népért akar harcolni. A negyedik álom vesztes csatája a Romhoz érkezés valamikori – halálvágyó, halált kereső helyzetét, annak kilátástalanságát idézi fel.

Zentai Mária szerint a művet az „*elhibázott*“, félresikerült teremtés példázataként is olvashatjuk: „*Hiszen a megvalósuló álmok sorra megsemmisítik, vagy legalább érvénytelenítik az előzőket, egészen addig, míg az utolsó álomban minden elpusztul.*“ (ItK 2001,1-2;672) Emellett elképzelhetőnek tart egy ciklikus olvasatot is, mely értelmében „*nem a teremtőn és nem is a világ milyenségén (...) múlik a teremtett világ sorsa, hanem e világfelfogás alaptörvénye teljeseedik be, az ártatlanság öröknek látszó tavaszától a zajos ifjúságon, majd a megállapodott és tettekre törő férfikorán át (a) kietlen pusztulásig.*“ (ItK 2001,1-2;673)

A Szörényi László által felkínált olvasat is a teremtés elhibázottságának (Rom győzelmével megvalósuló) gondolatát emeli ki: „*ha egyszer a világ alapító eseménye a Rossz végleges győzelme, akkor semmiféle esély nincsen és nem is lesz egyéni vagy közösségi felemelkedésre és boldogulásra.*“ (ItK 2002,1-2;183)

A két szomszédvár 1832-ben jelent meg az Aurórában (1831 végén, az 1832-es kötetben). Toldy elhibázottnak tartotta, Berzsenyi kannibálinak, Erdélyi János 1845-ben azonban már úgy ír a műről, mint a szellemnek az anyagon vett diadaláról. Kemény Zsigmond Vörösmartyt elsősorban már A két szomszédvár szerzőjének mondja a Vörösmarty emlékezetében (! Kemény;107). Gyulai szerint a mű mindent felülmúl, amit Vörösmarty epikusként írt „*alapeszmére, szerkezetre, jellemrajzra egyaránt*“ (Gyulai;175) és Vörösmarty legjellemzőbben romantikus művének tartja (ugyanakkor viszont a Csongor és Tündét csupán a népmesével és Shakespeare-rel kapcsolatba állítva elemzi - ! Gyulai;201-206).

A négy énekből álló, hexameterekben írt A két szomszédvár - Vörösmarty utolsó nagyobb epikai műve - Sámson Tihamér vérbosszúja a családját kiirtó Káldor-nemzetségen.

A történet röviden:

1.ének: Míg Tihamér László király katonájaként küzd, apja és egész házanépe a szomszédban lakó Káldorék bosszújának áldozata lesz. A hazatérő Tihamér fogadalmat tesz a bosszúálló isten előtt és barbár módon, vérengző kegyetlenséggel lovát, Fecskét áldozza fel az istennek. Majd a királyhoz megy és engedélyt kér, hogy személyesen vívhasson meg a Káldorokkal.

2. ének: Lakoma Káldoréknál. A rosszat sejtő családfő titoktartásra inti embereit. Megérkezik a király hírnöke és Tihamér nevében életre-halálra szóló bajvívásra hívja ki Káldorékat. Elsőként a jász Sundó, Káldor legerősebb bajnoka vív meg vele. Vérengző párharcuk győztese Tihamér, aki végül lefejezi több súlyos sebből is vérző ellenfelét. Sundó és két további - vele még aznap megvívó - szolga fejét várának kapujára tüzi.

Éjszaka Káldor két fia – Petur és Ipoly - érkezik Sámsonék várába; apjuk tilalma ellenére és egyik a másikról nem tudva akarnak megvívni Tihamérral. Tihamér helyett azonban egymáson ejtenek halálos sebeket.

“Eljött a hajnal, szomorúság hajnala Ságon,

Harcserető fiait Káldor nem lelte; de láta

Vérbe borúlt fejeket kapuján a sámsoni várnak.” (V.I.,A két...;1076)

A véres éjszaka után az öreg Káldornak már csak két gyermeke marad, a *“méla Simon, halovány magas ifju”* és a szép, szelíd Enikő.

Tihamér konok elszántsággal folytatja *“irtóhadjáratát”*, míg alig marad túlélő Káldor várában .

3. ének: Káldor megpróbálja rávenni Simont, segítsen csapdába csalni Tihamért.

“Az pedig ily nem várt szavakat mondott vala vissza:

Káldor, elég a gyász, súlyát ne nevelje gyalázat,” (V.I.,A két...;1078)

A Tihamérral megküzdeni induló Simon tört ad Enikőnek. Harca Tihamérral kilátástalan, haldokolva Enikő számára kér kegyelmet: *“Úgy áldjon meg az ég, amint hozzája kegyes léssz.” (V.I.,A két...;1082)* Az ölésbe belefáradt Tihamér, Simon holtteste fölött, a halottnál nyomorultabbnak mondja magát. Hazaindulna, de megérkezik Káldor: *“Annyi halállal Nem teltél-e be még?”* – kérdezi, és kérdése a Tihamér lelkében ébredő kétség és fásultság visszhangja (V.I.,A két...;1085).

Egymásra támadnak, majd úgy döntenek, másnap folytatják a harcot.

4.ének: Enikő kétségbeesett reménnyel csügg apján. Káldor egy Sámsonéktól zsákmányolt vértet ölt magára az utolsó összecsapáshoz:

“Halld, Enikő, még egy harcom van hátra; s magad léssz,

Míg oda vívandok; jer azért le s utánam erősen

A kaput elzárjad s ki ne nyisd, míg fegyvereimben,

(Vigyázd meg jegyeit) engem közelíteni nem látsz” (V.I.,A két...;1089)

Tihamér megöli Káldort, és magára ölti annak vértjét és sisakját; jog szerinti örökségét. Enikőt félrevezeti a fegyverzet, és mert annak viselője nem szólal meg, apjaként öleli. Tihamér visszaretten önmagától. Mikor Enikő rájön tévedésére - meghal.

“Ajka nyílt – gyászrózsák közt így nyildokol a sír –

S “Meglátjuk, Tihamér, egymást!” így szól vala halkan,

“Éjfélben s éjfélek után.” És szózata megszünt,

Mint az ezüst húrnak pengése, ha megszakad, és a

*Lant kebelét többé nem hangoztatja dalokhoz.
Jött a szép hajnal s Enikőt meghűlve találá,*” (V.I.,A két...;1093)

Ígéretéhez híven minden éjjel visszajár. Tihamér képtelen elviselni a könyörtelen rendszerességgel ismétlődő látomást, és élve Enikő mellé fekszik a sírba. De ott is ugyanazt látja; Enikő jön szépen, fiatalon és szeme láttára hal meg. Végül űzött vad lesz a bosszúállóból: *“A vadon életnek ment bolyongani tömkelegében, / És a sági vidék nem látá őtet azontúl.”* (V.I.,A két...;1095)

A puszta határban álló két omladozó vár baglyok bús fészke lesz.

A két szomszédvár kört idéző szerkezete A Rom szerkezetére emlékeztet. Puszta várba érkezik Tihamér és puszta várat hagy maga után távozásakor. Érkezése és távozása között azonban egy életnyi a szakadék: hős lovagként érkezik, aki jogos bosszújára készül és látomásoktól gyötörten menekül. Érkezésekor csak az egyik vár puszta, távozásakor mindkettő.

Enikő Tihamér passzív ellenpólusaként van jelen; vérengző brutalitása tükröként. Enikő Tihamér arcát meglátva döbben rá kiszolgáltatottságára. Halált választó félelme az életben maradó Tihamér büntetése.

(Enikő “csak” meghal, nem öli meg magát a Simontól kapott törrel, ahogy azt a harmadik ének sejteti !)

Vörösmarty epikus műveinek témái főként drámáiban élnek majd tovább.

A szövegben megjelenő műveket a Vörösmarty Mihály Válogatott Művei I. Bp. Szépirodalmi Könyvkiadó,1974 kiadás alapján idézem (jelölés: V.I.).

Hivatkozások:

Szerb Antal: Gondolatok a könyvtárban. Bp. Magvető Könyvkiadó,1981

Toldy Ferenc: A magyar nemzeti irodalom története. Bp. Szépirodalmi Könyvkiadó,1987 (Toldy, AMNIT)

Toldy Ferenc: Aesthetikai Levelek. in. Toldy Ferenc Összegyűjtött munkái. VIII. kötet. Bp. Ráth Mór,1874

Erdélyi János: Vörösmarty Mihály. in. Pályák és pálmák. Bp. Franklin-Társulat,1886

Szerb Antal: Magyar irodalomtörténet. Bp. Révai,1935 (Szerb,MI)

Tóth Dezső: Vörösmarty Mihály. Bp. Akadémiai Kiadó,1974

Gyulai Pál: Vörösmarty életrajza. Buda-Pest. Franklin-Társulat,1890

Zentai Mária: Ösvények és romok. in. ItK.2001/5-6, 670-677

Szörényi László: "Allegoriás költemény hexameterekben" (Vörösmarty Mihály: A Rom). in. ItK. 2002/1-2, 178-184

Kemény Zsigmond: Vörösmarty emlékezete. in. A Kisfaludy-Társaság Évlapjai. II. kötet. Pest,1869

Vörösmarty drámái

Vörösmarty életművében az 1820-as évek elejétől kezdve követhető nyomon a dráma iránti érdeklődése, de a nyilvánosság előtt drámaíróként csak 1827-ben jelentkezik - nyomtatásban megjelenő - Salamon király c. öt felvonásos szomorújátékával (korabeli színpadon nem került bemutatásra).

Nem került bemutatásra az 1830-ban megjelent A bujdosók c. öt felvonásos színjátéka sem. „Ez ifjúkori két dráma nagyon jellemzi Vörösmarty drámaírói tehetségét. Élesen nyilatkozik benne az a sajátsága, a melyet soha nem tudott egészen legyőzni, tudniillik, hogy az események- és jellemekben nyugvó drámái anyagot nem bírja fejleszteni, alakítani. Előtte van az indok, kínálkozik az összeütközésekből folyó drámái fejlemény, sőt kezébe is veszi, de épen ott ejti el, a hol a valódi drámaiság erősebb lendületet vehetne.“ – írja Gyulai (Gyulai;198) a két korai mű kapcsán, de ez a jellemzés akár a későbbi drámákra pl. a következetesen végigvitt bosszútól visszariadó Marót bánra (annak cselekményvezetésére) is vonatkozhatna.

A **Salamon király**ról megjelenése után Toldy írt kritikát a Tudományos Gyűjtemény számára (1827, V. kötet). Az írásból nyilvánvaló, hogy dicsérni szándékozik a művet, ennek ellenére ő is megállapítja, hogy a címszereplő Salamon, nem „tragikus karakter“ és a darab szerkezete kiegyensúlyozatlan. Az epizód úgy kapcsolódjon a darab fő vonalához - mondja Toldy, a mű epizódjainak túlzott „önállóságára“ utalva -, „hogy *katastrofájá* ezétől függjön, vagy ennek *katastrofáját megszerezni segítse*.“ (Toldy Munkái;156)

„Az egész inkább dramatizált történet, mint történeti dráma“ – írja Bayer A magyar drámairodalom történetében (Bayer;379). „Nem a dráma törvényei uralkodnak a cselekményen, hanem a történelem eseményei a drámaíró lelkén. A *compositio drámaiságát* ellaposítja az *epicus szélességű korrajz*, mely nem az embereket mutatja emberi szenvedélyeikkel, úgy a mint azok a drámaíró lelkéből visszaverődnek, hanem a történet eseményeit, a mint azokat a költői lelkű történetíró írta meg párbeszéd formában.“ (Bayer;379)

A történet röviden:

A sértődékeny és lobbanékony Salamont, a királyt, felesége Sophia és Vid nevű tanácsosa az ország egyharmadát birtokló László és Géza fejedelmek ellen akarja hangolni. Az öreg anyakirályné, Neste és az agg Ernye (szintén a király tanácsosa) mérsékletre intenek a királyt. A király és a fejedelmek fegyveres konfliktusa Salamont végül menekülni kényszeríti és a seregek Gézát választják királyuknak: „*Mi, hogy tovább ne vesszen nemzetünk, / Gézát királynak kérjük, s hódolunk*.“ (Vörösmarty Munkái,III.kötet;99)

Bátor és Jolánka szerelmének epizódja Bátor személyén keresztül kapcsolódik a történethez. Bátor, a fejedelmek oldalán harcol, Jolánka bátyja, Csatás, a király vitéze. Bátor kerülné az összezapást, de Csatás gyávnak nevezi Bátort és kiprovokálja a párharcot, melyben életét veszti. Halálával Jolánka elfordul szerelmétől: „*Halál borít, ha átölelsz; halál / Ijeszt, ha víg öröme csalsz, / S szerelmed éneke síri hang lesz*.“ (V.Munkái,III.;72)

Bátor a darab legjellegzetesebb, cselekedetei által legösszetettebben ábrázolt figurája, valódi drámái jellem. A személyes boldogság lehetőségének elvesztése után minden energiáját a harcra öli. Epizódjának terjedelme, alakjának jelentősége túlmutat azon a szerepen, amelyet puszta epizódfiguraként betölthetne. Vörösmarty azonban nem használja ki az alakban rejlő lehetőségeket; László megjelenése a darabot lezáró jelenetben „mellékvágányra“ helyezi Bátort, megvonja tőle az abszolút hősnak járó elismerést és annak darabon belüli jelentésalakító szerepét: „*Emeld a zászlót, Bátor, itt vagytok. / Minden világ lássa, hogy vesz el, / Ki dúlni készül Géza címerét*.“ (V.Munkái,III.;99)

„A **Bujdosók hőse, Kont, még annyira sem drámai személy, mint Salamon**“ - írja Gyulai a sorban következő darabról, egyáltalán nem kímélve a szerzőt: „*Kont csak bujdosik, fényes magánbeszédet tart, ide is oda is bekopogtat, megöli a király egy-egy hajdúját, de semminemű drámai cselekvénybe bele nem sodródik. Végre lefejezik, ennyi az egész.*“ (Gyulai;200-201)

A történet röviden:

A mű Zsigmond uralkodása idején játszódik. Kont összetűzésbe kerül a várában vendégeskedő királlyal, aki megpróbálja elcsábítani feleségét, Rózsát. A király halálos ítélete elől menekülő Kont beáll a bujdosók (a bujdosó ellenzék) közé, s szinte szándéka ellenére, azok vezére lesz. Zsigmond az ifjú Gara segítségével elfogatja az elégedetlenkedőket. Az érkező Rózsa hiába kér kegyelmet a királytól férje számára. A vesztőhelyen magára maradt Zsigmondot a felbőszült tömeg követelésére őrizetbe veszik és az ország irányítása a nádor, az öreg Gara kezébe kerül.

Bayer József szerint a Salamon királyról és A bujdosókról is elmondható, hogy Vörösmarty nyelvének költői szépsége sem képes feledtetni a darabok drámaiatlanságát. (!Bayer; 379-380)

1831-ben, „Székes-Fehérvárott“ jelent meg a legérdekesebb sorsú Vörösmarty-dráma, a **Csongor és Tünde.**

„*Hidegen fogadta a közönség s az íróknak sem igen tetszett*“ – írja Gyulai Pál, Vörösmarty életrajzírójaként (Gyulai;201).

A mű fogadtatása körüli ellentmondásokat Kölcsey Bártfay Lászlónak 1831. április 9-én írt levele is jelzi: „*Csongort olvasám Pesten; s mivel a drámai actio nem képzeletem szerint ment, alkalmas hidegséggel. Itthon elolvasám másodszor magamban s harmadszor ismét sógorasszonyomnak. Ezen harmadik olvasás megkapott. Ezer oda nem valók és másképpen valók mellett is, Csongor kincs. Hidd el nekem, édes barátom, a mi Vörösmartynk nagy költő, s ritkán nagyobb, mint Csongor sok helyeiben, Minden dramaturgiai kritikázás ellenére, akár ki mit mond, én a nemzetnek Csongorért szerencsét mondok,...*“ (Kölcsey;993-994).

Bártfay László (1797 - 1858) – író, az irodalmi élet szervezője; lakásán találkoztak az Auróra-kör tagjai; levelezése irodalomtörténeti forrásanyag; verseket, novellákat írt, fordított.

Toldy „*drámai tündérregének*“ (Toldy,AMNIT;236) nevezi a művet, s ezzel megkerüli vagy legalábbis a háttérbe szorítja a darab színpadi műként való értelmezését. Vörösmarty „*regényes költészetének*“ gazdagságát és szépségét, nyelvének „*ragyogó zenei dikcióját*“ hangsúlyozza. (Toldy,AMNIT;236-237)

A Csongor és Tünde kompozícióját érintő kérdések Gyulainál is megjelennek. Hibának tartja, hogy a csábító Ledérnek nincs közös jelenete Csongorral; nem tartja eléggé megindokoltnak, miért üldözi Mirigy Csongor és Tünde szerelmét; elfogadhatóbbnak tartaná, ha a darab végén a manók/ördögök helyett Tünde kötözné a fához Csongort.

Gyulai a művet a magyar hagyományban az Árgirus-história, a világirodalomban a Szentivánéji álom mellé helyezte és így kijelölte irodalmi „vonzásterületét“ is. A Szentivánéji álommal vont párhuzam a műnek színpadi alkotásként, „előadandóként“ való elfogadását is jelöli/jelölheti Gyulai részéről.

Bayer A magyar drámairodalom történetében "*tündéries bozózatnak*" mondja a művet, az eszményi szerelem dicsőítésének. Csongor keresésének célját mellékesnek tartja, a Csongorral történetek jelntőségét csupán abban látja, hogy "*Csongor megtisztul a földi harcban és teljesen méltó a tündérlányra.*" (Bayer II.;61)

Szerb Antal Magyar irodalomtörténete már a Csongor és Tünde megítélésében beállt változást tükrözi. A XX. század számára a drámaíró, színpadi szerző Vörösmarty szinte kizárólagos érvénnyel csak a Csongor és Tünde (zseniális) alkotójaként van jelen. „*Új életre*

keltette a mese-erdőt, melynek utolsó látogatója Shakespeare volt. Tündérek, ördögfiak, boszorkányok és kozmikus istenségek mozognak Vörösmarty színpadán, anélkül, hogy üres maszkok vagy kellemetlen allegóriák lennének“ (Szerb,MI;299).

Szerb a művet ugyanakkor már Vörösmarty filozófiai vallomástételének - s mint ilyen - pesszimizmusa kifejezőjének tartotta: ...*„a végül is diadalmaskodó „szerelem az éjben“, amint már Babits Mihály is kiemelte, nem más, mint költői gyorssegély, hogy miután a három Vándor sorsában szimbolikusan összeomlott minden, amiért élni érdemes, a mesedráma mégse fejeződjék be súlyos pesszimizmussal, ne váljék tragédiává.“* (Szerb,Gondolatok...;392)

A mű pesszimizmusának kérdéseit járja körül Vörösmartyról írt monográfiájában Tóth Dezső is: *„A váratlan, valóban „mesés“ fordulat az élet, boldogság igenlését jelenti, azt, hogy Csongor törekvése, küszködése, megpróbáltatásai mégsem voltak hiábavalók, hogy a világ önzése, szkepticizmusa, kilátástalansága nem nyeli el, nem nyelheti el a boldogságot.“* (Tóth;152) Tóth a művet a csüggedést elutasító befejezés miatt tartja *„eszmeileg is kimagasló“* alkotásnak. (Tóth;154)

Az akadémiai irodalomtörténet a művet a kor romantikus tükrének látja: Vörösmarty *„a pesszimiztikusan megélt társadalmi étellel csak a háborítatlan, világot kirekesztő szerelmi boldogságot tudja szembeállítani.“* (AMIT,III.:452-453)

„A Csongor és Tündében egy drámai művön belül jelentkezik az a kettősség, amely a Zalánban inkább csak mögöttes tartalmak, a téma és a hangulat ellentétéből adódik: az élet tragikus voltának tudomásulvétele és mégis-mégis akart megoldásának igénye“ – írja Horváth Károly; szerinte a *„mulandóság tragikumá végül is feloldódik a mesedráma logikájában, és a két szerelmes (és kísérőik, a parasztházaspár) egymásra találásában.“* (Horváth;124/127)

A történet röviden:

I.felvonás: Csongor - mikor meghallja a hattyúként almáért járó tündér történetét - megszabadítja a három éjszaka óta a virágzó tündérfához kötözött Mirigyet. Tünde, aki Csongor iránti szerelmében ültette a fát, éjszaka végre találkozik Csongorral, de Mirigy ármánya miatt (levág egy fürtöt a tündér aranyhajából) el kell válniuk Csongor Ilmától (Böske), Tünde szolgálójától kérdezi, merre induljon, merre keresse a tündért.

„Sík mezőben hármas út, / Jobbra, balra szerte fut, / A középső célra jut.“ – hangzik Ilma talányos válasza. (V. M., Csongor...;22)

A hármas útnál a háromfelől érkező ördögfiak Mirigy rókává változtatott lányával verik el éhségüket, majd örökségük miatt (bocskor, ostor, palást) veszekedni kezdenek.

Az arra járó Tünde, Ilma javaslatára, lába nyomát hagyja jelként Csongor számára a hármas út homokjában.

II.felvonás: Csongor is megérkezik: *„Ím, de itt a hármas útvég, / Mint varázskör áll előttem;“* (V.M., Csongor...;35). A hármas útra lépve találkozik a Kalmárral, a Fejedelemmel és a Tudóssal, akiktől a Tündérhonba vezető utat tudakolja. A Kalmár a pénzt, a Fejedelem a hódító harcokat, a Tudós a minden és „még egyet“ tudását tartja saját Tündérhonának

Találkozik a Böskét kereső Balgával (Árki), és szolgálójává fogadja. Megszerzi a marakodó ördögfiak varázstulajdonságokkal bíró örökségét, és Balgát hátrahagyva, Tünde után megy. Az ördögfiak, a kordélyon cipelt Balgával, Csongor keresésére indulnak.

III. felvonás: a Hajnal birodalmában Balga ismét találkozik Csongorral (Duzzog ráolvasása szállította le, célja elérése előtt). Két lefátyolozott lányalakot látnak, akikben Tündét és Ilmát sejtik. A tündér ismeri a birodalomban uralkodó törvényt (*„Amely lány szól kedveséhez, / Eljátszotta kedvesét,“* – V.M.,Csongor...;67), ezért Csongor kérése ellenére sem szólal meg.

Üzenetet hagy számára egy tisztas özvegyasszonynál: délben, egy kertben vár majd rá. Találkozásukat az özvegyasszony képében megjelenő Mirigy hiúsítja meg. Ráveszi az egyik ördögfit, Kurrahot, zárja be valahová Balgát, és annak ruhájában, Balgaként – hintse meg álomporral a kertben Tündére váró Csongort.

Ezután Mirigy – gazdagságot ígérve a lánynak – házába csalogatja Ledért: „*Csongor, ezt neked szereztem. / Ennél lelj utált szerelmet,*“ (V.M.,Csongor...;84).

IV. felvonás: Kurrah – szamarastul - egy ólba zárja Balgát. Közben az ördögfiak Mirigy házában megtalálják ellopott örökségüket és visszaveszik; hogy a hiány ne tűnjön fel, értéktelen kacatokra cserélik a varázstárgyakat.

A találkozóra érkező Tünde hiába keltegeti Csongort; Kurrah Balga képében csókot követel Ilmától. Tünde árulást gyanít. „*Mondd, hogy egy szeggel magasbra / Villogó kardját akassza.*“ – üzeni Csongornak. (V.M.,Csongor...;98)

Ledér – tévedésből és kelleetlenül – az ólból szabaduló Balgával enyeleg. Balga ugyancsak tévedésből, a Mirigytól kapott aranyhaj miatt, Tündének hiszi a lányt. Ledér egy puha karosszéket tol a csukott szemű Balga ölelésre tárt karjai közé és megszökik.

Az érkező Csongor dühe gyorsan lecsillapodik (Vörösmarty szerzői utasítása szerint ugyanis éppen ekkor vonulnak át a színen az ördögfiak!): „*Hah! Mi ez? Te kétszer is vagy, / Balga itt, és Balga ott.*“ (V.M.,Csongor...;106).

Csongor – reményvesztetten – folytatja útját, Balga kíséretében.

Egymásról nem tudva, Tünde és Csongor is a jövő jóserejű kútjához érkeznek. A kút Mirigy (azt háromszor megkerülve) gonosz bűbájjal hazudni kényszeríti. Elsőként Tünde érkezik, aki a kútba nézve Csongor árulását látja. Csongort Mirigy egy lány képében csalja a kúthoz. A kútból felhangzó szózat Csongort egy a kútból kiemelkedő lefátyolozott nőalak követésére szólítja fel. Balgát egy palacknyi bor és sült galamb csalogatja.

V. felvonás: az Éj országában Tünde az „Éj gyász asszonyától“ akarja megtudni, milyen jövő vár rá. A magát örökkévalónak mondó Éj kiutasítja Tündét a „fényházából“: „*Tündér hazádban üdvnek századi / Valának megszámlálva éltedül; / De föld szerelme vont a szívedet, / A fényházából földre bujdosál; / S mert boldogságod ott is elhagyott, / Segélyt keresni későn visszatérsz; / De mindörökre számkivetve légy, / Legyen, mint vágtyál, a kis föld hazád. / Órákat élj a századok helyett, / Rövid gyönyörnek kurta éveit.*“ (V.M.,Csongor...;125)

A fátyolos lányalakot követő Csongor újra a hármas útra lép: „*Elérhetetlen vágy az emberé, / Elérhetetlen, tündér, csalfa cél!*“ ... „*S remény vezérrel eltúrt, hosszas út, / Ha, ahol kezdtem, vége ott legyen, / Bizonytalanság csalfa közepén?*“ (V.M.,Csongor...;127)

Megérkezik az ételét hasztalan kergető Balga is. Csongor újra találkozik a Tündérhonjaikban csalódott Kalmárral, Fejedelemmel és Tudóssal.

„*El innen a magánynak rejtekébe, / El, ahol ember nem hagyott nyomot.*“ - mondja Csongor.(V.M.,Csongor...135)

Tündét és Ilmát a tündérfánál látjuk újra. Tünde a gyermek nemtők őrizetére bízta a fát, akiket a túske, hangya, szúnyog támadásai kergetnek el. Az őrizetlenül maradt fát - „*Ifjúságnak drága fája*“ – Mirigy pusztá kézzel akarja kiásni magának. Tervét az ördögfiak hiúsítják meg (már elherdálták örökségüket!), és „hársfa lyukba“ zárják a vén gonoszt. Tünde megjutalmazza őket és megbízza a fa őrzésével: „*És ha kit látandatok / A fatóban megpihenni, / Tartsátok meg itt kötözve, / S jőjjetek hírt mondani.*“ (V.M.,Csongor...;148)

Csongor foglyul ejtésének hírére megjön Tünde, kíséretében hat leánnyal (Vörösmarty utasítása értelmében: „fátyolozva“) . A fátyol mögé bújó Tünde a választás – látszólagos! - szabadságát kínálja fel Csongornak: a vadonban való végtelen bolyongást vagy szerelmet a „virágos csendligrben“. Balga és Ilma egymásra találása után Csongor és Tünde sorsa is nyugvópontra jut: „*Így fogunk mi kéjben élni / S a világgal nem cserélni*“ –mondja Tünde a darab utolsó replikája végén. (V.M., Csongor...;159)

A darab zárszava – epilógusa - a távolról hallatszó ének:

„*Éjjél van, az éj rideg és szomorú,
Gyászosra hanyatlik az égi ború:
Jőj kedves, örülni az éjbe velem,
Ébren maga van csak az egy szerelem.*“ (V.M.,Csongor...;159)

A lefátyolozott Tünde a Csongornak felkínált második lehetőséget is szomorúnak mondja („*Halld meg, egy más sorsod is vár, / Nem kevésbé szomorú.*“ – V.M.,Csongor...;157). A beteljesülés ígérete ellenére a választás kirekesztő jellege ekkor is nyilvánvaló (a világból kivonulva, csak egymásnak élni!). S ez Tünde szavainak szó szerinti értelmezését, komolyan vételét is felkínálja: Csongor halandó, Tündét az Éj kizárta „*fényházájából.*“ – „*Órákat élj századok helyett, / Röpke gyönyörnek kurta éveit.*“; és a fa, ahol vágyaik találkoznak, az *Ifjúság* fája. Ebből kiindulva, csupán az emberi léptékű örökkévaló lehet az övék, - az éjtől, az éjben lopott végesen örök pillanat.

A „*Halandó kézzel halhatatlanul*“ az Éj monológjában megfogalmazott dilemmája így egyaránt utal a három Vándor alakjában, vágyaiban megjelenő világ és az egyéni/emberi boldogság lehetőségeinek korlátaira. (Így nem a valamilyen irányba, vagy valamilyen irányból való menekülés, hanem a sorsnak való kiszolgáltatottság kérdéseit kellene körüljárni.)

(„*A pogány kunok idejéből*“ – határolja be más drámáira is jellemző módon a történések idejét Vörösmarty. A kormegjelölés esetlegességére a IV. felvonásban Ledér éneke is figyelmeztet: „*Pesten jártam iskolában. / Térdig jártam a rózsában.*“ – V.M.,Csongor...;100)

A dráma a legtöbb kiadást megért Vörösmarty-mű lett az idők során, az életmű – a Szózat-típusú nagy versek mellett - legjellemzőbb darabja. Jellegzetessége, hogy Vörösmarty – drámaírói gyakorlatától eltérően - trocheusokban írta (kivételt az Éj és a három Vándor jambusokban írt szövegei jelentenek).

A darab - amelyet sokáig csak könyvdrámaként, drámai költeményként tartott számon a közvélemény - színpadi karrierje 1879. december 1-én kezdődött. Paulay Ede a Nemzeti Színház akkori főrendező/igazgatója állította színpadra.

A Csongor és Tünde a 20-as évek Vörösmarty-epikájának továbbgondolásaként is elképzelhető. A Fejedelem, a Tudós és a Kalmár képviselik a darabban a Külső Világot (az epikai darabok történetisége szimbólumba és élet-típusba foglalva jelenik meg alakjaik révén). Elutasításukkal Csongor nem a tündérvilágot választja, csak a tündért, aki az Én – kétségekkel küzdő - Belső Világát teszi élhetővé, elfogadhatóvá számára ...

Az 1830-as években az Akadémia (Magyar Tudós Társaság) egyik legfőbb feladatának tartotta a magyar színház ügyét. 1833-ban Eredeti Játékszín és Külföldi Játékszín címen kiadványsorozatok indultak, újra aktuális lett az állandó magyar kőszínház terve.

1833-tól kezdve Budán, a Várszínházban állandó magyar színtársulat működött (Pest megye támogatásával).

A változásokat (új lehetőségek, új igények) Vörösmarty ekkoriban íródott drámái is jelzik. Az 1833-ban, az Aurórában megjelent **Kincskeresők** c. négy felvonásos szomorújátéka „színpadszerűségével“ már jóval felülmúlja a színpad számára túl hosszú és túl bonyolult szerkezetű Salamon királyt és A bujdosókat.

A Kincskeresők Vörösmarty első, színpadon bemutatott drámája. A darabot először a budai Várszínház magyar társulata játszotta 1834.szeptember 16-án .

A történet röviden:

Zágony, az öreg kincskereső, a gazdag Várihoz (titokban haramiavezér) akarja adni lányát, Jolánt, aki a szegény Szilágy kedvese. Az öreg már hét éve keresi Béla király kincsét . Mikor végre kincset talál – míg segítségért megy, mert a láda túl nehéz – arra járó parasztok viszik el az aranyat. A IV. felvonásban Vári megvív a csapdába csalt Szilágygal, de akaratlanul a

közéjük álló Jolánt szúrja le. Szilágy megöli Várit, majd Jolán holtteste mellett öngyilkos lesz (Rómeó és Júlia!). Az érkező Zágony megátkozza a világot. A darab tanulságát egy fiatal vadász vonja le: „*Méltán kesergesz, sors-üldözte agg, / Kincset vadásztál, s kettős gyászt lelél: / Vöd a halál lön. ...*“ (V.II.,Kincskeresők;453)

A darab érdekessége, hogy a népi figurák (Víg Bandi a II. felvonásban, a kincset megtaláló parasztok a III. felvonásban és a haramiák a IV. felvonásban) prózában beszélnek míg a többi szereplő jambusokban.

A **Vérnász** az első Vörösmarty-darab, amely már egyértelműen a francia romantikus dráma hatását mutatja (Hugo, Dumas - a nagy szenvedélyek elsőpró ereje, váratlan fordulatok). A mű 1833-ban megosztva elnyerte a Magyar Tudós Társaság 100 aranyat jelentő drámai jutalmát (egy Horváth Cyrill nevű szerző Tyrus c. darabjával együtt) és 1834-ben, az induló Eredeti Játékszín c. kiadványsorozat első köteteként nyomtatásban is megjelent. Bemutatója 1834. november 8-án volt a budai Várszínházban.

„*Előbbi drámáival összehasonlítva mind a cselekmény fejlesztésében, mind az eszmének drámai megfogalmazásában, hasonlíthatatlanul az előbbieket felett áll. (...) az elbeszélő, a leíró elem itt is elég bő teret foglal el, mégsem annyira, mint előző darabjaiban, a drámai hatás rovására.*“ – értékeli a darabot Bayer (Bayer;434).

„*A mű conceptiója tragikai és drámai, de compositiója nem az*“ – véli Gyulai Pál. A darab szerkezetét vizsgálva olyan jelenetekre hívja fel a figyelmet, „*melyek nem lelik igazolásukat se a körülményekben, se a személyek jellemében.*“ (Gyulai;214)

(pl. Dora, a vénasszony, a lányért felelős remete (Tanár) tudta nélkül adja feleségül Lenkét Telegdihez; a remete, ahelyett, hogy magával vinné a Telegditől elrabolt Lenkét a kolostorba, bezárja egy rácsos ajtajú kápolnába, ahonnét csak Lenke nem tud kimenni, de bárki – leverve a lakatot – bemehet!).

A történet röviden:

Telegdi és öreg szolgája, Gerő párbeszédéből megtudjuk, hogy a feleségét hűtlenséggel vádoló Telegdi 16 évvel ezelőtt ikergyermekeit – egy fiút és egy lányt - az erdőbe vitette. Azt hitte – alaptalanul - , hogy egy korábbi vetélytársa, Tanár a gyerekek apja. Felesége belehalt a vesztésébe.

A lányt, Lenkét egy remete nevelte, egy öregasszony, Dora segítségével; a fiú – Kolta - egy haramiához került. Telegdi – a remete távollétében – feleségül veszi Lenkét. A remete az esküvő napján ellopja Telegdi várából a fiatalasszonyt, és elmondja neki, hogy férje az apja. Banó, Lenke korábbi udvarlója, ráveszi a vidékre érkező Koltát, támadja meg Telegdi várát. Kolta Telegdi fogságába esik, aki azzal a feltétellel hagyja életben, hogy visszaszerzi Lenkét. Kolta és Lenke az erdőben találkoznak, és rájönnek, hogy testvérek. Kuvik, Telegdi egyik embere azzal a hírral érkezik, látta Lenkét és Koltát, ahogy ölelik egymást. A féltékeny Telegdi parancsot ad Kolta meggyilkolására. A remete, aki nem más mint Tanár, az egykori vetélytárs, elmegy Telegdihez és elmondja neki, hogy felesége a lánya, és Kolta a fia. A várúr leszúrja a remetét és fia megmentésére siet, de későn érkezik. Kolta halott, Lenke kolostorba vonul. Telegdi előtt megjelenik Tanár szelleme és szakadékbba csalogatja.

„*A jellem, a szenvedély nem elég biztos rajza meg-megbénítja a tragikai és drámai hatást, a mely a mű anyagában rejlik. Lenke szerelmében kevés a szenvedély; úgy látszik csak azért megy férjhez, mert ingerli hiúságát Telegdi rangja és gazdagsága. Telegdi szenvedélye is meglehetősen lanyha, pedig ha mindketten szenvedélyesen szeretnék egymást, az fokozná a titok leleplezésének tragikai hatását. Tanár jelleme sem elég világos. A boldogtalan szerelmes lemondott a világról, remete lett és Lenke növelésének s az elhunyt kedves emlékének áldozza életét. S a mű végén, mint bosszúálló lép fel Telegdi előtt, hogy a fölleplezett titokkal lesujtsa s ingerelje őt. De ennél még kevésbé érthető az, hogy Telegdi mindent elhisz neki*“ – foglalja össze a jellemekkel kapcsolatos fenntartásait Gyulai. (Gyulai;214)

(Ebben a darabban is megjelenik a népi alakokhoz kötött prózai nyelv: Luca, a szobalány és Kuvik párbeszéde az I. felvonásban; a Lenkével beszélgető Dora a II. felvonásban; a III. felvonásban ismét Dora – a remetével folytatott párbeszédének érdekessége, hogy a remete - Dorától ezzel is alapvetően elkülönítve magát - jambusokban beszél; a IV. és V. felvonásban Kuvik.)

A darabot a budai bemutató után Egerben, Debrecenben és Máramarosszigeten is előadták. *„Ez volt Vörösmarty első (és egyetlen) színpadi sikere, Kisfaludy óta az első kísérlet az irodalmi és színházi szempont tudatosan vallott egységének a megvalósítására.“* (Kerényi;275)

Az Auróra 1835-ös kötetében megjelent **A fátyol titkai** Vörösmarty egyetlen vígjátéka. A darabot először Debrecenben mutatták be, 1836-ban. Megírására Vörösmartyt valószínűleg a magyar vígjáték hiánya és a magyar színtársulatok „vígjátékigénye“ készítette. A darab érdekessége, hogy Kisfaludy „vidéki“ vígjátékaival szemben városi környezetben, Pesten játszódik. (A fátyolnak, a lefátyolozott nőalaknak a Csongor és Tündében is jelentéshordozó szerepe volt.)

A történet (vígjáték öt felvonásban) röviden:

A nőgyűlölő Hangai – váratlanul – szerelmes lesz Vilmába, aki kettős szerepet játszva teszi próbára lovagját. Fátyol mögé bújva önmaga barátjának adja ki magát. Vállalt szerepe szerint megpróbálja Hangai előtt befeketíteni Vilmát. Hangait egyre inkább érdekli a fátyolos hölgy, de Vilma megijed és második találkozásuk alkalmával tompítani igyekszik korábbi szavai élet. Végül leleplezi magát és elfogadja Hangai szerelmi vallomását.

A vígjáték másik – a főcselekménytől meglehetősen független - cselekményszála három, feleséget kereső vidéki fiatalember, Kacor, Rigó és Guta megtréfálásának története. Vilma a Városligetben tanúja lesz szerződéskötésüknek, melynek értelmében négy héten belül feleséget akarnak szerezni. Mindhárman Vilmát szeretnék és majdnem Katicát, a vénkisasszonyt kapják.

A darab e két párhuzamosan haladó cselekményszálának kapcsolata túlzottan esetleges. Vilma férfiakkal szembeni fenntartásait a Hangaival folytatott fátyolos játék is kielégítően jelzi, így a vidéki trió szerepének túldimenzionálása – komikussága ellenére - nem igazán indokolt.

Problémát jelent Vilma szerepjátszásának következetlensége is. Nem mindig egyértelmű, hogy megszerezni vagy elrettenteni szeretné-e Hangait, aki így az utolsó felvonásban egy replikán belül vall szerelmet a fátyolos hölgynek és nevezi vallomását tréfának, mert Vilma a vallomás közben ledobja fátylát:

„Itt lábaidnál, bájos ismeretlen, / Hűséget és szerelmet esküszöm, / Szerelmet még nem látott bájaidnak, / Erényeidnek hűséget, magadnak / Ez összességért állandó hitet, / Hitet, szerelmet, hűséget, minőt / Még férfitől nem váltott nő soha. / A szívnek édes földi kéjire, / S a lélek halhatatlan életére, / Az üdvre esküszöm, hogy esküvésem. / Csak tréfa volt!“ (V.II., A fátyol titkai;720)

„Általában a jellemzés nem erős oldala e vígjátéknak s e bajt még növeli az a körülmény, hogy az egész mű úgy van írva, mintha tárgya a képzelet vagy népmese világából volna merítve s nem a jelen társadalmi életből. A költő szárnya szabadjában röpked, nem tekintve se szokásra, se convenientiára.“ (Gyulai;218) A korabeli kritika ezirányú fenntartásai főként Vilma alakját érintették; *„önállósága, felügyelet nélkül való szabad mozgása ellenkezett a korabeli közízléssel.“* (Tóth;240)

A Pesti Magyar Színház (1840-től Nemzeti Színház) megnyitójára készült az **Árpád ébredése** c. előjáték, melyet 1837. augusztus 22-én mutattak be (egy Eduard Schenk nevű német szerző Belizár c. darabjával együtt). Vörösmarty a Sírszellem segítségével feltámasztja

Árpádot, aki a Költő kíséretében ismerkedik a kor embereivel. („*Elaljasodtunk, test s lélek szerint, / Mi, nem hasonlók harcos őseinkhez*“ – mondja ismételten a Költő. - V.II;734)

Közben a színház táján járó emberekkel ismerkedhetünk, pl. az apával, aki kisfiát viszi színházba vagy az öreg napszámoszal, aki két hétig ingyen dolgozott a színház építésén.

A Költővel a színházhoz érkező Árpád védelmébe veszi a Színésznőt, aki az Irigység, Résztvéltenség, Megvetés, Gúny, Rágalom, Csáb, Éhhalál és Kajánság rémalakjai elől menekül. A darab az „*éljen a haza!*“ - háromszor megismételt - felkiáltással ér véget.

1838. május 19-én mutatta be a pesti Magyar Színház Vörösmarty **Marót bán** c. öt felvonásos szomorújátékát. Ez az első Vörösmarty-darab, amely nyomtatásban csak a színpadi bemutatót követően jelent meg. A darabot a leggyakrabban a Várnászhoz hasonlítva, azzal párhuzamba állítva említi a szakirodalom. A dráma szerkezete, jellemábrázolása a Várnászhoz képest fejlődést mutat, terjedelmében is jobban igazodik a színpad követelményeihez.

Gyulai a darab cselekményét mesterkéltnek, a jellemekkel nem összehangzónak találta. „*Egyetlen szenvedély, jellem sincs úgy rajzolva, hogy hihessünk természetességében.*“ (Gyulai;220-221) A darabot sivár hatású műnek mondja, „*melyben nincs semmi lélekemelő. A drámai technika tekintetében jobb Vörösmarty régebbi műveinél, de nem a tragikai művészetre nézve.*“ (Gyulai;225)

Bayer - a Várnászhoz hasonlítva a Marót bán - megállapítja, hogy a mű „*szintén nem tragoedia, főhőse nem tragikus hős*“. (Bayer;436) A darab utolsó jeleneteit melodramák egymást követő sorának látja: „*Bod megöli – Idát! Hasszán – Bodot! Hasszán foglya lesz Marótnak és akasztófán hal meg. A tragicum e melodramatikus könnyárba hull – a főhős életben marad...*“ (Bayer;438).

A darab legmegkérdőjelezhetőbb figurája a főszereplő, Marót bán, a nemes magyar, aki féltékenységében, sértettségében kiszolgáltatja feleségét Hasszának, majd csatát indít, hogy kiszabadíthassa; páncélba rejtőzve hallgatózik, hogy megbizonyosodjon felesége hűtlenségéről, majd megrendezi saját temetését, hogy - újra leleselkedve- tanúja legyen a Ida más férfinak adott szerelmi esküjének.

Marótnál érdekesebb lehetne Bod, aki szinte kérkedve követeli Ida szerelmét. Kiderül, hogy Marót elveszítettnek hitt öccse. A darab végén – kapkodó félelmében - , nehogy a törökök győzelmével Hasszáné legyen Ida, inkább megöli bátyja feleségét.

Hasszán, aki Idát követeli váltságdíjként, érzékiségével és bosszúszomjával kellene, hogy riasztó legyen, de leginkább a következetesen egységes jellemformálás irányítja rá a figyelmet. Marót és Bod ábrázolásának kilengései között a darab legállandóbb jelleme - intrikus.

Ida - aki miatt a férfiak összezsapnak - valóban hűtlen, valóban habozik váltságdíjat fizetni Hasszán fogságában levő férjéért, valóban szerelmet vall Bodnak. Hasszának való kiszolgáltatása értelmetlen, felesleges; szerkezetileg sem indokolt.

Bod és Ida szerelmi története nehezen találja a helyét a darab szerkezetében, mintha Vörösmarty nem tudta volna eldönteni, szerelmi drámát ír-e vagy csupán a személyes okokat keresi Marót darabot záró szavaihoz, melyekben életét a törökök elleni harcra teszi fel:

„*S im, itt előtted, isten, esküszöm, / Ha vért kiontott vért elfogadsz, / Hogy míg pogánynak karja dúl hazámon, / Kiirtok bennök annyi életet, / Mig azt nem mondod: hű szolgám, elég volt.*“ (V.III.,Marót; 107)

A történet röviden:

Az asszonyrabló Bod Hasszán szolgálatában áll. Feladatul kapja Marót bán Ida nevű felesége megszerzését. Marót Hasszán foglya. Mikor a török egy szolgájától megtudja, hogy Bod szerelmes Idába és nem fogja teljesíteni a parancsot, hazaküldi Marótot (tíz napot ad

váltságdíja összegyűjtésére). Hasszán abban reménykedik, hogy Marót féltékenységében bosszút áll Bodon, akiről még csak ő tudja, hogy az Marót gyerekkorában elrabolt öccse, Iván.

A hazafelé tartó úton Marót megsegíti Bodot, aki álarcos rablókkal küzd. Megtudja, hogy titkos szerelméhez indult és megbizonyosodik róla, hogy utitársa Idához megy. Otthon, titokban, várnagya segítségével pánclba bújva, tanúja lesz Bod és Ida találkozásának. Hasszán intrikájára rájátszva (az követet küld Bodhoz Marót halálhírével), megbízza várnagyát, szervezze meg temetését.

Másnap Hasszán seregeivel közeledik a várhoz. Marót leleplezi magát a szerelmesek előtt. Bodot elfogatja, Idát – váltságdíj helyett - átadja Hasszánnak, majd hirtelen megbánja tettét és dühöngve csatára szólítja a törököket: „*Vért, vért kell látnom, vérét a gonosznak, / Ki engem ilyen sorsra juttatott,*“ (V.III.,Marót;86).

Mikor parancsot ad Bod lefejezésére, megérkezik – Hasszán tervénél korábban – egy küldött, azzal a hírrel, hogy Bod Marót elveszettnek hitt öccse. Ekkor a bán - váratlanul - öccsét bízza meg Ida visszaszerzésével, míg ő a török elleni csatát vezeti . Mivel Bod azt hiszi, a magyarok elvesztették a csatát, megöli Idát. Bodot az érkező Hasszán szúrja le. Hasszánt Marót bán felakasztatja, majd életét a pogányok elleni küzdelemnek ajánlja fel.

A fenntartások ellenére, a keletkezésük korában bemutatott Vörösmarty-művek közül a Marót bán mégis a legdinamikusabb cselekményvezetésű, legegységesebb szerkezetű darab. Az 1841.április 26-án bemutatott **Az áldozat** (Áldozat ; megjelent 1840) - szomorújáték öt felvonásban – már visszalépést jelent.

A történet röviden:

Szabolcs Zenő iránti szerelme miatt nem tartott a honfoglalókkal. Zenőnek nyoma veszett. Szabolcs őt keresve jut el az új hazába. Találkozik Csilárral, hugával, aki Zaránd menyasszonya (de ezt elfelejti elmesélni rég nem látott bátyjának). Zarándról kiderül, hogy azonos Zenő csábítójával, aki pozíciója megerősödését várja a honfoglaló Előd lányával kötendő előnyös házasságtól. Zenőben veszélyt lát, ezért meg akarja ölni. Tervét Szabolcs hiúsítja meg, aki megöli egykori vetélytársát. Az esküvőre készülő Csilárnak Zaránd holttestét hozzák. Szabolcs a felbőszült tömeg előtt elmeséli Zenő történetét, akit Zaránd elcsábított, majd eldobott magától. Zenő megőrül, Csilár szomorkodik. A darab Szabolcs magakellettő szavaival ér véget: „*Szabolcs vezér megölte ellenét, / És számot érte csak Hadúrnak ad.*“ (V.Munkái V., Az áldozat;63)

Gyulai szerint Zaránd halálával véget is érhetne a tragédia, amely az első felvonás óta lényegében abból áll, hogy Szabolcs, aki már ismeri boldogtalansága okozójának nevét, csak ijesztgeti Zarándot. „*Vajon miért teszi mindezt, mi gátolja bosszúja végrehajtásában? Épen nem derül ki az egész műből. Szabolcsnak nincs miért lappangania; e titkos leselkedés épen nem illik hozzá, de veszélyesebb is rá nézve, mint a nyílt föllépés.(...) E tekintetben a tragédia nagyon gyöngye alapon nyugszik.*“ (Gyulai;226)

Szabolcs a drámai hőssel szemben támasztható elvárásokhoz képest túlzottan „önszerető“. Mikor az első felvonásban Csilárral találkozik, nincs ideje meghallgatni testvérét, csak önmagára koncentrál, s ezt teszi az utolsó felvonásban is, mikor Zarádon vett bosszúját igazolva észre sem veszi, hogy akit megölt, húga szerelme volt. „*Önző maradt mindvégig, ki csak saját megsemmisült szerelméért állt bosszút.*“ – ítéli el a hős szerepére alkalmatlan Szabolcsot Bayer is. (Bayer;442)

Tóth Dezső a „modernebb“ szerelemképet tartja a darab érdekességének. Zaránd a felelőtlen csábító, mikor megunja Zenőt, gondolkodás nélkül lép tovább Csilár felé, aki apja révén előnyöket biztosít számára. „*Ez a szerelmi csalárdsággal elegy, törtető erőszakosság, mintha a Vörösmarty korabeli városi társasági élet jelensége volna: Az áldozat e tekintetben egy kissé amolyan honfoglaláskorba helyezett társadalmi dráma.*“ (Tóth;255)

Vörösmarty utolsó drámájának bemutatója 1844. június 18-án volt a Nemzeti Színházban. A **Czillei és a Hunyadiak** öt felvonásos történelmi dráma. Könyvalakban 1845-ben jelent meg. A 32 szereplőt feltüntető, terjedelme miatt húzások nélkül előadhatatlan darab egy tervezett (el nem készült) trilógia első része. Valamennyi értékelője szerint leginkább a történelem tényekhez hű elmesélése. Dramatizált történelem, de nem történelmi dráma. A nagyszámú epizód megterheli a darab szerkezetét, anélkül, hogy fontosabb szerepet játszana a jelentésalakításban. Figyelemelvonó a darab szereplőinek sokasága is.

„A jellemrajz nem tud lélektanilag érdekessé válni; az erényes személyekben nincs költőileg vonzó gyöngesség, a romlottakban pedig hiányzik vagy a démoni erő, vagy a bűnt enyhítő viszonyok nyomása“ – írja Gyulai (Gyulai;228), aki a darab keletkezése hátterében Vörösmarty Hunyadiakkal szembeni érzéseit, „meghatottsága“ nyomát látja.

Tóth Dezső szerint a mű alapvető fogyatékosága, „*hogy a bemutatott és közismert történelmi eseményeket semennyire sem képes egyéni indítékokkal alátámasztani, az események mozgását nem képes – mint Shakespeare – a jellem erejével hitelesíteni.*“ (Tóth;468)

(A jambusoknak és a prózába szedett szövegrészeknek szereplőkhöz kötött megjelenése erre a darabra is jellemző.)

Annak ellenére, hogy Vörösmarty drámái – a Csongor és Tünde kivételével – nem bizonyultak időtállóknak, jelentőségük a magyar dráma XIX. századi történetében meghatározó. Vörösmarty drámái jambusai normateremtő igénnyel mutatták az irányt a kortársaknak és követőknek: „Tőle tanúlt jambust írni minden későbbi drámaíró.” (Gyulai;197)

A harmincas években a drámaírás mellett Vörösmartyt a műfaj elméleti kérdései is foglalkoztatták; 1837 és 1842 között az Athenaeum számára színikritikákat is írt.

A **Dramaturgiai töredékek** (Elméleti töredékek) - drámaelméleti elvárásainak összefoglalása - az Athenaeumban jelent meg, 1837-ben, folytatásokban:

- Színi hatás nélkül a dráma nem lehet tökéletes.
- A rosszul választott tárgy akadályozza a szerzőt munkájában, tehát legyen gazdag, érdekes vagy érdekessé tehető (a karakterekből kifejtett, egymást érő cselekmények folyamatos sora).
- A hely és idő egységét szükségtelennek tartja, csak azt szabja meg, hogy a szerző képtelenségekkel ne álljon elő; a cselekmény egységével kapcsolatban elvárja, hogy az epizódok a történet fő vonalának legyenek alárendelve.
- Az öt felvonásból álló, szerkezetükben az exozíció, bonyodalom, tetőpont, végkifejlet vonalat követő darabokat nevezi hagyományosnak; elfogadhatónak tartja a három felvonást is, de a két felvonásos darabokkal szemben – szerkezetük kényszerű aránytalanságára hivatkozva – fenntartásai vannak.
- A kidolgozás feltételének „*a dolgok legbelsőbb összefüggései*“ alapján való haladást tartja; a motiváltság („*helyes okadás*“) fontosságát hangsúlyozza.
- „*A drámai személyek különféle karakterei különféle beszédet is kívánnak*“ (V.,III.;639) – a komoly drámában a megkülönböztető beszédmód kívánatos, a vígjátékban „*mulaszthatlan*“.
- A drámához leginkább illő versnemnek az ötös és ötödféles jambust tartja; figyelmeztet, hogy az ötödik lábunk mindig jambusnak (vagy a vers végén vele egyet érő pyrrichiusnak – uu –) kell lennie, s a sornak három, de legalább két jambusi lábat kell tartalmaznia.
- „*Állíttassék elő bűn és erény magához méltólag, s ez a legjobb erkölcsi tan, melyet színműtől várhatni. S ha a költő emellett szem előtt tartandja, hogy a föld nem menny ugyan, de nem is egészen pokol, el fogja találni azon vegyítéket, melyet művéhez vennie*

kell , hogy az édeni valótlanága által színtelen, vagy erkölcsi setésége által kísértetileg borzasztó ne legyen.“ (V.III.;662)

Elméleti elvárásainak saját drámaírói gyakorlatában sem sikerült mindig megfelelnie; Teleki László Kegyenc c . tragédiájáról 1841-ben írt bírálatát a Dramaturgiai töredékek elvárásainak jelzesszerű aplikációjaként olvashatjuk.

Teleki László (1810 - 1861) - politikus, drámaíró; Kegyenc c. tragédiája Czakó Zsigmond Leonáját (1846) és Petőfi Sándor Tigris és hiénáját (1847) előlegezi meg a magyar drámairodalomban; Telekiről A külön címén Illyés Gyula 1963-ban drámát írt.

Czakó Zsigmond (1820 - 1847) - színész, drámaíró; a magyar romantikus dráma legeredetibb tehetsége. Fő műve a Leona, sikeres darabjai: Kalmár és tengerész ,1844; Végrendelet, 1845.

Vörösmarty Shakespeare drámáinak első irodalmi igényű/rangú tolmácsolója a magyar irodalomban. Első fordítása, a Julius Caesar 1840-ben készült (először 1842-ben játszották a Nemzeti Színház színpadán). Az 1847-ben kezdett Lear király-fordítását 1854-ben fejezte be.

A szövegben megjelenő Vörösmarty-idézetek forrásai:

Vörösmarty Mihály Válogatott művei I-III. Bp. Szépirodalmi Könyvkiadó,1974 (jelölés: V.I; V.II.; V.III.)

Vörösmarty Munkái III. és V. kötete. Pest. Ráth Mór,1871 (jelölés: V.Munkái. III.; V.Munkái V.)

Vörösmarty Mihály: Csongor és Tünde. Editorg Kiadó,1991 (jelölés: V.M.,Csongor...)

Hivatkozások:

Gyulai Pál: Vörösmarty életrajza. Buda-Pest. Franklin-Társulat,1890

Toldy Ferenc: Összegyűjtött munkái. I. kötet: Kritikai berke. Bp. Ráth Mór,1874 (Toldy Munkái)

Bayer József: A magyar drámairodalom története. I. kötet. Bp. Magyar Tudományos Akadémia,1897

Vörösmarty Munkái. III. kötet. Pest. Ráth Mór,1871

Kölcsey Ferenc Válogatott művei. Bp. Szépirodalmi Könyvkiadó,1975

Toldy Ferenc: A magyar nemzeti irodalom története. Bp. Szépirodalmi Könyvkiadó,1987 (Toldy, AMNIT)

Bayer József: A magyar drámairodalom története II. kötet. Bp. Magyar Tudományos Akadémia, 1897 (Bayer II)

Szerb Antal: Magyar irodalomtörténet. Bp. Révai,1935 (Szerb,MI)

Szerb Antal: Gondolatok a könyvtárban. Bp. Magvető Könyvkiadó,1981

Tóth Dezső: Vörösmarty Mihály. Bp. Akadémiai Kiadó,1974

A magyar irodalom története III. szerk. Pándi Pál. Bp. Akadémiai Kiadó,1965 (AMIT)

Horváth Károly: A romantika értékrendszere. Bp. Balassi Kiadó,1997

Vörösmarty Mihály: Csongor és Tünde. Editorg Kiadó,1991

Vörösmarty Mihály Válogatott művei II. Bp. Szépirodalmi Könyvkiadó,1974

Kerényi Ferenc: A régi magyar színpadon. Bp. Magvető Könyvkiadó,1981

Vörösmarty Mihály Válogatott művei III. Bp. Szépirodalmi Könyvkiadó,1974

Vörösmarty Munkái V. kötet. Pest. Ráth Mór,1871

Vörösmarty költészete és prózája

A költő Vörösmartyról a köztudatban élő kép az 1830-as évek közepétől kezdve alakul, elsősorban a Szózatnak köszönhetően, majd a negyvenes évek "nagy" gondolati versei és Vörösmarty szerelmi költészete révén rögzül.

"Vörösmartyt nagy sokáig nem tartották lyricusnak, s felőle közhit vala, hogy nagyobb akár a drámai, akár eposi mezőn, mint a dalban, miért főleg azon kortársai közt, kikkel együtt a Kisfaludy Aurorájában dolgozott, mint dalköltő, másodrangban említették." - írja Vörösmarty Minden Munkáinak kiadása kapcsán 1845-ben Erdélyi János (Erdélyi;173).

Erdélyi, egyébként meglepő módon, nem képes meghallani Vörösmarty költészete többszólamúságát. Az 1836 előtről származó darabok közül - kortársaihoz hasonlóan - túlértékeli az 1829-ben írt, legendaként jelölt - verses - Hedviget (!Erdélyi;172).

Az érett költő ódai hangvételű költeményei megítélésében is a ma működő kánonnak ellentmondóak Erdélyi állításai: *"Ha vizsgáljuk, oda megy ki tapasztalásunk (...), hogy ő nála az ódahang, melyet pedig Vörösmarty soha nem tudott úgy tartani, hogy dagályba ne tévedt volna, (...): ada szót, bár szépet, de eszme gyanánt. Ezért nem tudom én szeretni, mint mások, Liszt Ferenchez, Szózat, Élő szobor című költeményeket."* (Erdélyi;188)

Erdélyi az általa az említett költemények szónoki elemeihez kapcsolt szenvedélyt látja nehezen összeegyeztethetőnek a költőiséggel: *"És vegye komolyan akárki nemzeti jellemünket, nem adna-e cserébe szónoki erüinkből, ha rajta költői volna váltható?"* (Erdélyi;188)

Az 1830-as évek lírikusairól szólva, Toldy irodalomtörténete már "Vörösmarty hatalmas géniuszáról" beszél:

"Első helyt ez idő lírikusai közt Vörösmarty áll, kinél a jellem és forma különbözőseire nézve változatosb nincs költőink között." (Toldy,AMNIT;358) Költői életműve meghatározó jelentőségű darabjainak "hazafiúi költeményeit" - Szózat, Liszt Ferenchez, Fóti dal, (...), Élő szobor, Guttenberg, Gondolatok a könyvtárban, Az emberek, A vén cigány - tartja: *"minden érlükteit a közéletnek megfigyelve emel, irányoz, eszméltet, lelkesít"*(Toldy,AMNIT;360).

Költőként való jelentkezése megkésetttségét tényként kezeli Kemény Zsigmond is: *"legdöntőbb győzelmeit később ünnepelte"* - írja a Vörösmarty emlékezetében (Kemény;113).

Kemény Vörösmartyt egyértelműen a romantika szerzőjeként értékeli: *"Erős phantasiája ragadta a nagyszerű s néha szertelen felé. Bele nem férhetvén a klasszikai formákba, tágított rajtok, s a conventio szabályai alól fölmenté magát, ha azok kényelmetlenek voltak. A költészeti közép fajokat szintén művelés alá vette, s nem tekinté a népiest művészetlennék."* (Kemény;120)

A Szózattal kapcsolatban Kemény is megállapítja, hogy a költemény azon alkotások sorába tartozik, *"melyek nem csak műbecsök szerint kegyeltetnek"*, s a vers sikerének, ismertségének okát nagyrészt abban látja, hogy benne Vörösmarty *"a nemzet közhangulatának adott kifejezést"* (Kemény;123).

Gyulai Vörösmarty költőként való jelentkezése meghatározó évének 1833-at tartja (ebben az évben jelennek meg először kötetben is versei, a Vörösmarty Mihály Munkái I. köteteként): *"Valóban Vörösmarty pályája első korszakában kiválóan mint epikus szerepelt s mint lyrikust se a kritika se a közönség nem igen sorozta az első rendűek közé. Annyi igaz, hogy 1833 után jelen meg lyrai teljes erejében,..."* (Gyulai;178) .

A Szózatot - a költői hírnév felé vezető út betetőzését – a Hitelben megjelenő jövőhit ("Magyarország nem volt, hanem lesz.") legmarkánsabb költői megfogalmazásának látja:

"A Szózat mindenre hivatkozik, a mi újjászületési küzdelmében csak lelkesítheti a magyart, s a remény és emlék, a hit és balsejtelem húrjain játszva, mindenbe az önbizalom és nagyság érzetét vegyíti. Semmi csüggedés többé, bátran nézhetünk szembe a jövővel. (...) Vörösmarty

egészen kiemeli a magyar lyrát eddigi kétségbeeséséből, még nem zengi a jövő dicsőségét, de elhatározónak érzi a jelent, nem korholja az elfásult nemzetet, az életre ébredt, de tette és hazafiúi hűségre lelkesíti."(Gyulai;259)

Gyulai koncepciója értelmében a Szózat által megfogalmazott kép a meghatározó, ezért írhatja - a negyvenes majd ötvenes évek víziós nagy versei után is -, hogy Vörösmarty: *"Megtört szívvel, de mély hittel nemzete jövőjében, szállott sírjába"*. (Gyulai;260) Ezért van az, hogy a forradalom után keletkezett versek értékelésében Gyulai hallgat az Előszóról, s A vén cigány *"Lesz még egyszer ünnep a világon"* felkiáltását Vörösmarty jövőhite megnyilvánulásának tartja: *"remél az európai szabadság ünnepében, s hiszi Magyarország sorsának jobbra fordulását"*. (Gyulai;303)

Babits Mihály 1911-ben, a Nyugatban megjelent, Az ifjú Vörösmarty c. írásában, Vörösmartyt "nem ismert" költőnek mondja: *"Mert ismerni Vörösmartyt nem ismerik - jóformán senki sem ismeri, még az írók sem. Vörösmarty a Szózat költője, - egy olyan költeményé, amelynek szépségeit a megszokástól nehezen érezzük - Vörösmarty a Zalán futásának költője, egy hosszú eposzé, amely (mondjuk csak ki) számunkra unalmas. De Vörösmarty a Vén Cigány költője is, kétségkívül a legcsodálatosabb magyar versé, amelyet ismerünk;..."* (Babits 1;690). Vörösmarty az ő olvasatában talányos, "kövecsekből" összerakandó töredék.

A talány megfejtésének izgalma vezeti Babitsot az ifjú Vörösmartytól (*"talán nem nagy költő még"* – Babits 1;691) a férfiévek *"tragikus", "filozófus"* és *"lázás"* Vörösmartyjáig. A Csongor és Tünde, A merengőhöz, Az emberek, az Előszó és A vén cigány alkotóját láttatja az új kép. Babits Vörösmarty világlátásának összetettségét hangsúlyozza Gyulai kiegyenlítő, egyoldalúsító és egyszerűsítő tendenciájával szemben. Tragédia, éj, visszatérés, folytatás, szerelem, börtön – ezek az olvasat hangsúlyos kulcsszavai. Általuk válik modernné Babitsék számára a hagyományban addig egyoldalúan rögzült Vörösmarty-kép.

A férfi Vörösmarty című írásában A vén cigány az életművet kiteljesítő csúcs Babits számára: *"Ez a vers egy őrült verse. De ez szent őrültség. Az őrült látománya szent látomány. A bárka, amely egy új világot zár magába, egyetlen, lehetetlen, vallásos, remény. A költő próféta és dalában "Isteneknek telik kedve". Zordon homloka derül. Az ember, aki minden dolgok végére jutott, minden dolgok végén különös remények kéjét, különös örömök borát találja."* (Babits 2;1061)

Babits filozófiai kérdéseket felvető megközelítése jelenik meg Szerb Antalnál is: *"Szerlem és halál egybefonódik Vörösmarty költészetében. Ő is, mint Novalis, a szerelem édességében átéli a halál édességét és keserűségében a halál keserűségét. (...) A halál Vörösmarty számára nem a megsemmisülést jelenti. (...) A romantikus számára a halál egy másik, másfajta, irreális realitás kezdetét jelenti, az örök visszatérés romantikus vágyának teljesedését, visszaszületését."* (Szerb,MI;296)

Novalis (eredeti nevén: Friedrich Leopold von Hardenberg; 1772 - 1810) – költő; a német romantika képviselője. Művei közül a Himnuszok az éjhez c. ritmikus prózában írt, halálhangulattól áthatott versei és regénytöredéke, a Heinrich von Ofterdingen a legjelentősebb. A regénytöredék hősének látomásában megjelenő "kék virágot" Heine a német romantika szimbólumának tartotta.

Babits és Szerb Vörösmarty-olvasatai a "haza és emberiség" címkét viselő költőkép leegyszerűsítő jellegének veszélyeire figyelmeztenek. Ez a kép - Vörösmarty költői nyelve jelentőségének tudomásulvétele mellett - Vörösmartyt elsősorban a Világ aktuális kérdéseire, koncentrálnak költőként láttatja. Az Én kérdései ebben a vonatkozásban a közösségihez kapcsolva nyernek értelmet. Ebben a megközelítésben azonban az Előszó csupán *"a magyar nép katasztrófájának lázas víziója"* (AMIT;475). A közösséggel visakodó, az elhatárolódásban (akár az álom-halálban) esélyt kereső Én "Mi dolgunk a világon?" -kérdése ebben az esetben felesleges.

A két szomszédvár, a Csongor és Tünde, a Gondolatok a könyvtárban, A merengőhöz, Az emberek, az Előszó és A vén cigány ugyanakkor az Én belső tájainak egymást kiegészítő mozaikdarabjai, ahol az Én állandó, mert mindig megújuló küzdelmei folynak a vágyak és a világbanlét felkínálta szereplehetőségek (feladatok) között.

Vörösmarty első versei az Aurórában és a Koszorúban (a Tudományos Gyűjtemény melléklapja, korábbi címe Szépliteratúrai Ajándék) jelentek meg; első verseskötete 1833-ban, Minden Munkáinak I. köteteként (a II. kötet a Zalánt, a III. kisebb hőskölteményeit tartalmazta).

A Vörösmarty Mihály Újabb Munkái 1840-ben jelent meg (négy kötetben); a Vörösmarty Mihály Minden Munkái 1847-ben (egy kötetben).

Költészetét a sokszínűség jellemzi. Az 1820-as évek meghatározó darabjai a népdalszerű költemények: pl. Virág (1823); Párja nincs (1828); A gyászkendő (1828); Pusztá csárda (1829).

" *Ez a csárda nevezetes, / Gólya jár rá nagy keletes. / Ha én gólyamadár volnék, / Ilyen házra nem is szállnék.*" - kezdődik a Toldy által legjellegzetesebbnek tartott Pusztá csárda (V.I.;205).

Tóth Dezső a "népies helyzetdal" fogalmát használja az említett korszak népies darabjaival kapcsolatban, s ezek világából eredezteti a huszas évek végén írt Laboda kedve (1829) és a Gábor diák (1830) c. "zsánerképeket" (! Tóth;162-163).

zsánerkép/életkép: a mindennapi élet egy-egy jelenetét ábrázoló, rövidebb prózai vagy verses darab

A ballada korabeli népszerűsége Vörösmartynál is megfigyelhető, még akkor is, ha a szakirodalom egybehangzó állításai szerint a ballada műfaji elvárásainak csupán az 1828-ban írt **Szilágyi és Hajmási** felel meg. További "balladás" darabjai inkább románcok, vagy még inkább balladai hangvételű elbeszélő költemények. Ilyen **A buvár Kund** (első, 1823-ban írt változata a Zotmund), a Toldi-témát megjelenítő darabok: **Toldy Csepelben** (1823), **Toldi** (1829), **Az ősz bajnok** (1833) .

A versszakok "balladás zenéje" alapján Greguss e szélesen megvont körben látja a Szép Ilonkát (1833), Kemény Simont (1835), Hű lovagot (1838), Katonát (1844) és a Csík Ferkét (1846) is - (! Greguss;374).

(A Szép Ilonkát Erdélyi balladának olvasta, - /Erdélyi;177/- Gyulai viszont már költői beszélnek! - Gyulai;181)

A trocheusokban írt **Szép Ilonka** (1833) már Vörösmarty korában is az egyik legismertebb, legnépszerűbb műve volt. Bajza az 1830-as Aurórában megjelent Rege a habléányról c. elbeszélésével és Kisfaludy Károly Eprészleány c. balladájával mutat feltűnő rokonságot. Bajza művével szemben Vörösmarty elbeszélő költeménye áttekinthető szerkezetű és cselekményvezetésű. Bajza, a fekete lovag alakja révén megkettőzött történetmondását Vörösmarty Ilonka és az álruhás vadász-király kitérők nélküli, egyenes vonalvezetésű történetére redukálja.

Kisfaludyval ellentétben, Vörösmarty és Bajza történetei is a lány sorsának tragikumát hangsúlyozzák.

A legendaként meghatározott **Hedvig** (1829) az a Vörösmarty-mű, amelyet a XIX. századi értékelők leginkább kiemeltek az 1820-as évek végén írt kisebb elbeszélő költeményei közül. Kemény Zsigmond a Hedviget, annak "*utánozhatatlan gyengédségét*", "*felsőleges egyszerűségét*" és "*szent áhítatosságát*" a műköltészet egyik csúcsának tartotta, értékeit Kriza gyűjtésének legszebb darabjaihoz mérte. (Kemény;113)

Kriza János (1811 - 1875) - költő, a népköltészet alkotásainak gyűjtője; az Akadémia és a Kisfaludy Társaság tagja. Versei többnyire népies műdalok. Kisfaludy Károly és Czuczor Gergely nyomán dalaiban ő is egy

elképzelt, kívülről láttatott népi alakot, népi szemléletmódot jelenít meg (pl. A bokréta, Illa berek, Szegény székely nótája). Korszakos jelentőségű munkája az 1863-ban megjelent Vadrózsák c. székely népdalgyűjteménye.

"*Hedvigben a legendát honosítja meg, s nemcsak kortársait múlja felül, hanem utódait is*" - írja Gyulai (Gyulai;181). A darabbeli angyal, patetikus felhangoktól sem mentes találkozása a tökéletesnek tartott Hedviggel mára jelentőségét veszítette. Mentségére szolgálhat, ha a tökéletesség utáni vágyódás, annak - Hedvig személyétől elvonatkoztatott - keresése történeteként olvassuk.

Vörösmarty szerelmi költészetének meghatározó évtizede az 1840-es évekkel kezdődik, de a téma - a korai versek némi sablonszerűsége ellenére - már az 1820-as években is figyelemre méltó módon jelenik meg néhány versében. Az 1822/23-ban írt **Helvilához** és az 1826-os **Helvila halálán** a szerelem, éjszaka, álom, halál motívumok egybejátszásával a Csongor és Tünde felé mutat.

*"Boríts el, álmok éjjele,
Boríts el inkább engemet,
S burkolj sötét fátyolodba,
S te jőj el égi kellemedben,
Oh jőj megint el, kedvesem!
És rám hajolván karjaid,
Rám tündökölve tűzszemed,
Tedd végtelenné álmodat!"* (V.I.,Helvila;92)

Az álom/halál - élet/szerelem konfliktusai jelennek meg a későbbi versben is:

*"Álom, álom, édes álom!
Altass engem, légy halálom,
Légy halála életemnek,
S élte haldokló szívemnek."* (V.I.,Helvila halálán;149)

Az 1842-ben és 1843-ban Laurához írt versek Vörösmarty szerelmi költészetének megítélésében meghatározó szerepet játszanak. Az 1842-ben írt **Laurához** (Rád nézek, mert szeretlek... kezdetű) és az 1843-as **Laurához, Ábránd** és **A merengőhöz** a későn jött, csendes, kissé bizonytalan, de tiszta és mély szerelem képét rögzítik; a magánélet révbe érkezését.

Gyulai szerint, Laurával való megismerkedéséig "*se szívében, se költészetében nem lángol a szerelem valódi szenvedélye*" (Gyulai;268). A Vörösmarty-életműben sokszínűen tematizálódó szerelemnek a Laura-versekkel való „megkoronázása“ Gyulai esetében a kiegyenlítődést, az elvárt/elvárható szerep kiteljesítését hangsúlyozó koncepcióból ered.

(Mintha vakon menne el a huszas évek epikájában, a harmincas évek drámáiban, vagy akár az említett versekben is - a szerelem testi-lelki kínjainak, kihívásainak megjelenése mellett. Nem vesz, vagy inkább nem akar tudomást venni a téma permanens jelenlétéről, szerepének az életművön belüli jelentésalakító szerepéről. A meztelen Hajnát megleső Délszaki Tündér, a Borsot csábító lányalak, a Tündérvölgy Csabáját ölelő hableány, a féltékenység démonjaitól üldözött, szerelmét meggyilkoló Ugod, az éjszakában révbe érő Csongor, a vérfertőző Telegdi, a Marót bán szerelem és hűség között ingadozó és elbukó Idája és Helvila szerelmese által Vörösmarty - műfajtól függetlenül - a szerelem és a vágy olykor találkozó, olykor egymást pusztító, olykor egymást kizáró lehetőségeit számon véve – keresi a megnyugvás, a teljes birtokbavétel biztonságát jelentő (talán soha el nem érhető) helyet, a révet. Megtalálása talán értelmet adó egységbe rendezhetné a konfliktusok között élő Én világát. A keresés – kilátástalansága ellenére is – az egyetlen, ami esélyként, lehetőségként még megmaradt.

Ezért árad szomorúság a Laurához írt versekből: „*S tán szebb, de csalfább távult ne keress, / A birhatót ne add el álompénzen,*“ ... - /! V.I.,A merengőhöz;450)

Az életműnek a költővel a köztudatban leginkább összeforrott verse a **Szózat** - közéleti, hazafias, gondolati verseinek legnemzetibb jelentéstartalommal bíró darabja. Először az Auróra, Bajza szerkesztette, 1837-es évfolyamában jelent meg, majd 1840-ben, a Vörösmarty Mihály Újabb Munkáiban. (Egressy Béni zenésítette meg, 1843-ban.)

A Szózat, az életmű addigi versei közül, az 1828-ban írt **Zrínyihez** köthető. A költeménnyel kapcsolatban Tóth Dezső a „*Berzsenyitől asszimilált klasszikus óda belső és külső formáinak fellazulására*” (Tóth; 329) hívja fel a figyelmet. Meglátása a későbbi, rímtelen, versszakokba nem szedett versek - Gondolatok a könyvtárban, Előszó – formai kötetlenségének, („alaktalanságának”) tudatosságát, jelentésközvetítő szándékosságát látszik igazolni.

A **Gondolatok a könyvtárban** (1844), az **Előszó** (1850) - és olvasataik kiindulópontjaként a **Csongor és Tünde** **Éj-monológja** (1830) - erős tartalmi-gondolati rokonságot mutatnak. Az Éj monológjában a „*Halandó kézzel halhatatlanul*” munkálkodó ember képe jelenik meg a Mind enyésző, „*végső romjain*”. A Gondolatokban a „*Mi dolgunk a világon?*” ismételt feltevése jeleníti meg a lét céljának (céltalanságának) dilemmáját: „*Ez hát a sors és nincs vég semmiben?*” (V.I.,Gondolatok...;483)

A Gondolatok zárósora „*Ez jó mulatság, férfimunka volt!*” azonban az Éj sötétből és semmiből sötétté és semmivé enyésző világa kilátástalanságával, a tett értelmetlenségét sugalló zártságával szemben, a mégis küzdés dinamikáját követeli. Az Előszó ezeknek - a Gondolatokban felsejlő - távlatoknak a megsemmisülése. Visszahullás az örök Éjbe.

Az 1840-es évek legelejétől kezdve már egyértelműen a költő-szerep határozza meg, rajzolja a Vörösmarty-képet. Ekkor születnek a **Guttenberg-albumba** (1839), a **Liszt Ferenchez** (1840), az **Élő szobor** (1841), a **Fóti dal** (1842), a **Keserű pohár** (1843) az **Emberek** (1846), az **Országháza** (1846) c. versei.

A Keserű pohár a Czillei és a Hunyadiak betétdarabja, a dráma első felvonásában hangzik el, Vörösmarty 1843-ban külön is közölte.

Utolsó nagy verse, **A vén cigány** (1854), 1855.június 28-án jelent meg a Pesti Naplóban. Rímes, refrénes versszakai (a vers szerkezete az **Emberek** c. verset idézi) könyörtelen következetességgel követelik a megtisztulást:

„*A vak csillag, ez a nyomoru föld / Hadd forogjon keserű levében, / S annyi bűn, szenny s ábrándok dühétől / Tisztuljon meg a vihar hevében, / És hadd jöjjön el a Noé bárkája, / Mely egy új világot zár magába....*“ (V.I.,A vén cigány;555)

Prózája

Vörösmarty Kisfaludyhoz, Kölcseyhez hasonlóan - az irodalmi műfajok skálájának tágítása, az irodalmi lapok igényeinek kielégítése jegyében - elbeszéléseket, terjedelmesebb prózai műveket is írt, összesen hatot: **A holdvilágos éj** (1829), **A kecskebőr** (1834), **Orlay** (1837, alcíme szerint regényes történet), **A füredi szívhalászat** (1837), **Csiga Márton viszontagságai** (1837), **Szél úrfi** (1837, alcíme szerint tündérrege). Összegyűjtve először 1840-ben jelentek meg a Vörösmarty Mihály Újabb Munkái II. kötetében (a Beszélyek és regék összefoglaló cím alatt).

Az elbeszéléseket a témák változatossága jellemzi; a népies, a korabeli, a történelmi és a tündérvilág egyaránt képviselteti magát.

A **holdvilágos éj** három éhes tót diák álma a jólétről. Az ősapák fura halálnemeinek szórakoztató, anekdotába illő történetei után, az ájulásból ébredő diákokat egy nagy, fekete kakas veszi üldözőbe, aki megeteti magát velük, majd a hajnal közeledtével a diákokból kiabál a világra. Hiába menekülnek a fiúk, a kakas mindenhol velük van. A rémálomba hajló történet majdnem boldog véget ér, de a három diák mégis éhesen ébred, és borzasan, étel reményében, a falu felé veszi útját.

A téma Vörösmartynál a Tót deák dala (1843) c. versében is megjelenik:
"S nem ingyen süt-e rám / Az isten napja mindenütt? / Kivénén , már ha lefeküdt, / S akkor sincs éjszakám: / A hold leszen napom. / Arany világ, / Ezüst világ!" (V.I.;458)

A **kecskebőr** ("pórrege") két hihetetlenül élhetetlen és szegény, valaha egy asszonyon osztozó barát kincskeresésének története. Lócsláb Jakab és Röhögi Jankó, akik "*ketten tőnek egy emberszámot*" (V.III.;506) kincset ugyan nem találnak, de kalandjuk során véletlenül megölnek egy ördögnek hitt kecskét. Bőrét kifeszítik a kert egy fájára, húsából vacsorát főznek. Éppen esznek, mikor a kecskebőr megelevenedik és üldözni kezdi őket. A riasztó rejtélyre végül fény derül. A rém nem más, mint kettejük közös fia, a haszontalan, csavargó, semmirekellő Peti , akit jól elvernek: "*Petit azonban észére hozta az utolsó csapás. Elhagyta előbbi kalandozásait; megmosdott, iskolába járt a tél derekán; őszkor és tavaszkor beállott a szántó gyeremekek sorában, s még ugyancsak ember válhatik belőle - ha isten is úgy akarja.*" (V.III.;520)

Az elbeszélés és a Petike (1841) c. vers Petikéi elé ugyanazt a feladatot állítja Vörösmarty. A "*Most takarodj iskolába, / Rossz fiú!*" (V.I.;404) felszólítás jellegzetesen értelmiségi magatartást képvisel; a nyomor meghaladásának eszközét látja a műveltség megszerzésében. Ilyen értelemben az elbeszélés a népelet egy meghatározónak érzett szociális aspektusának megjelenítése is.

Az **Orlay** egy asszonyrabló tragikus szerelmének története Mátyás korából, míg a **A füredi szívhalászat** korabeli szerelmi történet. A holdvilágos éj c. elbeszéléshez hasonlóan a **Csiga Márton viszontagságaira** is az álom és valóság közötti határ elmosása jellemző. A becsületes Csiga Mártonból gazember lesz (Tiló Péter) s már vinnék is az örök kárhozatra ("*két kalánfülű angyal*"), mikor nagy szerencséjére felébred.

A holdvilágos éj és a Csiga Márton a német romantika "legvarázsosabb" elbeszélőjét E.T.A. Hoffmann-t idézi. Hoffmann elbeszéléseire jellemző az a magától értetődő, természetesnek tűnő könnyedség, mellyel elbeszéléseinek alakjai a valós és irreális - a valósnak és irreálisnak (álomszerűnek, fantasztikusnak) tűnő - világokban mozognak, a köztük lévő határok irrelevanciáját, felfüggeszhetőségét hirdetve.

E.T.A. Hoffmann (teljes nevén: Ernst Theodor Wilhelm Amadeus Hoffmann; 1776 - 1822) - költő, zeneszerző, rajzoló; ismert irodalmi művei pl. Scudéry kisasszony, Az arany virágcserep, Gluck lovag; legjelentősebb operája az Undine.

A **Szél úrfi** c. elbeszélés érdekessége a beteljesült, megszerzett szerelem utáni állapot, az unalom és következményeinek ábrázolása. A kicsapongó, nőfaló tündér szerelmes lesz és feleségül veszi földi szerelmét, majd: "*távol egy kis völgyi lakban telepedék vele, s e magányban háborítlanul éldelé mindazt, mit a szerelem édest s üdvözítőt adhat. Mi kelle több?*" (V.III.;603) Idővel unni kezdi a boldogságot, s a hetedik évben újra kalandozni indul. Gyönyörű nóalokok helyett azonban csak rémisztő öreganyját találja, aki visszaviszi birodalmába. Szél úrfi , aki már bánja tettét, többé nem térhet vissza földi szeretteihez, csak simogató szellőként ölelheti körül őket.

A kivonulás csak időleges megoldás és a Mi kell több? kérdésre nincs kielégítő válasz - mondja a történet, amely egy lehetséges olvasatában az örök keresés válaszáként, alternatívájaként felkínált szerelem - a kivonulás - időszakosságára (átmenetiségére) figyelmeztet.

Vörösmarty megalakulásától kezdve (1830) tagja a Magyar Tudós Társaságnak. Toldy szerint Vörösmarty határozott fellépésének köszönhető, hogy az Akadémia már kezdeteiben Révai nyelvtani rendszerét fogadta el. Az Akadémia megbízásából lesz szerkesztője az 1832-ben, eredetileg csupán belső használatra készült, "A Magyar Helyesírás és Szóragasztás főbb Szabályai" c. munkának, amely A magyar helyesírás szabályai c. mindenkori kézikönyvek őse. (! Toldy, AMKK; 534)

A szövegben megjelenő Vörösmarty-idézetek forrása: Vörösmarty Mihály Válogatott Művei I-III. Bp. Szépirodalmi Könyvkiadó,1974 (jelölés: V.I.; V.II.;V.III.)

Hivatkozások:

- Erdélyi János: Vörösmarty Mihály. in. Pályák és pálmák. Bp. Franklin-Társulat,1886
Toldy Ferenc: A magyar nemzeti irodalom története. Bp. Szépirodalmi Könyvkiadó,1987 (Toldy, AMNIT)
Kemény Zsigmond: Vörösmarty emlékezete. in. A Kisfaludy-Társaság Évlapjai II. kötet. Pest,1869
Gyulai Pál: Vörösmarty életrajza. Buda-Pest. Franklin-Társulat,1890
Babits Mihály: Az ifjú Vörösmarty. in. Nyugat.1911/21. szám, 689-701 (Babits 1)
Babits Mihály: A férfi Vörösmarty. in. Nyugat.1911/24. szám, 1041-1061 (Babits 2)
Szerb Antal: Magyar irodalomtörténet. Bp. Révai,1935 (Szerb, MI)
A magyar irodalom története III. szerk.Pándi Pál. Bp. Akadémiai Kiadó,1965 (AMIT)
Tóth Dezső: Vörösmarty Mihály. Bp. Akadémiai Kiadó, 1974
Greguss Ágost: A balladáról. in. A Kisfaludy-Társaság Évlapjai II. kötet. Pest,1869
Toldy Ferenc: A magyar költészet kézikönyve II. kötet. Pest. Heckenast Gusztáv,1857 (Toldy, AMKK)

A regényről

A regény műfaja az 1830-as évek második felében jut jelentősebb szerephez a magyar irodalomban. Az addigi elszigetelt és többnyire visszhangtalan próbálkozások után, 1836-tól folyamatosnak tekinthető jelenléte a magyar irodalomban. 1836-ot megelőzően a harmincas évek első felében két jelentős esemény irányítja koncentráltabban a hazai közönség és az irodalmi közvélemény figyelmét a műfajra. Az egyik Fáy András 1832-ben megjelenő regénye A Bélteky-ház, a másik Bajza József A román költésről c. elméleti írása, amely 1833-ban jelenik meg a Kritikai Lapokban.

Az igazi áttörést azonban 1836 jelenti. Ebben az évben négy eredeti magyar regény jelenik meg, s a következő évek a magyar regények számbeli növekedését, a műfaj első népszerű, ismert és elismert szerzőjének "megszületését" hozzák. Az "áttörés" évének legjelentősebb, legidőtállóbb regényét, az Abafit író Jósika Miklós a kor ünnepeztetett román-írója lesz. Olvasottságát, népszerűségét és elismertségét töretlenül őrzi 1848/49-ig, annak ellenére, hogy a kezdeti években megjelent regényei színvonalát a negyvenes években már nem tudja meghaladni (néha elérni sem).

A műfaj szempontjából a negyvenes évek jelentős eseményeinek számítanak Eötvös József regényei, melyek a célratoró, sablonos, egyre felszínesebb Jósika-művekkel szemben a műfaj összetettségére, gondolati tartalmakat megjelenítő szerepének fontosságára figyelmeztetnek. Eötvös számára a történet meséje csak keret, egy olyan terep, amely a világ és az én kérdéseinek, konfliktusainak, lehetséges szerepeinek bemutatására szolgál.

Jósika és Eötvös regényeinek szövegei ugyanakkor egyforma intenzitással figyelemztetnek a prózanyelv normateremtő mintájának hiányára. Jósika regényszövegeit az elsősorban a szavak szintjén érzékelhető keresettség teszi zavaróvá. Eötvös olvasói a körmondatok tengerében fuldokolnak. Mindkét író szövegei a prózanyelvi normák kialakulatlanlanságát jelzik. Az Eötvös-i próza líraisága, képisége azonban még így is Jósikánál jelentősebb írónak mutatja Eötvöst.

A nyelvi váltás, a normateremtés, a negyvenes évek második felének elején születő prózában figyelhető meg. A szerkezetében és szókészletében a köznyelvihez közelítő, irodalmi választékosságát, képi erejét fel nem adó nyelv "megtalálása" Jókai nevéhez köthető. A célhoz vezető úton ugyanakkor Petőfi prózanyelvének hatása, szerepe is meghatározó.

Fáy András **A Bélteky-ház** c. regénye (1832) Széchenyi Hitel c. műve (1830) programjának megjelenítése. A második kiadásban Fáy "tanregénynek" nevezte a művet.

A regényben a meghaladni tervezett "rég" Magyarországot ütközteti az "új" Magyarország terveivel és céljaival. Elképzeléseit Bélteky Mátyás és fia, Bélteky Gyula személyesítik meg. Az öreg a maradni, a fiatal a haladni elvét tartja meghatározónak önmaga számára. Fáy - programja nevében - az apa alakját elmarasztalja; a világot ismerő fiú, Gyula erkölcsi elveit, tudását a haza érdekében kamatoztatni kívánó magatartását követendő példaként értékeli .

A történet röviden:

Az édesanyja halála után a tarthatatlanná vált otthoni helyzet elől menekülő Bélteky Gyula, származását eltítkolva, Uzay gyerekei - Károly és Cili - nevelője lesz.

Visszatekintve ismerjük meg azokat az eseményeket, amelyek eddig juttatták:

Apja, Bélteky Mátyás, Pestre küldte fiát, aki a főispán házában lakott. Barátságot kötött annak fiával, Vincével, aki a család egy szegény rokonába, Gyomay Kláriba volt szerelmes. Gyula pesti szerelme, egykori iskolatársának húga, Regéczy Póli. Gyulát és Vincét szülei hosszabb külföldi útra küldik Bejárják a „német és olasz földet“; „Az ifjak meglátogatták még a széptájú Sveicot, a barátságos franc- és iparos ángolföldet, s rakodtan új ismeretekkel, de egyszersmind égő szívvel, epedő honvágygal, térének meg hazájokba.“ (Fáy,A Bélteky-ház.I.;332) Közben Póli férjhez ment a garázdaságáról ismert Szögváryhoz.

Gyula édesanyja halála után, az apa, Bélteky Mátyás a házvezetőnőt, Lénit vette feleségül. Biri, Gyula húga is azt hiszi, Gyula szemet vetett mostohájára, de Gyula csupán Lényi mesterkedéseinek áldozata. Így lesz a felvilágosult gondolkodású, de gyenge akaratú Uzay gyerekeinek nevelője: „Uzay egyike volt a legnyitabb főeknek ; de tudománya és ismeretei, inkábbára bennmaradók valának s ritkán folyának be a világi életbe, sőt saját házi életébe is. Különös önmaga iránti bizodalmatlanság s ezzel jární szokott elvonódás valának tulajdonai, miket ő iskolai hibás neveltetésének szeretett tulajdonítgatni.“ (Fáy,ABH.I.;20) Uzay fiatal felesége, Laura, megkeseríti a nevelő életét.

A betegeskedő Uzay meghal. Gyula könnyelmű húga, egy otthoni perpatvar elől menekülve színésznőnek áll, majd a felszínes és hiú Türey Kornél (Laura fivére) felesége lesz. A házasság Gyulát is leleplezi; kiderül, hogy a nincstelennek tartott nevelő a vagyonos Bélteky Gyula.

Bélteky Mátyást szélütés éri. Apja halála után Gyula kiutasítja Lénit a házból.

Gyula barátja, Vince, végül feleségül veszi egykori szerelmét, Gyomay Kláracsit. Gyula, aki iránt Uzay lánya, Cili is vonzódik, a megözvegyült Laura férje lesz. Cilit Gyula másik barátja, Ongay Józsi veszi feleségül. A férfiak szövetséget kötnek, hogy a haza érdekében fognak munkálkodni:

„Hát én kimaradjak-e szövetségetekből? Kérdé Ongay. Elmaradtam ugyan kedvesim, zajló pályámon töletek; de hiszem, csak főben, szívben nem.

Jut neked is munka, édes Józsim, mondá Gyula; hidd el, a hazának nem kevésbé van szívre szüksége, mint főre, így saját boldogságunk, mely meg nem fér a szűk kebelben, szívesen fog kiáradozni magából, hasonló boldogokat ohajtva magunk körül; csak ne csüggedjünk, keveset tenni azért, hogy egyszerre sokat nem tehetünk!“ (Fáy,ABH.II.;368)

Általános nézet a regénnyel kapcsolatban, hogy Fáy cselekményvezetése túlzottan szövevényes, részletekbe vesző. Bajza A román költésről c. munkájában elismeréssel szól Fáy jellemábrázoló tehetségéről, de megállapítja azt is, hogy az író a műfaj egyéb követelményeire kisebb gondot fordított:

„Kár, hogy e lelkes író a regény s általában az elbeszélői költés egyéb postulatumaira is oly gonddal nem ügyelt mint a karakterekre. Ezek a való életből vannak merítve, consequentiával tartva, s rajtok nemzeti szín és sajátság ismerszik meg, a mit annál inkább kell becsülnünk, minél ritkább jelenés komoly írónk műveiben; de a regény épülete hibás, nem teszen egybefüggő egészet, hanem egyvelegét számtalan biographiai töredékeknek, melyek csak külsőleg függenek össze, s történetesen, nem belső szükségből.“ (Bajza;238)

A regény cselekményét tömérdek epizód tarkítja, megnehezítve az olvasást és a regénytéren belül való tájékozódást. Fáy mintegy negyven szereplőt mozgat; részletező, élettörténeteiket is felölelő bemutatásuk a regény burjánzásának meghatározó oka.

"Alakjai általában érdekesebbek, mint a mese. A sok közül élesebb körvonalaiakkal kiválnak: *Bélteky Mátyás*, a maradi magyar nemes típusa, ki tétlenül, dőzsölve, hatalmaskodva, pörösködve költi vagyonát, büszke, vad magyar, ki azért a hazának semmit se használ és se magát, se családját nem teszi boldoggá; báró *Regéczy*, a könnyelmű s vagyonának nyakára hágó magyar mágnás típusa, (...); a ravasz, haszonleső, de e mellett joviális prókátor, *Leguli*; (...) az élheterlen vándorprofesszor *Porubay*; (...) az elmés vándorpoéta, *Halkó*; (...) az energiátlan *Uzay* (...)." - írja Szinnyei Ferenc, aki a regény a "programírás" szellemében Bélteky Mátyással egyenrangúnak szánt figuráját, Bélteky Gyulát elmosódva megrajzolt alaknak látja, akárcsak a regény női szereplőit. (Szinnyei I.;112)

Fáy András (1786 - 1864) - író, közéleti személyiség; 1807-ben Bokréta c. kötetével jelentkezett (mesék, dalok, epigrammák). Legnépszerűbb műve a három kiadásban megjelent *Meséi és aphorismái* (1822); fő műve *A Bélteky-ház*. A Kisfaludy Társaság igazgatója (1837 - 1840), az első magyar takarékpénztár egyik alapítója. A forradalom után visszavonul a közélettől. Íróként ekkor is jelen van (*A Halmay család*, 1858; *A szutyogfalviak*, 1858), de jelentős alkotás ebből a korból már nem fűződik nevéhez.

A magyar regény története szempontjából meghatározó 1836-os évben négy eredeti magyar regény jelent meg. **Gaal József Szirmai Ilonája**, **Petrichevich Horváth Lázár *Az elbujdosott*-ja** és a regényíróként legnagyobb sikerrel jelentkező **Jósika Miklós *Abafi*ja és *Zólyomija***.

A Szirmai Ilona, *Az elbujdosott* vagy egy tél a fővárosban (nem Pest, Kolozsvár!) és a Zólyomi jelentősége főként abban áll, hogy számban már jelentősnek látszó háttérrel teremtettek a valódi sikerkönyvvé vált *Abafi*hoz. Vele együtt, azt támogatva irányították a figyelmet a műfajra.

Gaal József (1811 - 1866) - író, költő; 1838-tól a Magyar Tudós Társaság, 1841-től a Kisfaludy Társaság tagja. Legismertebb műve *Gvadányi A peleskei nótárius* c. műve alapján írt vígjátéka/bohózata, melyet 1838. okt. 8-án mutattak be a pesti Magyar Színházban.

Petrichevich Horváth Lázár (1807 - 1851) - író, szerkesztő; a *Honderú* c. lap szerkesztőjeként (1843-1848) a Petőfi-ellenes kritika egyik hangadója. Byron-fordításának előszavában a romantika elméleti kérdései is megjelennek.

Az 1836-os év sikerkönyve az **Abafi** lett. Jósika Miklós a Walter Scott-i történelmi regény mintájára írta meg művét. A Figyelmező olvasóinak 1837 áprilisában (a Tornai nevet használva) Szontagh Gusztáv mutatta be a regényt: „*Uraim, le a kalapokkal! Egy művet van szerencsém bemutatni, mely körében elsőrendű, legjobb, mióta e nyelv zeng; illő, hogy azt tisztelettel fogadjuk (... Mindenekelőtt itt a regény tartalmát kellene előadnom. Tollam elakad. Kinek írjam azt? A szerzőnek? Ő jobban ismeri azt nálamnál. Az olvasónak? De ki ne olvasta volna az *Abafit*. Vagy csakugyan van még ki ne olvasta volna ?*“ (A magyar próza könyve; 330)

Szontagh Gusztáv (1793 - 1858) - kritikus, filozófus; Gaal József, Jósika Miklós, Petrichevich Horváth Lázár, Vajda Péter, Eötvös József regényeiről írt kritikái figyelemreméltóak. A művészet erkölcsi szempontú megközelítését tartotta meghatározónak.

Toldy, A magyar nemzeti irodalom történetében, a magyar regényirodalom megalapítójaként jelöli ki Jósika helyét: „*Igenis, régibb és újabb elszigetelt kísérletek után egy magyar regényirodalom valódi atyjává báró Jósika Miklós lett,...*“ (Toldy,AMNIT;398)

Az **Abafi** tartalmát legtalálóbban Szinnyei Ferenc foglalta össze: „*Abafi meséje egy züllésnek indult ifjú megjavulásának története. Abafi ideális vonzalmat érez rokona, a fiatal özvegy Mikola Margit s szerelmet Bátori Zsigmond neje Christerina főhercegnő iránt, őt pedig Mikola Margit, Csáky Gizella és Deli Markó leánya, Izidóra szereti. Izidóra halála után*

kiderül, hogy kis fia tulajdonképpen a Margité. Abafi nőül veszi Gizellát a fejedelemtől kérésére és boldog lesz vele.“ (Szinnyei I.;165)

Az Abafiban Jósika - az alapmotívum révén a Fáy-regényre is utalóan – Abafi Olivér , a saját dőzsölő, korhely múltjának szembeszegülő fiatal nemes újjászületését meséli el. A részegen fogadást kötő Olivér a Bélteky Mátýások világában él. A regény végén, Gizella férjeként a Bélteky Gyulák tetteire jellemzi.

A fordulatokban gazdag történet Erdélyben játszódik, Jósika regényeinek kedvelt színterén . Szerb Antal szerint nem a véletlen műve a származása és birtokai révén Erdélyhez szorosan kötődő Jósika műfajválasztása sem, „erdélyisége“ determinálja a történelmi regény iránti érdeklődését (Szerb,MI;317-318).

(Erdélyi vonatkozásai ún. társadalmi regényeinek is vannak, pl. A könnyelműek hőse Serédi Iván is erdélyi nemes.)

A regény – az író szándéka szerint – Abafi Olivér átalakulásának ábrázolása („Egy lélekrajzot adok itt az olvasó kezébe“ – mondja a mű előszavában. – Jósika,Abafi; 5) , amely azonban egyéb eszközök híján a folyamat leírásában ki is merül. Jósika minden láthatót aprólékosan leír, legyen az tárgy, helyszín vagy ember, de nem lát be a „díszletek“ mögé és a lélek boszorkánykonyhájához nincs kulcsa. Erénye, hogy 35 fejezeten keresztül – történetmondása dinamikájának köszönhetően – sikerül ébren tartania az olvasó figyelmét, bár a szerkesztésmódjára jellemző következmény - ok sorrendű modell esetenként fásasztó. (pl. a Három hölgy címet viselő VIII. fejezetben megtudjuk , milyen nagyot változott Olivér, de a megdöbbentő változás kiváltó okait csak a XI., a Fogadás következményei c. fejezetben ismerjük meg; ...)

Az említett szerkezeti modell jellemző az Abafi mellett legsikerültebbnek tartott **A csehek Magyarországon** c. regényére is (1839). A mű a XIX. században népszerű huszita-téma feldolgozása (! pl. Kotzebue: Husiten von Naumburg im Jahre 1432; Katona: Ziska a Calice a táboríták vezére c. drámáit). A mű középpontjában Mátýásnak az abszolút királyi hatalomért folytatott harca áll. A huszitákkal való konfliktusa ebben a kontextusban értelmezhető.

A csehek Magyarországon története három szálon fut. Az első középpontja Mátýás. Uralkodói nagysága ábrázolása mellett Jósika figyelmet szentel érzelmi élete bemutatásának is. Foglalkozik Katalinnal (Podjebrád lánya) kötött házasságával , de Mátýás érzelmi életének meghatározó fontosságú alakja Izabella (Bretizláv , a cseh csillagász lánya), Mátýás kedvese és állítólagos felesége. Jósika az álruhában az országot járó, az igazságot osztó Mátýás képét állítja az olvasó elé.

A második cselekményszál hőse Zokoli Mihály – Elemér, a sas – Mátýás leghívebb lovagja, aki évekig él álarcban, idegen név alatt, hogy visszaszerezze elveszítettnek hitt lovagi becsületét. Ráveszi Giskrát, a huszita vezért, hogy hajoljon meg Mátýás akarata előtt. Giskra lányába, Serenába szerelmes.

A harmadik szál a Káldor család története. Káldor Kálmán, Komoróczy néven, a Giskrához csapódott rablócsapatok rettegett vezére. Pénzéhes és nőfaló. Várának két legértékesebb foglya a zsidó kereskedő Aminha nevű lánya (apjával együtt) és a férjétől elrabolt polgáraszony, Nankelreutherné. Kiderül, hogy mindhárman Káldor Elek gyerekei, akiket gyerekkorukban borzalmas vérfürdő elől menekített el egy cseléd.

Mátýás rendet teremt; Zokoli Serena férje lesz és a megszegényített Komoróczy Mátýás törökverő katonájaként esik el.

Szinnyei a több szálon vezetett érdekes történetet tartja a regény egyik legnagyobb erényének. (! Szinnyei I.;179)

„A lelkesedett fogadtatás és hihetetlen könnyűsége az előhozásban, csakhamar könnyed dolgozásra csábították. (...) már mind nagyobb hajlammal a túlzott, keresett, sőt bizarr iránt

koncepcióban és jellemalkotásban“ – utal Jósika regényeinek buktatóira Toldy. (Toldy,AMNIT;400)

A bizarr szituációk kedvelőjének mutatja Jósikát az 1837-ben megjelent **A könnyelműek** c. regénye is. Szinnyei szerint technikájában a mű az ún. társadalmi regényt követi. (Szinnyei I.;169)

A történet „Canadában“, Londonban és Erdélyben játszódik. Serédi Iván birtokot örököl Kanadában. Ott viszonyt folytat Motabu, egy fekete rabszolga feleségével Ázálával. Motabu megöli az asszonyt, házukat felgyújtja és elhiteti a világgal, hogy a tűzben ő is életét vesztette. Serédi hajón tér vissza Európába. Londonban szolgálatába fogadja a hajón megismert néger matrózt, Pétert (Pierre) és feleségül veszi a dúsgazdag Idalit (a nő fekete álarcot hord, ezért egy ideig Ázálának hiszi). Ebben az sem akadályozza meg, hogy otthon menyasszonya, Serédi Leona várja. Idali és Leona barátnők lesznek. Az udvarnagyként Serédiékkal élő Péter csapdát állít Ivánnak, a pincébe zárja, és a gyanútlan Idalival tölti az éjszakát. Iván már tudja, hogy Péter Motabuuval azonos. A két férfi pisztolypárbajában Motabu életét veszti.

Motabu és Serédiék tragédiáját Árkosi Lajos története foglalja keretbe. Árkosi felvilágosult, erdélyi nemes, aki apja halála után nagy álmát valósítja meg: Amerikába utazik. Itt lesz barátja a félvér George, aki átadja Árkosinak a birtokában levő kéziratot, amely Serédiék és Motabu történetét tartalmazza. Árkosira nagy hatással vannak az olvasottak. Gyanítja, hogy George Idali és Motabu gyereke. Ez a sejtése akkor igazolódik be, mikor George meghívja, látogassa meg kanadai birtokán, ahol George mostohahúgával, Idával (Iván és Idali lányával) él.

A kerettörténet révén megtudjuk, hogy Serédiék a mulatt gyerek születése után elhagyták Erdélyt, és Londonban éltek (a kisfiút idegenekre bízták), de az Idaliról terjedő hírek miatt onnét is el kellett mennie a családnak. Serédi nem élte túl a hajóutat. Idali a két gyerekkel Amerikában élt (a fiút egy kereskedőcsalád nevelte, lányuk később George felesége lett). George végül megkapta Motabu vagyonát és egykori birtokát is.

Serédi és Ázála viszonya, Serédi szándéka, hogy megszökteti kedvesét, még rejt magában némi valódi feszültséget, de a folytatás többnyire sablonos, kiszámítható, a borzongani és sajnálkozni vágyó közönség ízléséhez és igényeihez igazított. A „szerecsen Motabu“ szerepeltetése az egzotikum követelményének külsősége. A kerettörténet tartalmilag túlzásfolt.

Jósika termékeny író volt. 1836 – 1848 között 12 regényt írt (1851 és 1864 között, az emigrációban további 25-öt): Zólyomi, Abafi, A könnyelműek, Az utolsó Bátor, A csehek Magyarországon, Zrínyi, a költő, Jósika István, Az élet útjai, Az isten újja, Adolfine, Akarat és hajlam, Egy kétemeletes ház Pesten.

Az 1847 decemberében megjelent Egy kétemeletes ház Pesten Sue Párizsi rejtelmek – Mystéres de Paris - c. 1842/43-ban folytatásokban megjelent, hallatlanul népszerű regényének mintájára készült. Jósika Sue magyar követőikhez hasonlóan (Nagy Ignác: Magyar titkok; 1844/45 és Kuthy Lajos: Hazai rejtelmek; 1846/47) izgalmas bűnügyi regényt akart írni. „*Nem rajzolja Pest büntanyáit (...) hanem itt is inkább romantikus (?) szerelmi történetet ad, csak kombinálja a divatos Sue-féle milieuvel.*“ (Szinnyei I.;196)

Szórakoztató és tanulságos, népszerűvé tett egy műfajt – foglalhatjuk össze Jósika jelentőségét. Talán nem nagy művész, de a pálya némely szakaszain az átlagosnál ügyesebb, érzékenyebb mesterember.

Jósika Miklós, báró (1794 - 1865) - a magyar regényirodalom meghatározó alakja; 1836-tól a Magyar Tudós Társaság, 1838-tól a Kisfaludy Társaság tagja, 1842-től elnöke. Világos után emigrált. Történelmi regényei révén lett népszerű. Társadalmi témájú regényein a Sue-féle ponyva-romantika hatása érezhető. A harmincas évek végén írt történelmi regényei mellett 1865-ös, töredékben maradt Emlékirata

érdemel figyelmet. Regény és regényítészet c. vitairata (1859) irodalmi nézeteinek kifejtése. A forradalom után Magyarországon az „Eszther szerzője“ név alatt publikált. – Az Eszther az emigrációban élő író első otthon megjelent regénye (1853-ban).

Nagy Ignác (1810 - 1854) - író, drámaíró; íróként versekkel, színművekkel és fordításokkal jelentkezett. Az Akadémia (1840) és a Kisfaludy Társaság tagja. A társaság Külföldi Regénytár és Új Külföldi Regénytár c. sorozatainak szerkesztője. Legsikeresebb színműve a Tisztújítás (1843) c. vígjátéka, legismertebb műve a Magyar titkok c. regénye (1844/45). A mű életképek sora, amelyeket egy laza keret fog össze.

Kuthy Lajos (1813 - 1864) - író; Batthyány Lajos magántitkára. Drámaíróként tűnt fel: Ariadne (1838); Fehér és fekete (1839); I.Károly és udvara (1840). Sikereit elsősorban prózájával aratta. Legismertebb a Hazai rejtelmek (1846/47) c. regénye.

Az embernek „*sehol nyughelyet találnia nem lehet; a világban, mert az emberek, a magányban, mert önérzelmei nem engedik*“ – fogalmazza meg a regényei koncepciójának alapjaként olvasható gondolatot Eötvös A karthausiban (Eötvös, A karthausi I;142). Eötvös a világban és önmagukban kereső, nyugtalan, szabálytalan, a nemzeti romantika-program elvárásaihoz képest összetettebb figurákat kedveli. Közösséginek nevezhető kérdések, célok megjelenítésében sem egyértelműsít.

A karthausi Eötvös József első regénye. Először az öt kötetes Budapesti Árvízkönyv egyes kötetében jelent meg, Szalay Lászlónak ajánlva (az 1839-es I. kötetben a regény első része; az ugyancsak 1839-ben megjelent III. kötetben a második rész és az 1841-ben megjelent kötetben a harmadik és a negyedik rész). Önálló kiadására 1842-ben került sor. Ugyanebben az évben megjelent a regény német fordítása is Der Karthäuser címen (I!Szinyei I.;256)

Budapesti Árvízkönyv (1839 - 1941) - Eötvös szerkesztésében megjelenő alkalmi kiadvány, Heckenast Gusztáv kiadó árvízkarainak enyhítése céljából. A kiadványban műveivel szerepelt pl. Vörösmarty, Kölcsey, Fáy, Jósika is.

A karthausit hagyományosan szentimentális regényként jelöli a szakirodalom; az "*egyetemes világfájdalom, kiábrándultság és ember-megvetés*" regényét látva a műben (AMIT;613-614).

A történet röviden:

A regény Franciaországban játszódik.

Bevezetés: A kerttörténet elbeszélője tanúja egy ifjú és kísérője vitájának, akik hozzá hasonlóan a karthausiak kolostorában kértek éjszakai szállást. Az ifjú a rendházban akar maradni.

Első rész:

A megcsömörlött, az emberekben és önmagában is csalódott, kiábrándult Gusztáv kolostorba akar vonulni. A karthausiak rendházának főnöke egy év próbaidőt szab meg számára. Gusztáv ekkor kezd visszaemlékezései leírásába:

Az anyai szeretet nélkül felnövő arisztokrata egyetlen barátja az alcsony származású Armand, akit Gusztáv apja fiával együtt taníttat, hálából – Armand megmentette Gusztáv életét. Mikor Gusztáv egyetemi éveit után hazatér, szerelmes lesz a nagynénjénél vendégeskedő Juliába. A júliusi forradalom hírére Armand Párizsba siet. A forradalmi lehetőségektől várja sorsa jobbra fordulását. Mikor a béke helyreáll, apja Gusztávot is Párizsba küldi.

júliusi forradalom - 1830. július 27-29. között zajlott. X. Károly rendelettel feloszlatta a képviselőházat, felfüggesztette a sajtószabadságot és korlátozta a választójogot; a párizsi

munkások, diákok és a polgárok egyes csoportjai utcai harcokat kezdeményeztek. A forradalom eredményeként Lajos Fülöp került a trónra.

Második rész:

Párizsban Gusztáv újra találkozik Armand- nal és Juliával. Az egykori barátok viszonya már tartózkodó, de a Julia-szerelem reményekkel kecsegtet. Julia apja lánya leendő férjét látja Gusztávban. Nem sokkal az esküvő előtt kiderül, hogy Julia, apja volt komornyikjának meggazdagodott unokáját, Dufey-t szereti. A levélhordó szerepét, a Dufey-től remélt hivatal fejében Armand vállalta. Az apa kitagadja Juliát, vagyonát Gusztávra hagyja. Ekkor Dufey elhagyja Juliát. Gusztáv és Armand párbajában Gusztáv veszélyesen megsebesül. Julia eltűnik.

Harmadik rész:

Egy év párizsi tartózkodás után a sebéből felépült Gusztáv hazatér. Arthur, a művészalmokat kergető fiatalember barátja lesz. Olaszországba utaznak. Arthur ott marad; Gusztáv egyedül folytatja európai körútját. Párizsba visszatérve, Julia egykori barátnője, Valmontné társaságát keresi és a politika iránt érdeklődik. A Párizsba érkező Arthurral élvhajhász társaságába kerülnek. Az unatkozó Gusztáv fogadást köt, hogy pénz és ajándékok nélkül is elcsábítja a szegény, de erényes Bettyt. Tervét, hogy szegény diákként hódítja meg a mit sem sejtő lányt, gyors siker koronázza. Mikor Betty egy véletlen folytán megtudja, hogy Gusztáv gazdag, őszinte, gyermeki örömmel élvezzi az új helyzetet. Gusztáv egyre kedvetlenebb, a kedves, de műveletlen Bettyt gondolatban a nagyvilági Juliához hasonlítja.

Mikor a fogadásban megszabott határidő lejár, a társaság estélyt szervez. Gusztáv győzelmének bizonyítéka, ha Bettyvel jelenik meg. Bár már nem szereti a lányt, nem akarja kitenni a társaság kíméletlenségének, de mert az igazat sem akarja elmondani, végül mégis magával viszi Bettyt. Az estély a mű csúcspontja: Gusztáv újra találkozik Juliával, aki Amalfi, egy öreg, olasz herceg szeretője. Arthur, aki szerencsejátékon elveszítette egész vagyonát, ezen az éjszakán lesz öngyilkos. Betty, aki végre megtudja az igazat, nyomtalanul eltűnik.

Julia – Dufey-től született kisfiával és a Gusztávától kapott pénzzel Skóciába megy. Gusztáv kétségbeesetten keresteti Bettyt, végül azt hiszi, a lány a Szajnába ölte magát. Az öngyilkosság gondolata foglalkoztatja.

Negyedik rész:

(Naplószerű) A kolostorban élő Gusztáv párbajban szerzett sebe kiújul. Betegen újra találkozik Armand-nal, aki már békét kötött a sorssal és Bettyvel, aki a csalódás után apja házában keresett menedéket. Betty meghal. Temetése után Gusztáv is ágyban fekvő beteg lesz.

Gusztáv kézirata ekkor megszakad. A továbbiakról a kerettörténet elbeszélője tudósít. Elmeséli az önmagával és a világgal megbékélt Gusztáv halálát és a történet lezárásaként tudósít Julia és kisfia halálának tényéről is.

A szentimentális regényre utaló jegyek megjelenése ellenére a regény sokkal inkább tekinthető a szentimentális regény meghaladása kísérletének, mint „wertheriádának“.

A mű egy jelenetében a dorbézoló társaság egyik tagja a másikat gúnyosan „*Wertherek erényes utódjának*“ nevezi (nem társnak: csupán utódnak! – Eötvös, AKII.;208). S a társaság egy másik tagja, Arthur, a csalódott művész, csalódott szerelmes, játékszenvedélye miatt csődbe jutott egykori barát, ezen az orgiákkal teli éjszakán lesz öngyilkos.

Ö a regény leginkább Werthert idéző figurája: „*Arthur, mert önnel nem lehet, a játszóasztalnál tanyázik, s veszve mindig, jelképe lehetne Werther szenvedéseinek, annyira agyonlövési kedvében van*“ – idézi meg az Arthorra váró sorsot a mű egy korábbi helyén Werner (Eötvös, AK II.;130).

Arthur Gusztáv fiatalkori, hűtlenné, árulóvá lett barátjának, Armand-nak helyét foglalja el Gusztáv életében. De míg Gusztáv és Armand – a közöttük levő társadalmi különbség ellenére egyenrangú felek, illetve Gusztáv rajong Armand-ért, addig Arthur pártfogolásra szoruló, némileg terhes, némileg idegesítő. „Életemnek átka a határozatlanság. Ábrándozó vagyok, akarni nincs erőm. Hónapokig élek egy kedvenc gondolatban, terveket alkotok, átgondolok minden lehetőséget, élvezem előre gyönyöreit, legyőzök képzetemben minden akadályt, s ha a pillanat eljő, nincs erőm” – mondja magáról (Eötvös, AK II.;27).

A szkeptikus Armand , miután hiába keresi helyét a világban, családjá körében végül megtalálja azt, amiért élni tud, keserűség és világmegvetés nélkül. Gusztávval és Arthurral szemben alakjának erős belső dinamikája van, ezért lesz ő a történet egyedüli túlélője. Mintha szigeten élne (magánélet, boldogság, szeretet) - mint Csongor, vagy mint majd Az aranyember Tímár Mihály - , mégis ő az egyetlen, aki az élettel összeegyeztethető választ talál kérdéseire.

Armand-nal ellentétben Arthur (Gusztáv hiába keresi benne Armandot) még az öngyilkosságot választja. Gusztáv pedig , a vallásra hivatkozva , a kolostort, amelyet az egyház által az öngyilkosság helyett felkínált alternatívának tart („Mikor a keresztény vallás az öngyilkosságot megtiltá, valamit kelle adni helyébe: s a kolostort adá pótlékul;..“ . Eötvös, AK II.;262). Mindkettejük menekülése céltalan, de Gusztáv esetében már nem értelmetlen.

Gusztáv, a regény hőse, a szív nélküli ember. „Nevelése elvégződött: húsz esztendő, s nincs szíve.“ (Eötvös, AK.I.36) Vannak ábrándjai, vannak illúziói, mert fiatal (míg fiatal), de vak minden önmagán túl levő emberi iránt. Ezt az **én**-re való koncentrációt jeleníti meg a regény szövege is, amely a dinamikus, regényszerű, de öngyilkosságba és megaláztatásokba torkolló harmadik részt (annak második felét) leszámítva óriási monológ: Gusztávról – Gusztávótól.

A haldokló Gusztáv végakarata, utolsó üzenete: „Szeressetek!“ (Eötvös, AK.II.;281) az én szívtelensége és önzése (önösség) felől olvasva nyer a szentimentális regényen túlmutató jelentést. Az Armand által választott létforma, az általa megtalált megoldás, az ő (Armand) életre adott válaszának igazolása.

A szentimentális regény jelentéskörének meghaladását jelzik a monologikus részek ismétlés révén is hangsúlyos (egymásba kapcsolódó) kérdésfelvetései:

- az egyén és a tömeg konfliktusának problémái (I.67;I.75;I.152: "Csak távolról nagy az ember, csak ha egyedisége a tömegben eltűnik"; „a nép nem az, minék gondolá“)
- az Isten képmásaként álmodozó ember képe (I.106; I.160: "Álmodoztam, mint Isten képmása, s felébredék mint proletárius" - mondja Armand a regény elején Gusztávnak, mikor ráébred, hogy a forradalomhoz kötött álmai semmivé lettek.)
- az egyéni boldogság és a politikum kapcsolata; a népert élés kérdőjelei, kétségei (I.107; II.35;II.84: „S valóban elég szerencsétlen volnál azt hinni, hogy boldogságod némely politikus álmodozásaid létesülésétől függ?"; „a tömeg nem tűr ellenszegülést, (...) elfordúl tőled, mihelyt ellenállsz;...“)

Ebben a megközelítésben jut kulcsszerep a negyedik rész (formailag leginkább megfelel a szentimentális levélregényről kialakult elvárásoknak!) védangyal víziójának. A kérdésfeltevés, amely Gusztávot és az angyalt szüntelen vándorlásra kényszeríti Faustot idézi , a megelevenedő képek logikája Vörösmarty A Rom c. epikus művét. Halhatatlan vagyok-e, szól az angyalnak ismételt feltevésként. Az angyal szárnyára veszi a kérdezőt és a természet szépségeit , az asszonytól kapott boldogságot és a nép által dicsőített harcos szerepét kínálja fel. A negyedik kép már örömtelen és sivár: „minden öröm, mely lelkemhez közelít, eltűnt nagy kételyem hideg érintése alatt. (...) Boldogtalan valék, de nyugodt.“ (Eötvös, AK.II.;238)

A világ romként való értelmezése a regény kezdetén szövegszerűen is megjelenik Eötvösnél : ...“az egész világ egy nagy dicső rom, melyet az idő elborította fátyolával.“ (Eötvös, AK.I.;20)

Gusztávval teremti meg Eötvös azt a figurát, aki valamennyi regényében fontos szerephez jut. A talán többre hivatott, de pusztán önmagára koncentráló szívtelensége miatt magányos embert. Aki ismeri, nem tudja becsülni; aki szereti nem ismeri igazán. A falu jegyzője Réty alispánja, a Magyarország 1514-ben Ártándi Pálja és A nővérek Káldory Adorjánja Gusztávból születnek. Változatlan alakvariánsai az ösképnek, amely megváltozhatatlan és örök. Az önzés állandóságát jelenítik meg az érzelmek hullámzásaival, szélsőségeivel szemben. Szerepük a regényekben meghatározó. Az érzelmeket ellensúlyozó hideg közömbösségük jelentésalakító szerepű.

A falu jegyzője (1845) és a **Magyarország 1514-ben** (1847) az Eötvös-i életműnek a szakirodalomban leghangsúlyosabban megjelenő darabjai.

Toldy szerint A falu jegyzője „*a központosítási rendszer bajnokának kiáltó szava a megerendszer reformja mellett*“ (Toldy,AMNIT;404).

Eötvösről tartott Emlékbeszédében Gyulai arra hívja fel a figyelmet, hogy a mű több, mint a megerendszer árnyoldalainak rajza: „*Több annál, az 1848 előtti magyar társadalom rajza az, amely csak két osztályt ismert: a kiváltságosokét, kiké minden jog teher nélkül, s a kiváltságtalanokét, kiké minden teher jog nélkül.*“ (Gyulai;47)

„*A regénynek főerőssége a nagyszerű milieuraíz, a magyar vidéki társadalmi élet bemutatása egy alföldi megye keretében*“ – írja Szinnyei (Szinnyei II;112).

Szerb a magyar társadalomról a regényben rajzolt kép alapján „*balzaci célkitűzésű munkának*“ nevezi a művet (Szerb,MI;327).

Császár Elemér A magyar regény története c. munkájában A falu jegyzőjét és A karthausit egymás „*teljes ellenképének*“ nevezi. (Császár;144) Megállapításának kiemelése azért fontos, mert általános az Eötvös-művek közötti eltérések hangsúlyozása. Mintha mindegyik regény egy-egy új út kezdete lenne. Eötvöst azonban A karthausiból mottóként idézett kérdés foglalkoztatja, ennek aspektusait járja körül későbbi regényeiben is. „*S vajjon érdemes-e hát nagy célokért fáradni? (...) érdemes-e valamit tenni*“ (Eötvös, AK.II;35).

A falu jegyzőjében és a Magyarország 1514-ben megjelenő osztályokkal szembeni szkepszisét is ismerhetjük A karthausiból; a kiüresedő forradalommal szembeni ellenszenvével együtt („*minden forradalom romjain zsarnokot látunk emelkedni*“ – Eötvös, AK.I;161) . Eötvös a legfelsőbb társadalmi körök és a proletariátus gondolkodását azonosnak tartja: „*Ez, mint amaz, egyenlően megvetik az embereket, az egyik mert nem szorult, a másik mert hasztalan folyamodik segedelmökhöz; egyenlően önzők, amaz, mert magának lehet, ez, mert magának kell élnie.*“ (Eötvös, AK.II.;47) Ha sarokba szorítja őket az élet, mindketten hasonló eszközökhöz folyamodnak. A falu jegyzője betyáromantikával övezett Violája, a hatalmaskodó ispánnal szemben, a gyilkosságban találja meg a választ. Nagyravágyó terveit útjából lopással, majd gyilkosságra való felbujtással próbálja elhárítani az akadályokat az alispán felesége, Rétyné is.

Ha ez a két erő közvetlenül ütközik, mint a Magyarország 1514-ben történetében, akkor az Eötvös-i látásmód értelmében nincs, mert a két erő, osztály jellegéből következően nem is lehet megoldás. A Magyarország 1514-ben a polgár alakját is ingadozónak és erőtlennek látja. Szaleresi Ambrus, a Mátyás uralkodása alatt vagyonossá lett pesti polgár, lánya, Klári miatt áll Dózsáék, „a keresztetek“ oldalára, majd a vereség után megtört, gyáva, korán megöregedett öregemberként könyörög az életéért. Szerepének szkeptikus megítéléséért olvashatjuk a regény utolsó mondatát: „*Se Lőrincnek, se Szaleresinek s leányának híre nem hallatszott többé a hazában.*“ (Eötvös, M;572)

A falu jegyzője a Violák és a Rétynék világa mellé az értelmiségi jegyeket is felmutatni képes középnemesi világot állítja alternatívaként, de túlzott illúziók és idealizálás nélkül.

A falu jegyzője , „Pulszky Ferenc barátjának“ ajánlva, 1845-ben, nyolc füzetben jelent meg, Budán, Hartleben kiadásában.

Pulszky Ferenc (1814 - 1897) - író, kritikus, politikus, régész; 1838-tól a Magyar Tudós Társaság tagja. 1841-től a Pesti Hírlap munkatársa; a népköltészeti gyűjtések egyik szorgalmazója. Kritikát írt A falu jegyzőjéről és Petőfi Összes költeményeiről (1847). A szabadságharc bukása után 1866-ig külföldön élt. 1869-től a Nemzeti Múzeum elnöke volt.

Hartleben Konrád Adolf (1788 - 1863) - pesti és bécsi könyvkiadó és könyvkereskedő.

A történet röviden:

Réty alispán felesége, a szép és nagyravágyó Rétyné, Macsakházy ügyvéd segítségével intrikál. Ellopattják Tengelyi, a jegyzőládájában levő okiratokat, melyekkel az bizonyítani tudaná nemesi származását. Tengelyi irataival együtt nyoma vész a jegyzőnél biztonságba helyezett más iratoknak is, melyek Vándory, a lelkész és Réty alispán rokonságát bizonyítják (féltestvérek, így Vándory igényt tarthatna az alispánék vagyonának felére). Az iratok a betyáréletre kényszerített Violához kerülnek, aki megöli Macsakaházyt. A haldokló utolsó szava „Tengelyi“ – így a jegyző börtönbe kerül. Viola – élete árán – tisztázza Tengelyit; a botránytól rettegő Rétyné öngyilkos lesz. A jegyző lánya végre feleségül mehet Réty Ákoshoz, akinek húgát, a Tengelyi mellett a vármegye uraival szemben is kiálló, Kislaky Kálmán veszi el.

A regény végén a történet hősei a magánéletbe vonulnak vissza. Az Eötvös szerint meglévő reális lehetőséget jelenítik meg (Tengelyi, Ákos segítségével „*Takarék-magtárt s kisdédóvó iskolát alapított, gyümölcsfákat ültetett a házak s utak mellé...*“ – Eötvös, AFJ.8;310) , de nem a beteljesülést.

A Magyarország 1514-ben 1847-ben jelent meg, Pesten . Eötvös a regényt Deák Ferencnek ajánlotta.

A történet röviden:

Ulászló uralkodása idején, Bakács bíboros jobbágyokból verbuvált keresztshadat szervez, amely végül a székely, törökverő katona, Dózsa György vezetése alatt fellázad. Hívük lesz az egyik leggazdagabb pesti polgár Szaleresi Ambrus is. Klári lánya egy nemes, Ártándi Pál kedvese, aki - mert karrierista - Telegdi Frusina kezét kéri meg. Mégis Klári segítségével teljesíti a Zápolya által rábízott feladatot. Ártándi helyett a lány keresi fel Zápolya levelével Bátorit, s ő viszi Pálnak a válaszlevelet is. Telegdi Frusinát az apja házában nevelkedő, jobbágyszármazású Orbán szereti, aki a keresztsek fogságába esett – és őt megvető - lányt élete árán menti meg.

Dózsát kivégzik, a nemesség korlátlan jogokat szerez a jobbágylázadás megtorlásához, és a mindenki által csodált Ártándi eljegyzzi Frusinát.

A Magyarország 1514-ben A karthausi forradalomból kiábrándult Armand-ja nézeteinek, szemléletének igazolása a jellegzetesen magyar példa révén.

A nővéreket, Eötvös 1857-ben megjelent utolsó regényét a szakirodalom a hanyatlás , az ismétlés, a kiüresedés elenyésző figyelmet érdemlő darabjának tartja. Ez az előítéletektől sem mentes preconcepció az érdeklődés perifériájára szorítja a regényt. Való igaz, mindazok, akik A falu jegyzője társadalombíráló hangsúlyait, a Magyarország 1514-ben Eötvös korára utaló történelemszemléletét kérik számon a művön – csalódní fognak. Akik viszont Eötvös regényírói technikájának fejlődésére kíváncsiak, tapasztalhatják, hogy a hosszadalmas elmélkedő jellegű kitérőket kedvelő szerkezet helyett olyan konstrukciót találnak, melyre a

többrétegű esemény- és gondolatsorok egymást kiegészítő, egy irányba mutató dinamikája jellemző.

A nővérek sima, a korábbi műveknél látszólag kevesebbet mondó felszíne kalandos mélységeket takar. Nem a kaland egysíkú, profán értelmében. Eötvös egyszerre állítja és tagadja a kaland izgalmát. A fiatalság kiváltságának tartja az érett kor belátó nyugalomával szemben (Ebbe az értelmezésbe ugyanakkor a fiatal nemzet és a kaland/szenvedélyesség unalomba és önzésbe fulladó párhuzama is beleolvasható: Az 1850-es évek elején a Káldoryéknál összejevő pesti társadalmi elitet csak a tél unalmát elűző szórakozás lehetőségei foglalkoztatják!)

Az unalom mellett az önzés a regény egyik további kulcsszava, az elzárkózás, az elfordulás jelenítődik meg általa. Káldory Adorján, a regény központi férfialakja, se feleségével, se a tágan értelmezett közösséggel nem találja a kapcsolatot. Közönyösségét életbölcességnek tartja. Ugyanakkor Eötvös már nem találja a figura ellenpólusát. A falu jegyzője történetében a hatalmat kisajátító önkénnyel szemben megjelenik egy ígéretesebb jövőkép, de a Káldoryt körülvevő világban mindenki mentséget találhat tetteire vagy a tettek hiányára: (Káldory) *“nem akarta belátni, miért érdemelnének olyanok, kik saját nádparipáikon kedvelt agrémek után rohannak, több tiszteletet azoknál, kik valóságos nyulakat kergetnek: a legújabb események még inkább megerősíték őt nézeteiben.*

Közönyösséggel tekinté azokat, mint melyeknek eredménytelenségéről kezdetektől fogva meg vala győződve; s miután a nyugalom helyre állt, örült, nem mintha azon pártnak nézeteiben osztoznék, mely győzött, hanem inkább azért, mert a zaj, melyet régen megunt, végre lecsendesült.” (Eötvös, AN II.;4-5)

Káldory ellenpólusa Margit lehetne, a feleség, aki szenvedélyes, de nem tud nyitott lenni, aki művelt, de nem ismeri a világot, aki tenne, de nőként csak a család körében várhat rá érvényesülés (gyermeké viszont nem születik!). Margit haszontalannak, hiábavalónak érzi életét. A világról lánykorában, vidéki otthonában szőtt ábrándjai – Káldory feleségeként - színes buborékként pattannak szét a mindennapi realitás egyre inkább börtönnek érzett falán: *“Fiatal emberek ezt nem látják által; de az élet végre megtanít mindenkit, hogy miután a világot nem alakíthatja át vágyai szerint, vágyait alakítsa át a világ szerint”* (Eötvös, AN II.;179).

A regény erénye a többrétegű szöveg egyes elemei közötti permanens dialógus. Kölcsey Parainese a reformkori nevelés erkölcsi-közösségi elvárásainak megjelenítése. Ezzel szemben Eötvös – a regénybeli harmincas évekre vonatkoztatott - nevelési elképzeléseit a mindennapi gyakorlat és a gyerekkorhoz mértégek elvei alapján fogalmazta meg. Az elvont ideálok helyett a nevelés mindennapjait tartja szem előtt:

“Az emberek többsége (bocsássák meg olvasóim, ha néha a helyett, hogy előre haladnék, reflexiókkal szakítom félbe előadásomat; ez volt hibám a gyakorlati élet mezején, és ez fog valószínűleg hibám maradni, míg az irodalmi pályán működöm) , az emberek többsége a gyermekek észbeli tehetségeire közönségesen ugyanazon mértéket szokta alkalmazni, mely szerint felnőtt emberekről ítél. Mennél közelebb áll a gyermek ismeretekben, ítéleteiben s magaviseletében azokhoz, kik férfi korukat már elérték, annál kitűnőbbnek tartják a gyermeket, annál több reménnyel tekintenek reá. Alig ismerek ferdébb nézetet. (...) legszebb tehetségeink néha a gyermeknél oly alakban mutatkoznak, hogy azok inkább rossz, mint jó tulajdonoknak látszanak. A leghatalmasabb ész csak a gyermek gazdag képzelő tehetségében tűnik fel; a szilárdságot s túrést, mely a férfiút egykor a legnagyobb célok elérésére képessé teendő , csak makacsságból, a tetterőt szilajságból, a bátorságot könnyelműségből vehetjük észre;...” (Eötvös, AN I.;112)

Margitot jól nevelik, de a régi tragédiát titkoló anya a titokkal mégis gátat von maga és a lánya között; példája Margitot érzései elfojtására tanítja. Káldory Adorjánt nagynénje

nevelése teszi önző, csupán önmagára koncentráló emberré. Margit elfojtja személyiségét, Adorján világméretűvé terjeszti, s ebben a világban övé a főszerep. Konfliktusai ezért belső természetűek. Önmagukba fordulva, önmagukra koncentrálnak keresik a boldogság, majd később a házasság zsákutcájából kivezető út lehetőségeit is. Közös életük eseményeit ezért alapvetően a szerepjátszás határozza meg. "Kalandjaik" e szerepjátszás kivetítéseként vannak jelen a történetben (Káldory viszonya Irmával, Margit büntudattal terhelt, óvatos flörtje/barátsága Vámosyval) .

A "szerepjátszás" Eötvös regénytechnikai eljárásainak is velejárója. Az elbeszélői önreflexió az állandó – szöveggként is megjelenített – külső kontroll ("a szerep") jele. A kint és a bent közötti egyensúlykeresés további eleme (és kérdőjele). Az elbeszélő "kiszólása" az alábbi idézet is, amely az emberi boldogtalanság kérdését és körülményeit kommentálja: "én nem tehetek róla, ha képzeletemből embereket teremteni nem tudok, s csak olyanokat írok le, minőket magam is, olvasóim is ismertek; ezeknek nagy része pedig minden rendkívüli események nélkül, szép csendesen válik szerencsétlenné." (Eötvös, AN II.;68)

Ehhez az elbeszélői szerephez köthető elem az Irodalom kérdéseinek megjelenítése és a Regény szerepének, jelentőségének ambivalens értékelése is: "A regényirodalom, mely korunkban csaknem azon hatást gyakorolja, mint egykor Plutarch életrajzai, különös ideálokat állított fel. A világ-fájdalom helyett, melyet Goethe Wertherében és Faustjában, Byron minden munkáiban dicsőített, s melynek alapját azon nemesebb érzések s magasabb vágyak képezik, mik az életben kielégítést nem találnak, most az életuntság állítottatott fel eszménykép gyanánt. A kétely, melynek gyötrelmei mindennemű költészetnek annyi ideig tárgyul szolgáltak, elavult, s a tagadáshoz jutottunk." (Eötvös, AN I.;182)

Ezt a tagadást személyesíti meg a regényben Káldory. Margittal ellentétben, aki eljut feleslegességének felismeréséig, kielégítőnek látja a világban elfoglalt helyét, kitér a konfliktusok elől, a közösség értelmét a társas szórakozásban látja.

A regény szerkezetét a nyitóképnek a zárószakaszban való felidézése jellemzi. A virágokból koszorút fonó Margit és a kosarában alvó Anna alakját az ugyancsak koszorút fonó másik Margit és kishúga, Mariska képe idézi fel. Ormosyné régi életének utolsó boldog napját rögzíti az első kép. A második kép az élet felkínálta új esélyt jeleníti meg.

A befejezés látszólagos optimizmusa ellenére, a kérdés, amelyet valaha Margit tett fel magának anyjával kapcsolatban, s amelyet a regény/történet egészére vonatkoztatható kulcskérdésnek tekinthetünk, továbbra is megválaszolatlan marad: "Van-e szeretet bizodalom nélkül?" (Eötvös, AN I.;153)

Ormosyné nem bíz meg a lányában; Margit nem bíz Káldory szerelmében; Irma, Káldory szeretője nem bíz Adorjánban; Vikta, a molnárlány nem bíz Vámosyban, aki házasságot ígér neki – mégis mind azt hiszik, hogy szeretnek.

A történet röviden:

1831-ben a kolerajárvány idején parasztlázadás tör ki, amely közvetlen veszélyt jelent az Ormoslakon élő birtokos, Ormosy Béla és családja számára (felesége Anna; lányai Margit és a csecsemőkorú Anna). Menekülés közben a csecsemőt a dajkára bízják, aki útközben meghal, és a kislánynak nyoma veszik. A hiábavaló keresés után a család külföldre költözik, magyarországi birtokaik irányítását a család papjára, Farkas Mátéra bízják.

Ormosy halála után az özvegy, lányával együtt visszatér és Vérthalmon telepedik le. Margit barátnőre talál a kulcsárné, Galambosné unokájában, Mariskában.

A két lány egyszerre lesz szerelmes. Margit a sima modorú Káldoryba, aki míg udvarol, titokban folytatja egyre terhesebbé váló viszonyát Dárdaynéval (Irma). Margittal kötendő házasságában Káldory Adorján a menekülés útját látja. Aznap, mikor megkéri Margitot, egy szenvedélyes szakítólevelet küld Irmának, melyben az áll, hogy leendő feleségét nem szereti, szíve Irmáé, de a botrány elkerülésének egyedüli módja, ha megnősül.

Mariskát a módos parasztgazda, Fekete János fia kéri meg (András), miután a lány nagyanyja oklevelekkel igazolja, hogy bár szegények, a lány apja nemes volt.

A lánykérés után egy titokzatos koldusasszony jelenik meg Galambosnénál, és zsarolni kezdi. Kiderül, hogy Mariska a kolerajárvány idején került a kulcsárnéhoz, aki unokája halála után sajátjaként nevelte a lányt. Galambosné az összes pénzét a koldusasszonynak adja, attól fél, hogy a rangkórságban szenvedő öreg Fekete, ha fény derül Mariska kétes származására, megakadályozza az esküvőt.

A két párt Farkas Máté esketi; a templomban megjelenik a közben megözvegyült Irma is.

A történet az esküvő után három évvel folytatódik. Káldoryék nászútja a forradalom miatt húzódott el. Margit szeretett volna visszatérni, de Káldoryt hidegen hagyták az események. A fiatalasszonyon közben az egykor apja halálát is okozó "mellbaj" jelei mutatkoznak, ezért az orvos tanácsára, hazatérésük előtt fürdőbe mennek. Emsben a mit sem sejtő, egyre magányosabb Margit, megismerkedik Irmával. Barátnők lesznek. Vámosy Vilmos, Irma testvére szenvedélyesen szerelmes Margitba. Irma el akarja választani Margitot Káldorytól; úgy gondolja, Margit Vámosy szerelmével vigasztalódik majd.

(Vámosy, akinek birtoka Káldorfalva szomszédságában fekszik, egykor Viktának, a helyi molnár szép lányának udvarolt és azzal hitegette, feleségül veszi.)

Vilmos szerelmi vallomása után a Kádory-házaspár, Margit kérésére, elhagyja a fürdőt. Otthon Margit egyedül Mariskának vallja be, mennyire boldogtalan. Barátnőjének közben két kislánya született, Margit és Mariska, és zavartalanul boldog a férjével. Margit biztos benne, hogy Káldory nem szereti őt.

Káldoryék Pesten töltik a telet, de Margitot a társaság untatja. Egy ritkaságszámba menő vitájuk során felrója férjének közös életük tartalmatlanságát, képmutató ürességét. A sértett Káldory Bécsbe utazik. Margit Vámosytól tudja meg, hogy akit barátnőjének hitt, férje egykori szeretője volt. Mikor bizonyítékokat követel, Irma elolvastatja vele Káldory hozzá írt leveleit.

Másnap Margit váratlanul Vérthalomra érkezik. Senkit nem avat bizalmába, és csak Maris társaságában érzi jól magát. Megérkezik Vámosy is, aki minél közelebb szeretne lenni ideáljához.

A Bécsből megérkező Káldory, Pesten, felesége helyett csupán egy levelet talál, melyben Margit arra kéri, többé ne háborgassa őt.

Margit levélben találkát kér Vámosytól, bocsánatot akar kérni tőle, amiért Irma tanácsára egykor kacérkodott vele. A levél Vikta, a szerelmes és féltékeny molnárlány kezébe kerül, aki Káldoryhoz siet és megvádolja előtte Margitot. A hiúságában sértett férj párbajra hívja Vámosyt. A párbajt Margit és Vikta is szeretnék megakadályozni. Vikta sikerrel jár, de azon az áron, hogy a pisztolyért folyó dulakodás közben elsül a fegyver és halálos sebet ejt Vilmoson.

A téli hidegben órákat lovagoló Margit megbetegszik. Káldory, akit lelkiismerete gyötör, felesége betegségja mellett virraszt.

Margit Mariska kezét fogva hal meg. Vikta Vámosy kútjába öli magát.

Galambosné halálos ágyán megvallja a papnak, Farkas Máténak, hogy Maris nem vér szerinti rokona. A pap egy a kulcsárné által megőrzött érme alapján bizonyosságot szerez, hogy Maris Ormosyék elveszettnek hitt lánya, Anna. A boldog Ormosyné nem meri megmondani Marisnak, hogy ő az édesanyja. Attól fél, a hír tönkretenné kisebbik lánya boldogságát. Margit emlékére mégis arra kéri a fiatalasszonyt, ha kettesben vannak, szólítsa őt anyjának.

(„Vége.“)

A nővérek A karthausi továbbmondása. „*Nem értjük egymást; önösségünk külön nyelvein szólva elérhetetlen távolban állunk még azoktól is, kiket a végzet mellénk teremt.*“ - A

karthausi e mondata Eötvös utolsó regényének akár mottója is lehetne. (Eötvös, AK II.;24) Az idézet a legjelentősebbnek tartott két Eötvös-regény világának konfliktusait is képes felidézni. Gondoljunk például A falu jegyzője viszonyrendszerére; a szeretet kérdéseire, melyek a Magyarország 1514-ben is hangsúlyosan jelennek meg: „*Mint a családi kötelékek feloldhatatlanokká válnak, ha azokat hosszú egyetértés emlékei erősíték, s a megelégedés, melyet házi körünkben találunk, nem annyira egyes élvezetekben dús pillanatokban, mint inkább azon biztosságban fekszik, hogy boldog s keserű napokban mieinktől elhagyatni nem fogunk, így van ez nemzetek életében is. A haza és család hasonló alapokon nyugszanak. Szeretet nélkül sem egyik, sem másik nem állhat fenn.*“ (Eötvös, M;554)

A nővérek központi figurája Margit. Alakjának a már a Karthausban is felvillanó társasági hölgy az elődje. Ez a szenvedő, a társaság tagjai által hidegnek és érzéketlennek mondott nő ölt alakot évekkel később Margitban.

„*Oh mért nem lehetete neki ott születnie, hol keble szerethetett, a szegény polgári körben, melynek nyájás örömei után szíve, vágyaiban hivatást mutatva, évekig sovárgott. Hányszor nem néze fényes termeiből vágyódva a szerény polgári lakra.*“ (Eötvös, AK II.;57) A karthausi idézett mondata a Maris boldogságában a saját vágyai hiábavalóságát sirató Margitról is szól. Margit tevékeny, tartalmas életről szőtt ábrándjainak megtestesítője Káldory Adorján, aki egyben megvalósulásuk akadályja is. Önző, akárcsak Gusztáv, A karthausi hőse, Réty alispán és felesége A falu jegyzőjéből vagy mint Ártándi Pál, a Magyarország 1514-ben „hőse“ - nem tanult meg szeretni.

Eötvös szemlélete értelmében a nő csak férje, családjá – gyerekei révén, általuk válik igazán hasznossá; általuk képes teljes/ boldog életet élni. Ha a férj érdemtelen, mint Káldory és a nő gyermektelen is, mint Margit, a nő élettere a minimálisra szűkül.

Margit helyzete kilátástalanságát korábbi illúziói roncsaihoz való ragaszkodása teszi tragikussá. Káldory a párbaj előtt írt levele a már ismert szerepjátszó gesztusai megismétlése. Ez mégis elég ahhoz, hogy Margit újra álmokat kergessen, hiszen nincs is más lehetősége. Újabb illúzióvesztését végül halála akadályozza meg.

Eötvös utolsó regénye leszámolás az irodalom társadalomátalakító szerepéről vallott nézeteivel. Az illúzióvesztés regénye. A zárókép, Maris Ormosyné hazugsága árán fenntartható idillje, az álmokon túli kérdések elől való menekülés.

Eötvös József, báró (1813 - 1871) - író, költő, politikus; A harmincas években költőként jelentkezett, versein a Kölcsey-líra hatása érezhető (Mégfagyott gyermek, Holdvilág, Sajka, Búcsú). Regényei meghatározó jelentőségűek. Művészként a francia romantika - különösen Victor Hugo - volt rá nagy hatással. Két tanulmányt is írt róla: A francia drámai literatura és Victor Hugo (1835); Victor Hugo mint drámai költő (1837). Saját drámákat is írt (A házasság, 1833; Éljen az egyenlőség, 1844 - vígjátékok; Boszú, 1834 - szomorújáték)

Az 1844-től a Szalay László irányította Pesti Hírlap munkatársa, amely a centralisták fóruma. 1848-ban a Batthyány-kormány vallás- és közoktatásügyi minisztere. A kormány lemondása után 1851-ig külföldön élt. 1867-től újra vallás- és közoktatásügyi miniszter. Az Akadémia és a Kisfaludy Társaság tagja.

Pesti Hírlap (1841.jan. - 1849. júl.) - ellenzéki politikai lap, első szerkesztője Kossuth (1844-ig)

centralisták - magyar liberális ellenzéki csoport az 1840-es években; céljuk egy központosított, korszerű polgári állam létrehozása - reformok útján (az írók közül tagjai Eötvös József, Kemény Zsigmond)

Az 1846-os év (a 10 évvel korábbihoz hasonlóan) a magyar regény fejlődésének új szakaszát jelöli. Az 1850/51-től kiteljesedésnek induló időszak két meghatározó fontosságú szerzője írja/jelenteti meg első regényét ebben az évben; Kemény Zsigmond a Gyulai Pált és Jókai Mór a Hétköznapokat. A forradalom utáni magyar romantika e két jelentős képviselője más-más utat választ, más válaszokat talál. Kemény hősei a külvilág kihívásai elől befelé, önmaguk mélységei felé menekülnek. A tett és az árral való sodródás számukra a egyaránt a megkerülhetetlen büntetés hordozója. Az ében elmerülés passzivitása és a világhoz kötődő

tett aktivitása esetükben nem alternatíva, csupán az elvárt sorstragédiához vezető út egy-egy lehetősége.

Jókai látszólag illuzórikus világot teremt. Regényeinek világa „akaratlagos“, de így a szubjektum individuális döntése, akarata határozza meg a világhoz való viszonyt, melyben az elfogadás és a tagadás (átalakítás) egyenrangú lehetőségként van jelen. Ez a romantikát jellemző alkotói gesztus emeli be az életművet a magyar romantika „elit“ kategóriájába..

Jókai és Kemény, Jósika és Eötvös követőiként tágítják a műfaj kereteit, teszik megkérdőjelezhetetlenné a műfaj irodalomalakító jelentőségét.

Hivatkozások:

Fáy András: A Bélteky-ház. 1-2. Bp. Franklin-Társulat,1908 (Fáy, ABH)

Bajza József : Munkái. szerk. Badics Ferenc. Bp. Franklin-Társulat,1904

Szinnyei Ferenc: Novella- és regényirodalmunk a szabadságharcig. 1-2. Bp. MTA,1925-1926

A magyar irodalom története III. szerk. Pándi Pál. Bp. Akadémiai Kiadó, 1965 (AMIT)

A magyar próza könyve II. szerk. Bisztray,Gy.-Kerecsényi,D. Bp. MTA,1948

Toldy Ferenc: A magyar nemzeti irodalom története. Bp. Szépirodalmi Könyvkiadó,1987 (Toldy, AMNIT)

Szerb Antal: Magyar irodalomtörténet. Bp. Révai,1935 (Szerb, MI)

Jósika Miklós: Abafi. Bp. Franklin-Társulat,1895

Jósika Miklós: A csehek Magyarországon. Bp. Franklin-Társulat, 1905

Jósika Miklós: A könnyelműek. Bp. Franklin-Társulat,1889

Eötvös József: A karthausi. 1-2. Bp. Ráth Mór,1892 (Eötvös, AK)

Eötvös József: A falu jegyzője. Bp. Révai Testvérek,1901 (Eötvös, AFJ)

Eötvös József: A falu jegyzője. Nyolcadik füzet. Buda. Hartleben,é.n. (Eötvös, AFJ 8.)

Eötvös József: Magyarország 1514-ben. Bp. Szépirodalmi Könyvkiadó, 1971 (Eötvös, M)

Gyulai Pál: Emlékbeszédei. Buda-Pest. Franklin-Társulat,1890

Császár Elemér: A magyar regény története. Bp. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda,1939

Eötvös József: A nővérek. 1-2. Bp. Ráth Mór,1894 (Eötvös, AN)

A kritika és az irodalomtörténet

Bajza és Toldy

A rendszeres irodalomkritika a XIX. század harmincas éveiben alakul ki Magyarországon. A kritika iránti igény kielégítésének fóruma Toldy és Bajza vállalkozása, a Kritikai Lapok is (az Athenaeum indulásával szűnik meg, funkcióját a Figyelmező, az Athenaeum melléklapja veszi át.)

A Kritikai Lapok 1831 és 1836 között jelent meg. Szerkesztője Bajza József.

Bajza József (1804 - 1858) - költő, szerkesztő, kritikus, színházigazgató, elméletíró. Az Auróra-kör tagja; Kisfaludy halála után az 1837-ig megjelenő Auróra, illetve a Kritikai Lapok és az Athenaeum szerkesztője. Az 1837-ben megnyíló pesti Magyar Színház első igazgatója (1837/38-ban; majd 1847/48-ban aligazgatója). Az Akadémia és a Kisfaludy Társaság tagja; 1844-től az Akadémia Történeti Könyvtár sorozatának szerkesztője. A forradalom alatt a Kossuth Hírlapja c. napilapot szerkeszti.

Költőként a biedermeier-jellegű líra képviselője, kora átlagköltőitől elsősorban letisztult formaérzéke különbözteti meg. *"Bajza még azt tartotta, hogy a forma elhanyagolásával a vers költői értékén ejtünk csorbát."* - írja Péterfy. (Péterfy;499).

A népdalról vallott elképzelései Kölcsey szemléletével mutatnak rokonságot: a költőnek nem szabad leereszkednie a néphez, hanem magához kell azt emelnie; így a népdalt csupán "nyersanyag" tekinti. (Péterfy;511) Népdalszerű darabjai pl. A Violához, Lenke dala.

Verseinek gyakori témája a beteljesületlen vágy, a csalódás, a fájdalom, a lemondás, ahogy ezt a verscímek is jelzik: Tünődés, Kesergés, Epedés, Lemondás, A Távozóhoz, Az Elhagyott, Emlékezés,... Melankólia hatja át a közösségi témákat megjelenítő verseit is: A Száműzött, Andalgás, Vándor alkonydala, Sohajtás.

"Múltadban nincs öröm,

Jövődben nincs remény,

Hanyatló szép hazám!

Miattad vérzem én." - írja Sohajtás c. verse első versszakában. (Bajza I;104)

Toldy, Bajza költészetéről írva, annak *"tisztán modern bensőségét"* hangsúlyozta (Toldy,AMNIT;238). Verseinek első gyűjteményes kiadása – Bajza Versei - 1835-ben jelent meg Pesten (majd 1844,1851 és 1857-ben).

Az Auróra szelleméhez és elvárásaihoz igazodva, Bajza prózaíróként is jelentkezett. Az 1830-ban megjelent **Rege a habléányról** (az Aurórában) Vörösmarty Szép Ilonkájának párja. Az elbeszélés érdekessége Nagy Lajos és Mátyás korának (és a két király alakjának) "egybejátszása" a habléány/fekete lovag szerepeltetésével.

A Kisfaludy halála utáni időszak prózai írásai közül a "wertheriádák" közé sorolható Ottília c. levélregénye (1833) érdemel említést (Szinyeyi az Ottiliát A karthausi előhírnökének nevezi – Szinyeyi I.;108).

Az Ottília Szamosvárinak Ernyeihez (1825-ben és 1826-ban) írt leveleit, Ottília Szamosvári által Ernyeihez juttatott leveleit és utolsóként Várkonyi doktor Ernyeihez írt levelét és feljegyzéseit tartalmazza.

A levélregény Ottiliája, családja akaratának ellenszegülve, kolostorba kíván vonulni. A rajongó és szenvedő Szamosvári támogatja tervét. A mű - az elvárásoknak megfelelően - Ottília halálával ér véget.

A levélregény érdekessége nem a szabványosnak nevezhető történetben, hanem Bajza (ill. „a levelek íróinak“) a korabeli irodalom kérdéseit érintő kommentárjaiban rejlik. A szövegben megjelenik Kazinczy és a nyelvújítás (Bajza II;197), valamint a magyar írók legkiválóbbjaként Szalay Benjámint is (Kisfaludy Károly ismert álneve): *"Én magam is egyike vagyok a Szalay Benjámint név alá rejtett író legnagyobb tisztelőinek. Oly gazdagságot tárgyakban s elmés ötletekben, oly bő képzeleti erőt még aligha bizonyíthat magyar író, ..."* (Bajza II;201).

Bajza, Toldy és Kisfaludy Károly már 1826-ban tervezték egy kritikai folyóirat kiadását. Az 1831-ben induló **Kritikai Lapok** ennek a tervnek a megvalósulása. A lap céljait, az általa szerkesztett Bajza-kötet előszavaként megjelent Bajza-életrajzban, Toldy így foglalja össze: *"célja az irodalom augiaszi óljának bíráló és vitázó cikkek általi kitisztázása, helyesb irodalmi nézetek terjesztése, nemesb ízlés érvényesítése"* (Bajza I;7/Toldy).

A **Vezérszó a Kritikai Lapokhoz** c. programadó írásában Bajza a következőket mondja: *"Kritika kell közöttünk, meg nem kérlelhető és kemény kritika, de részrehajlatlan és igazságos. Ki kell irtanunk a hízlekedés és szolgálai csúszás lelkét; ledöntögetnünk szobrait a bálványozásnak; (...) kimutogatnunk egymás vétkeit, botlásait, kimutogatnunk az utat, melyen nagy nemzetek példájaként a tökély magas pontjához vergődhetni."* (Bajza,M;203)

Szerkesztői koncepciójának része az is, hogy *"A munkáló társak nagyobb része magát megnevezni nem fogja. (...) A névtelenség leple alatt mindenki szabadabb s nyíltabb;"* (Bajza,M;204-205).

Bajza és társai az irodalom iránti érdeklődés fellendülését várták a laptól; ezt a célt szolgálták az erősen vitázó, támadó hangvételű írások is. A Pyrker-pör mellett az ún. **Conversations-Lexikon pör** is Bajzáék nevéhez fűződik. A vitát Wigand Ottó vállalkozása, a Közhasznú Esmeretek Tára c. (1830-ban induló), magyar nyelvű lexikon kiadásának terve indította. 1830.január 1-én Wigand Ottó felhívást tett közzé, melyben előfizetőket keresett egy, az ő kiadásában megjelenő lexikonra (ekkoriban Európában, főleg Németországban nagy a kereslet a lexikonok és kézikönyvek iránt). A tervezett munka fő irányítója Döbrentei Gábor, akiben az Aurórák az összeköttetései által érvényesülő dilettáns író típusát látták. Bajzáék a vitában képviselt álláspontja szerint az irodalomban nincs más érdem, csak a teljesítmény. A vita a Tudományos Gyűjteményben indult és Bajza 1830. október 25-én megjelent röpiratával zárult. Ezt az írást - Észrevételek a Conversations-lexikoni pörhöz gr. Dessewffy József ellen - később Bajza a Kritikai Lapok első számában is közölte: *"Itt nem érdem, nem születés, nem hivatal többé, egyedül ész adnak elsőséget; s én ezeknek szoktam, ezeknek tudok térdet és fejet hajtani, nem semmi auktoritásnak, nem semmi grófi méltóságnak. Jaj akkor a magyar literatúrának, jaj az ész culturájának egész egyetemleg, ha felette mágnási kény diktátorkodik, ha az igazság őszinte szavát hatalomszó harsoghatja le! Ez volna a Döbrenteiek diadalma, ez a józan ész veszedelme!"* (A magyar próza könyve II.;228)

Dessewffy a vitában Döbrenteit pártolta, vitáiratában Bajzát Zajbaj úrnak nevezte (Az országszerte ösméretes fiatal tudós Zajbaj úrhoz, egy csupán józan eszű, ősz hajú s békét szerető, tudatlan,1830); az Aurórák egyébként becsülték a gróft, mert felemelte szavát a sajtószabadság érdekében.

Jelentős elméleti írásai **Az epigramma theoriája** (1828-ban jelent meg a Tudományos Gyűjteményben, Vörösmarty szerkesztősége idején) és **A román költésről** (Kritikai Lapok, 1833). Bajza a művész és az olvasó elméleti jártasságát egyaránt elengedhetetlennek tartja.

Ennek a meggyőződésének ad hangot Az epigramma theoriájában is. Az értekezés öt szakaszból áll. Az elsőben az epigramma eredtéről, a másodikban az epigrammák fajtáiról ír. A harmadik rész az epigrammák általános jellemzőivel foglalkozik (az epigramma tárgya, előadásmódja, belső összefüggései, formája). A negyedik szakasz az epigramma-irodalom áttekintése a görög Meleagrostól kora európai irodalmáig: *"de a legszebb koszorút talán*

minden újabb költők közül Goethének adá az epigrammai Músa. Csaknem minden darabocskáin megismerni a nagy művészt, ki forma felett határtalan hatalmat gyakorol;...“ (Bajza,M;184).

Az írás ötödik, utolsó szakasza a magyar epigramma áttekintése Barótitól és Rájnistól kezdve Kisfaludy Károlyig, aki Bajza olvastában az „*epigrammai Músának egyik felkentje*“ (Bajza,M;197).

A román költésről (A regényköltészetéről) c. írása érdekessége, hogy akkor fogalmazza meg a regénnyel szembeni elméleti elvárásait (külföldi regények alapján), mikor a műfaj még nem jutott tényleges szerephez a magyar irodalomban.

„*A magyar regények s novellák eddig nagyobb részint lelketlen művek lelketlen fordításaiból állnak;...“* (Bajza,M;237). Az egyetlen magyar regény, melyet fel tud mutatni a kor irodalmából, Fáy András Bélteki-ház c. (1832) műve: „*de a regény épülete hibás, nem teszen egybefüggő egészet, hanem egyvelegét számtalan biographiai töredékeknek, melyek csak külsőleg függenek össze, s történetesen, nem belső szükségből.*“ (Bajza,M;238) Fenntartásai ellenére a Bélteki-házat ígéretes alkotásnak tartja; értékét elsősorban a „*charakterfestésben*“ (jellembrázolásban) látja.

Az Athenaeum

Bajza szerkesztői pályájának legjelentősebb szakasza az Athenaeumhoz fűződik (melléklapja a Figyelmező), amely 1837 és 1843 között jelent meg. Az **Athenaeum** az 1837-ben megszűnő Auróra szellemi örököse; a **Figyelmező**, Toldy szerkesztésében és visszafogottabban, a Kritikai Lapok folytatásának tekinthető.

Az Athenaeum - az alcím megjelölése szerint a "tudományok és szépművészetek tára" - , Schedel (Toldy), Vörösmarty és Bajza lapja, hetente kétszer jelent meg. A kor egyik legszínvonalasabb és legnagyobb hatású sajtóterméke volt. Itt jelent meg először Kölcsey Parainesis (1837. február 23. és március 9-e között); Vörösmarty drámaelméleti összefoglalása, a Dramaturgiai töredékek; az Athenaeum közölte az első Petőfi verset (A borozó, 1842. május 22.). A lap munkatársai, szerzői között volt - az említetteken túl - a kor irodalmának valamennyi jelentős alakja: Vajda Péter, Kriza János, Erdélyi János, Eötvös József, Jósika Miklós, Kemény Zsigmond,... Az Athenaeum publicisztikai, elméleti, ismeretterjesztő és szépirodalmi szövegeket közölt.

Vajda Péter (1808 - 1842) - költő, író, publicista; 1837-ben az Athenaeum segédszerkesztője; keleti tárgyú elbeszélései (Othman ünnepe, Vajkoontala, Yoridala,...) és a német romantika hatását mutató prózakölteményei tették ismertté nevét (első kötete A nap szakaszai;Pest,1837). Lírai főműve az ugyancsak prózakölteményekből álló Dalhon (1-4,Pest,1838-44). Műveit a természet iránti rajongás jellemzi.

A **Figyelmező** az Egyetemes Literatura Körében (1837 - 1840) az Athenaeum kritikái melléklapjaként jelent meg, hetente egyszer. Feladatának a szépirodalmi és tudományos munkák ismertetését és bírálatát tekintette.

A forradalom Bajza pályáját is megtöri; nem kap tehetségéhez méltó feladatokat.1851-től kezdve egyre betegebb, alkotó munkára – elhatalmasodó elmebaja miatt – már képtelen.

Toldy Ferenc (1805 - 1875; polgári nevén Schedel) - budai német postatiszt fia. Orvosi diplomát szerzett és hosszú ideig orvosi gyakorlatot is folytatott. Kisfaludy Auróra-körének tagja, alapító tagja a Kisfaludy Társaságnak; 1830-tól a Magyar Tudós Társaság (Akadémia) tagja, 1835-től titkára is (1861-ig); 1843-tól az Egyetemi Könyvtár igazgatója; 1850 - 1860 között az Új Magyar Múzeum c. lap szerkesztője; 1861-től a magyar nyelv és irodalom tanára a pesti egyetemen. Kritikus és irodalomtörténész.

Új Magyar Múzeum - tudományos folyóirat, a Magyar Tudományos Akadémia lapja. Itt jelent meg először Gyulai Pál Petőfi Sándor és lyrai költészetünk c. munkája is (1857-ben).

Kritikusi pályáját az Auróra-kör tagjaként kezdte. Fontos szerepet játszott a Kisfaludy-kör (Auróra-kör) romantika-programja elfogadtatásában, elismertetésében. A huszas évek második felében kritikusi munkásságának legjellemzőbb, legjelentősebb megnyilvánulása az **Aesthetikai levelek** (Tudományos Gyűjtemény, 1826-1827), melyben Vörösmarty verses epikájának (Zalán futása, 1-26. levél; Cserhalom, 27-30. levél; Tündérvölgy, 31. levél) romantika-szemponitú elemzését adta (szubjektivitás, fantázia, meghajlás a teremtő géniusz előtt, az individualitás kiemelése).

Kritikusi, irodalom-népszerűsítő munkásságára ebben az időszakban a kétnyelvűség jellemző. Ennek bizonyítéka az 1828-as kétkötetes **Handbuch der ungrischen Poesie** (A magyar költészet kézikönyve) c., a magyar költészetet bemutató antológiája és pl. az Élet és Literatúra 1827-es kötetében olvasható (németül írt) Kisfaludy-kritika is (A leányörzö c. vígjáték német fordítása kapcsán).

A Handbuch a magyarul tanulni szándékozó németeknek mutatja be a magyar irodalom történetét (szemelvényekben), a kezdetektől Vörösmartyig. A kétkötetes munka első szövegegysége a magyar irodalom korszakokra osztott, német nyelvű bemutatása. A második egység a magyar költők bemutatása. Minden portrét rövid német életrajz és pályakép vezet be, ezt követik a magyar nyelvű szemelvények. Elsőként a "régiségeket" említi (az első szemelvény az Ének Szent László királyról - Handbuch,I;4). Az áttekintést a Vörösmarty után besorolt népdalok (Volkslieder) zárják (pl. Ég a kunyhó, ropog a nád; Kecskeméten egy almafa;...).

A harmadik szövegegység, az Anhang (függelék), a kötetben szereplő szerzők egyes műveinek német nyelvű fordítását tartalmazza (Zrínyi, Faludi, Ányos, Dayka, Orczy, Virág, Csokonai, Kisfaludy Sándor, Kazinczy, Berzsenyi, Szemere, Vitkovics, Fáy, Kölcsey, Kisfaludy Károly - a Csalódások teljes szövegét közli; Paziazi fordításában -, Vörösmarty).

A második kötetet a ritkább (új) szavak magyar - német szótára zárja.

A Handbuch szerkezetét követi az 1855-ben megjelenő **A magyar költészet kézikönyve a mohácsi véstől a legújabb időig** is (a kiadvány teljes szövege magyar ebben az esetben). A szemelvényeket minden esetben életrajz és pályakép vezeti be.

1831-36 között Toldy a Kritikai Lapok munkatársa. **A Szent Hajdan Gyöngyeiről** c. kritikájával, amely az első kötetben jelent meg (G. névjeggyel), a **Pyrker-pörként** elhíresült irodalmi vita indítója. A kialakuló vitában Toldy később még a Felelet Kazinczynak (1833,II. füzet) és a Rumy ellen (1833,III. füzet) c. írásokkal vesz részt.

Rumy Károly György (1780 - 1847) - újságíró, szerkesztő; a magyar irodalmat a német nyelvterületen népszerűsítette, Kazinczy híve volt.

A Szent Hajdan Gyöngyei Johann Ladislaus Pyrker: Perlen der heiligen Vorzeit c., 1821-ben megjelent művének magyar fordítása. A fordító Kazinczy ellen Toldy, a vitaindító írásban, a következő kifogásokat emeli:

- *"Kazinczy magát mint első rangú magyar író, annyira elfeledé, hogy ezen költeményeket nem csak fordítá, hanem a német hexametereket magyar prózában fordítá! S ezt egy első rendbeli magyar író tevé, kinek hexameterere originálját utól érni - hogy ne mondjam maga megett hagyni - bizonyosan képes volt."* (Toldy;320)

- *"Verselt munkát prózában adni mindég bal gondolat,..."* (Toldy;321)

Kazinczytól független, Toldy szerint fordítása által mégis szentesített hibája az eredeti műnek, hogy szerzője egy németül író, de magyar főpap: *"A külföldnek azt kelle látni, hogy egy magyar, kinek bölcsőjét Músa rengeté, szűkebbnek ítélte nyelvét, mint hogy nagy szellemének benne hangokat találjon, silányabbnak mint hogy teremtményei méltóságának megfeleljen."* (Toldy;319)

Toldy irodalomtörténet-írói munkássága a szabadságharc után bontakozott ki. A magyar irodalom történetének átfogó feldolgozását tervezte. E téren három jelentős munka szerzője: **A magyar nemzeti irodalom története** (1851; az Ó- és Középkor részletes feldolgozása készült el teljes terjedelmében), **A magyar költészet története Kisfaludy Sándorig** (1854) és **A magyar nemzeti irodalom története a legrégebb időktől a jelenkorig, rövid előadásban** (1864). Ez utóbbi munka, amely a magyar irodalom addigi történetének első teljes összefoglalása (Toldy korát is beleértve tárgyalja a magyar irodalmat), csak a magyarul írt műveket sorolja a nemzeti irodalom fogalmkörébe.

" A régi és új irodalmat ő foglalta rendszerbe, ő osztotta be korszakokra és a hivatalos irodalomtörténet az ő rendszerén azóta sem változtatott nagyon sokat. Ez a rendszerezés a német irodalom fejlődésének szemmeltartásával történt. (...) Toldy irodalomszemléletének a középpontja a nemzeti szempont. A magyar irodalomnak az esztétikai-művészi célkitűzésen kívül még egy fontosabb etikai-politikai rendeltetése van szerinte és az egész XIX. század szerint." –összegezte Toldy irodalomtörténet-írói munkásságának lényegét Szerb Antal. (Szerb,MI;384)

Toldy rendszerének része a nemzeti (közösségi/reprezentáló) jelleg túlhangsúlyozása, amely az esztétikumnak az "ideologikummal" (politikummal) való összekapcsolásához vezet. Romantika-értelmezésének/szemléletének belső ellentmondásai, tisztázatlanságai a romantikán belül létrejött életművek értékelésének, értelmezésének esetenként jelentéstorzító hangsúlyeltolásait eredményezték a folytatásban (a korabeli és a Toldy utáni magyar irodalmi gondolkodásban is).

(Ennek a vonulatnak markáns példája Petőfi "romantikátlanítása" is, életművének a romantikáról való leválasztása, a romantikának a - „nemzetibb“ - népiességgel való helyettesítése!)

Toldy tervezett Kazinczy-monográfiája, a Kazinczy Ferenc és kora (1860), töredékben maradt.

Kiemelkedő jelentőségű szövegkiadói tevékenysége is (Kisfaludy Károly, Bajza, Kölcsey; a régiek közül pl. Faludi, Dayka, Batsányi és mások műveit rendezte sajtó alá).

Hivatkozások:

Péterfy Jenő: Bajza József. in. Péterfy Jenő Válogatott művei. Bp. Szépirodalmi Könyvkiadó,1983

Szinnyei Ferenc: Novella és regényirodalmunk a szabadságharcig. I. kötet. Bp. MTA,1925

Bajza József: Összegyűjtött munkái I-II. kötet. Pest. Heckenast Gusztáv, 1861,1862 (szerk. Toldy Ferenc) (Bajza I, Bajza II)

Toldy Ferenc: Bajza élete. in. Bajza József: Összegyűjtött munkái I-II. kötet. Pest. Heckenast Gusztáv, 1861,1862 , 3-16 (Bajza I/Toldy)

Toldy Ferenc: A magyar nemzeti irodalom története. Bp. Szépirodalmi Könyvkiadó,1987 (Toldy, AMNIT)

Bajza József: Munkái. Bp. Franklin-Társulat,1904 - szerk. Badics Ferenc (Bajza, M)

A magyar próza könyve II. szerk.Bisztray,Gy.-Kerecsényi,D. Bp. MTA,1948

Handbuch der ungrischen Poesie 1-2. Herausgegeben von Franz Toldy. Pesth und Wien. Kilian und Gerold, 1828

Toldy Ferenc: Összegyűjtött munkái. VIII. kötet. Bp. Ráth Mór, 1874 (Toldy)

Szerb Antal: Magyar irodalomtörténet. Bp. Révai, 1935 (Szerb, MI)

Függelék

Petőfi Sándor (életrajzi adatok és a művek áttekintése)

1823- ban született (1823. január 1. az anyakönyvi bejegyzés dátuma) Kiskőrösön, Petrovics Sándorként.

1828-1831 között Kecskeméten jár iskolába.

1831-1833 a sárszentlőrinci evangélikus gimnázium diákja.

1833-1835 között Pesten tanul (az evangélikus, majd a piarista gimnáziumban).

1835-1838 között az aszódi gimnázium diákja.

Az 1838/39-es tanévben a selmecebányai evangélikus líceumban tanul.

1839-1841 között katona; 1841 februárjában – egészségi állapotára való tekintettel – leszerelik (mint félrokkantat).

Az 1841/42-es tanévben pápai diák; barátságot köt Jókai-val.

1842. május 22-én az Athenaeumban először jelenik meg verse nyomtatásban: *A borozó*.

1842. november 3-án, az Athenaeumban megjelent *Hazámban* c. verset már Petőfi néven közli.

1842-1843 - vándorszínész; Pozsonyban az országgyűlési tudósítások másolásából, Pesten regényfordításból próbál megélni.

(A Kisfaludy Társaság Külföldi Regénytára számára készített fordításai „A koros hölgy“ és a „Robin Hood“.)

1844. július 1-től a Vahot Imre szerkesztette Pesti Divatlap segédszerkesztője.

Pesti Divatlap (1844 - 1848) - hetilap; előzménye az 1842-től megjelenő Regélő Pesti Divatlap volt. A lap a kor számos jelentős alkotója írásait közölte (Petőfi, Vörösmarty, Arany, Tompa, Vajda, Jókai,...). 1848. júliusától Budapesti Divatlap címen jelenik meg, melléklapja a Nemzetőr.

Regélő Pesti Divatlap (1842 - 1844) Szerkesztői Garay János és Erdélyi János; célkitűzése a korszerűség és a színvonal követelményeinek való megfelelés.

1844 októberében megjelenik **A helység kalapácsa**, novemberben a **Versek** (a Nemzeti Kör támogatásával).

Nemzeti Kör - elődje a Kör, Vörösmarty értelmiségi/polgári asztaltársasága, amely 1837-től működött (tagjai voltak pl. Bajza, Gaal József, Kuthy Lajos, Egressy Gábor, Vajda Péter, Fáy András); 1841-től "az irodalom és művészet barátainak" egyesülete; 1843-tól Nemzeti Kör néven működik. 1844-ben már 250 tagja van, főként szerkesztők, írók, ügyvédek, színészek, de mérnökök, papok, katonák, kereskedők és orvosok is. A Nemzeti Kör tagja Jósika Miklós, Eötvös József és Teleki László is. 1845-ben a Teleki László elnöksége alatt kivált tagok alakítják meg a Pesti Kört. 1847-ben a két Kör egyesül és Ellenzéki Kör néven és jelentős politikai szerepet játszik. Az Ellenzéki Körnek 1847-től Petőfi is tagja.

A helység kalapácsa "Hősköltemény négy énekben". A mű stílusparódia, melyben Petőfi az eposzi elvárásokat fordítja visszájukra. A történet színhelye egy falusi kocsmá, a harc az ötvenöt éves kocsmárosné, a "szemérmertes Erzsók" kegyeiért folyik. A helység kalapácsa ironikus szemlélete jegyében végül a hős alakjának megjelenítője, Fejenagy, a "helység kalapácsa" szenvedni el a büntetést, a kalodába zárást.

1845 márciusában megjelenik a **János vitéz** és a Csapó Etelke halálára írt **Cipruslombok Etelke sírjáról** c. ciklus.

Tavasszal utazást tesz Felső-Magyarországon (Kassa, Eperjes, Rozsnyó, Lőcse, Aggtelek, Rimaszombat) - az utazás élményeit az **Úti jegyzetek** c. mű rögzíti.

Otóberben megjelenik második ciklusa, a **Szerelem gyöngyei** (címezte Mednyánszky Berta, akit feleségül kért, de kosarat kapott).

Novemberben megjelenik a **Versek 1844-1845 (Versek II.)**.

Az 1845/46 fordulójára eső szakaszt a hagyományos szemlélet Petőfi válságkorszakaként jelöli. Ekkor születnek és jelennek meg az életmű olyan darabjai, melyek a romantika

meghaladását hirdető szemléletek számára a legnagyobb „kihívást“ jelentik: a **Felhők** c. ciklus (1846. április 23-án), **A hóhér kötele** c. regénye (1846. június 4-én) és a **Tigris és hiéna** c. drámája (az 1846-ban már kész dráma 1847.január 2-án jelent meg). Ezekben a művekben sem a népies, sem az egyéb (pl. forradalmi, közösségrepresentáló) szempontok nem nyújtanak fogódzót az értelmezőknek. Ezért a romantikától elvonatkoztatott Petőfi-portrék a kirekesztés gesztusát érvényesítik e művekkel kapcsolatban.

A hóhér kötele Ternyei Boldizsár és Andorlaci Máté pusztító és önpusztító konfliktusának története. Az egykori barátok kölcsönösen pokollá teszik egymás életét; Ternyei önző, számító természete, Andorlaci szenvedélyein uralkodni nem tudó jelleme miatt.

Konfliktusuk kiváltója Róza, akit mindketten szeretnék elvenni. Róza szíve Andorlacié, a szülők hajlandósága a vagyonos Ternyeié. Ternyei vagyona felét ajánlja barátjának, ha lemond Rózáról. Mikor Máté elutasítja az ajánlatot, bosszút esküszik. Andorlaci volt szerelmének megjelenése a templom előtt meghiúsítja Máté és Róza esküvőjét, mert Betti, karján Máté kisfiával jelenik meg. Róza végül mégis Ternyei felesége lesz, de nemsokára a folyóba öli magát. Máté még egyszer, utoljára látni szeretné, ezért egy éjszaka kihantolja a koporsót: *„Mikor Róza arcát megpillantám ott lenn: lelkem kiszenvedett, keresztre húzta a fájdalom, és lett körülötte sötétségnek sötétsége, mint Golgotán, mikor az isten fia feszítetett meg. Lelkem meghalt, de testem élve maradt, hogy ő is kikapja a magától a szenvedésből.“* (Petőfi;37)

Andorlaci tíz év vándorlás után tér vissza az egykori események színhelyére; váratlan szerencséjének köszönhetően gazdagon. Találkozik Terenyeivel, aki érzelemmentes közönnyel beszél Rózáról.

„Ez az ember tehát sérthetetlen? – gondolám, és fáj nekem, hogy öneki semmi sem fáj.“ – Andorlaci érzelmi alapon viszonyul az élethez és nem tud felejtani. (Petőfi; 58) Ternyei „Achilles-sarkát“ ismerve, vagyona elnyerésével áll bosszút egykori barátján és vetélytársán (talán már nem is Róza, hanem Ternyei az érzelmekkel szembeni közönyössége miatt).

A nyomorba csúszott Ternyei évekkel később akasztófára juttatja Andorlaci fiát, akit az addig áldozatosan nevelt. Andorlaci magával viszi a hóhér kötelét és erre a kötélre akasztja fel magát évekkel később Ternyei unokája, akit a remetévé lett Andorlaci kerget az öngyilkosságba.

A hóhér kötele Andorlaci Mátéja A két szomszédvár Tihamérjának is rokona. Az önpusztítóvá váló bosszú motívumán túl a múlttetetés is jelen van mindkét műben, melyet Petőfinél a Gvadányi-rajongó ivócimborának, Hiripi Gáspárnak állított sírkő jelez nyomatékosan: *„Itt nyugszik a korhely jószívűség.(...)“* (Petőfi;64)

A regény szerkezete körülményes (Andorlaci bosszúja Róza miatt, Ternyei bosszúja pénze miatt s végül Andorlaci bosszúja a fia miatt) , Andorlaci és Ternyei jellemeit a szerepjátszó „manírok“ alakítják, de a mű ennek ellenére figyelmet érdemlő; elsősorban dinamikus, kifejező és hatásos nyelve miatt, amely a prózanyelv megújításának – normateremtő - igényét jelzi.

1846 őszén Petőfi Nagykárolyban megismerkedik Szendrey Júliával és az Életképek munkatársa lesz (1848 áprilisától a lap társszerkesztője). Verseiből német nyelvű válogatás jelenik meg (Ausgewählte Gedichte).

Életképek (1844 - 1848) - Frankenburg Adolf szerkesztésében megjelenő divatlap, amely verseket, novellákat, kritikákat, divatképeket (rajzok) közölt. A lapnak zenei melléklete is volt. Frankenburg a lap szerkesztését 1847-ben Jókai Mórnak engedte át.

1847 kora tavaszán köt barátságot Arany Jánossal; március 15-én megjelenik az **Összes Költemények**. Házassága előtt újra bejárja Felső-Magyarországot (az **Úti levek** c. műben számol be élményeiről. A leveleket Kerényi Frigyesnek címezve írja).

Kerényi Frigyes (1822 - 1853) - költő; nevét főként az a költői verseny őrzi, melyben Petőfi és Tompa társaságában vett részt (az Eperjes melletti erdei lakról).

Petőfi, aki a kritika támadásainak gyakori céltáblája, az **Összes Költemények Előszavában**, költői világa jellegzetességeit védve a következőket írja: „*Végre, hogy bennem szaggatottság van, az, fájdalom, való; de nem csoda. (...) Az én életem csatatéren folyt, a szenvedések és szenvedélyek csatatéren; a régi szép napok holtteste, meggyilkolt remények halálhörgése, el nem ért vágyak gúnykacaja s csalódások boszorkánysipításai között dalol féltérbolyodottan múzsám, (...) – Aztán e szaggatottság nem is egészen az én hibám, hanem a századé.*“ (Petőfi;258) A szenvedély, a szenvedés, az ellentétek és az értelmén túli tartományok a jellemzés kulcsfogalmai, melyek e lírát a romantika keretei közé helyezik.

„*Az a figura, aki a Petőfi-versek szubjektumaként megnyilatkozik, abból indul ki, hogy ő semmiben nem függ a világtól, sőt a szokásosan elképzelt függést akár éppen meg is fordíthatja: lám az Én megteheti, hogy úgymond kirúgja a világ fogát (ugyanakkor) az ő egyszemélyes, szubjektivistikus gesztusa mintegy pacifikálni is képes a világot. A költő itt is egyedül néz szembe a világgal, s a világ itt is a maga osztatlan egészében mint másik fél néz vissza rá. Az így felfogott költői világban két szereplő van összesen: az Én és a Világ –,* - írja Margócsy István, a romantika alkotói gesztusainak megjelenéséről Petőfi költeményeiben. (Margócsy;101)

1847 szeptemberében feleségül veszi Szendrey Júliát (1850. július 21-én feleségül megy Horváth Árpádhoz).

1848 februárjában megjelenik az **Összes Költemények második kiadása**, májusban Shakespeare **Coriolanus** c. drámájának fordítása. Az év nyarán megírja **Az apostolt**. Vitája támad Vörösmartyval (a magyar katonaság újjászervezése ügyében) és Laborfalvi Rózával kötött házassága miatt szakít Jókaival. Októberben aktív katonai szolgálatra jelentkezik. Decemberben fia születik, Petőfi Zoltán (22 évesen hal meg; vándorszínészként szerzett tüdőbaj végez vele).

Ha **Az apostolt** összehasonlítjuk a Vörösmarty epika világával (pl. A Rom ifjúja a negyedik, beteljesületlen álmom után, melyben hiába kér népe számára győzelmet – elmegy; Tihamér is menekül, miután elvégezte a rábízott feladatot) , megfigyelhető, hogy a Vörösmarty-epika belső meghasonlottsága a végső pusztulást és a diadalmas győzelmet egyaránt kizárja. Az apostol fizikailag megsemmisül, de a feltétlen jövőhit tovább él. („*Mert csak akarni kell*“ – Petőfi II., Az apostol;503) Vörösmartynál a jövő feltételes, általában bizonytalan és/vagy komor.

Vörösmartynál az individuum autonómiájáért még folyik a küzdelem. Petőfi számára ez az autonóm magatartásforma már vitán felülként jelenik meg.

1849 első felében meghalnak Petőfi szülei . A költőt hivatalosan felmentik a katonai szolgálat alól, júliusban mégis Bem seregéhez csatlakozik. 1849.július 31-én, a segesvári csata után nyoma veszik.

Hivatkozások :

Petőfi Sándor: Összes prózai művei és levelezése. Bp. Szépirodalmi Könyvkiadó,1974

Margócsy István: Petőfi Sándor. Bp. Korona Kiadó,1999

Petőfi Sándor: Összes költeményei II. Bp. Szépirodalmi Könyvkiadó,1978 (Petőfi II)

Petőfi életrajzi adatait Kerényi Ferenc Petőfi Sándor élete és kora. Bp. Unikornis Kiadó,1998 . munkája alapján idézem.

Teleki László: A kegyenc (1841)

-szomorújáték öt felvonásban

A darab Valentinianus Flavius Placidus (III. Valentinian Caesar) római császár (élt: 419-455) uralkodása utolsó szakaszában játszódik.

1. felvonás

1. *szín* – lakoma a császári udvarban, az Aet vezette csapatok győzelme alkalmából.

Maxim második felesége a szép Júlia, akit a császár meg akar szerezni (Júlia nincs jelen a lakomán). Megtudjuk, hogy a császárné, Eudoxia fiatalon érdeklődött M. iránt. A császár egy kikényszerített kockajátékban elnyeri M. gyűrűjét (ez volt a célja a játékkal!).

2. *szín* – Maxim házában

M. és fia, Pallad beszélgetéséből kiderül, hogy Júlia nem aludt otthon, állítólag M. hívására ment el otthonról éjszaka. Megjön J. Meg akar halni, M.-t kerítéssel vádolja. Mikor kiderül, hogy M. ártatlan a cselszövésben, kész megbocsátani férjének (nem engedett a császár csábításának!).

M. bosszút esküszik. Sidon, a jós érkezik M. házába. Poharazás közben (császári kérésre, a császár jobbkezének számító Heracles javaslatára) mérget szór Maxim poharába. M. gyanút fog. Sidon, élete fejében, M. bérence lesz.

2. felvonás

1. *szín* – egy kertben

Pallad és Placidia, a császár lánya beszélgetnek; szerelmesek. Placidiát a császár Aet nevű hadvezére fiának ígérte (Aet fia Gaudent). A féltékeny Gaudent a császári testőrökkel elfogatja Palladot.

2. *szín* – M. összeesküvést szít a nagy befolyással rendelkező hadvezér ellen. M.: „*Aet makacs, a zsarnokságot megszokta.*“ (242.o.) (M. nagyon ravasz, úgy intrikál, hogy őt a gyanú árnyéka se érje.- D.A)

3. *szín* – A cézár (Caesar) és Sidon

A cézár a jövőt akarja megtudni. Sidon, M. terve értelmében, azt jósolja, hogy Aet meg akarja fosztani a császárt a hatalomtól, és a cézár legmegbízhatóbb híve M.

4. *szín* – Maxim és Júlia

M. egy titkos szállásra vezeti Júliát, ahol az asszony döbbenetesen veszi tudomásul, hogy férje kiszolgáltatja őt a császár vágyainak.

3. felvonás

1. *szín* – Pallad kiszabadul. M. tovább intrikál Aet ellen, most már C. előtt, Eudoxia császárnő kiadós támogatását élvezve. M. gyöngének nevezi a cészárt. Eudoxia lányuk tervezett frigye miatt dühös; tudja, hogy a lány mást szeret. M.-t természetes szövetségesének hiszi. M. azt állítja, hogy Aet a cészárt a főtanács előtt „ügyefogyottnak“, „alkalmatlannak“ nevezte. C. reakciója: „*Értelek: hitszegés vért kíván. Vért, ugye?*“ (266.o.)

2. *szín* – Eudoxia és Placidia beszélgetnek.

Eudoxia bevallja lányának, hogy valaha gyengéd érzelmeket táplált M. iránt. Belép M. és közli, hogy fiát, Palladot, büntetésből Galliába küldi, a légióhoz. A nők arra kérik, változtassa meg szándékát. M., számító módon, hevesen udvarolni kezd az egyáltalán nem ellenkező Eudoxiának.

3. *szín* – a palotában

Megérkezik a felháborodott Aet, akihez eljutottak a lojalitását kétségbe vonó - M. által szított, éltetett – pletykák. A cézár utasítására orvul megölik. A palota előtt közben a mit sem sejtő tömeg még mindig Aetet ünnepli. Az érkező Pallad M.-től Júlia hollétét tudakolja.

4. felvonás

1. *szín* – a palotában

Aet halála után M. a főtanács (szenátus) befolyását is meg akarja szüntetni, ezért tovább intrikál. Eléri, hogy a cézár új szenátorokat nevez ki, akik mindenben alárendelik magukat M.-nek.

2. *szín* - a nép között

A nép az adóteher miatt lázong. M.-t többen – pl. Pallad is – arra kérik, járjon közben a cézárnál az adóteher csökkentése érdekében. Pallad arra is kéri az apját, segítsen neki elnyerni Placidiát (Gaudent ugyan már nem a jegyese, de most C. egy vend=szláv szövetségesének ígérte a lányt.) M. reakciója kíméletlen: „*Lám megmondám! Ifjonci érzélgés, nem egyéb. Hagyj békével! Más teendőim vannak, mint ábrándidra figyelni! ha!ha!ha!*“ (287.o.)

Pallad ezek után úgy érzi, semmivel sem tartozik az apjának.

3. *szín* – Júlia szállása

Bejön Pallad. Arra kéri a cézár ágyasát, járjon közben szertőjénél a nép terhei csökkentése érdekében. (Pallad ekkor még nem tudja, hogy az elfátyolozott nő azonos a mostohaanyjával.) A nő válasza (a hangja) fényt derít a titokra; Pallad felismeri Júliát és gyalázni kezdi. Júlia nem akar M. árulója lenni, ezért nem meséli el a fiúnak, milyen körülmények között került ebbe a helyzetbe. Búcsúajándékot kér Palladtól; a nyakában lógó szelencét, amelyben, mint ezt mindketten tudják, gyorsan ölő mérge van.

5. felvonás

1. *szín* – a palotában

Róma népe fellázadt, de lázadnak a légiók is! A cézár Maximmal és Heraclesselel tanácskozik a zárt ajtók mögött. M. és Heracles vitája. A cézár egyre ingerültebb, M. egyre nyugodtabb. Heracles kirohan, hogy fegyverével védje a cézárt. Meghal. Ütött a bosszú órája: C. az életéért könyörög. Bejön Eudoxia. C. megtudja, hogy felesége megcsalta őt a kegyencsel. Eudoxia elmegy. M. leszúrja a cézárt. A betóduló római urak M.-t éljenzik. Az újra érkező Eudoxiát M. eltaszítja magától: „*Eudoxia Caesarné pedig csak Petron Maxim Caesar rimája! Ezt tudatni fogjuk egész Rómával!*“ (301.o.)

2. *szín* – Julia szállása

Julia M.-t várja. Tudja, hogy az utcán örömmünnepet tart a nép, de okát nem ismeri. Halni készül, bevette a mérget. Megjön M., Juliát császárnémnak nevezi. J. M. szavai mögött gúnyt sejt. M. elmeséli Juliának, hogy a cézár halott, s ő, M. lesz Róma új ura: „*Ne fordulj el tőlem! Bocsnát! Hisz érted tettem mindent. Ugy-e megbocsátasz?*“- kéri Juliát. (304.o.)

M. végre észreveszi, hogy az asszony nem érzi jól magát. Julia elmondja, hogy bevette a Palladtól kapott szelencében levő mérget. Közben az utca népe ostromolja a halott C. szeretőjének házát. A dühödt tömeggel szemben egy leeresztett sisakú lovag védi a házat. M. felismeri benne fiát, Palladot. Segítségére sietne, de már késő. A tömeg elől Julia

házába behátráló Pallad sebe halálos. Mielőtt meghalna, elmondja, hogy Placidia is halott (a cézár halálhíre végzett vele) és megátkozza apját. Pallad után meghal Julia is: „Szabadul lelkem, isten veled!” (306.o.)

A darab zárómondata Maxim szájából hangzik el (a replikát a szerzői utasításokkal együtt idézem):

Maxim (a kétségbeesés sóhajával): Egyedül! (kivülről tartós zaj: „Éljen Petron Maxim Caesar!”) Ne gúnyolj Róma! (306.o.)

A dráma szövegét a Teleki László Válogatott munkái I. Bp. Szépirodalmi Könyvkiadó, 1961 (213-306.o) kiadás alapján idézem.

A darabot először 1841-ben játszották a Nemzeti Színházban, ugyanebben az évben, még a színpadi bemutató előtt, nyomtatásban is megjelent. A második kiadásra 1879-ben került sor, Gyulai Pál népszerű Olcsó Könyvtár sorozatában. Gyulai átírta a szereplők nevét (a Teleki által rövid formában használt névalakokat írta át a korabeli - és azóta is érvényes - gyakorlatnak megfelelően, pl. Aet = Aetius, Petron Maxim = Petronius Maximus, ...). A későbbi kiadások Gyulai szövegét követték. A Szépirodalmi Könyvkiadó 1961-es kiadása az 1841-es első kiadás szövegéhez tért vissza.

A nyomtatásban megjelenő darabhoz Teleki előszót is írt: " *Mit kívántam e munkámban fősteni, mi legyen azon fő eszme, melyt az egész színműn keresztül ügykeztem vinni: azt itt igazolás gyanánt előadni s fejtegetni fölösleges; - mert ha kitűzött célokat nem vétettem volna egészen el, úgy az olvasó fölvilágosító jegyzetek nélkül is érteni fogna, ha pedig elvéttem, s színdarabom maga magának nem elég megfejtés, úgy - szerencsétlen teremő én! csak silány holttetemet tudék alkotni, melynek semminemű bármi mesterségesen összeszőtt előszó sem fog soha lelket adhatni.*" (Teleki; 213)

A mondottak ellenére a dráma értelmezése számos kérdést vet fel. A kegyenc, Petron Maxim alakjának gonoszsággal határos önössége leginkább Shakespeare III. Richárdját idézi; a korabeli magyar drámától elvárt nemzeti kérdések megjelenítése Telekit nem a hagyományos értelemben foglalkoztatja. A hatalom és az egyén viszonyát vizsgálva a határhelyzetek, a személyiség integritásának kérdései foglalkoztatják. Drámája hőse a romantika autonóm individualitásának szélsőségeit képviseli.

A darab korabeli értékelői közül Vörösmarty és Bajza álláspontja alapvetően tér el egymástól. Vörösmarty a francia romantikus drámához méri a darabot (a Dramaturgiai töredékek szellemében) és fenntartásai ellenére a mű jelentőségét vitathatatlannak tartja.

Értelmezésében a tragédia: "óriási képét adja a zsarnoki kénynek, s azáltal felingerelt bosszúnak; a szenvedélyek dühének s emberi számolás semmisségének az örök sors ellenében." (Vörösmarty III.;731) Kiemeli, hogy "a tárgy gazdag és termékeny; a cselekvésben teljes egység van, semmi idétlen s helytelen befolyás által nem zavarva;..." (Vörösmarty III.;732)

Fenntartásai főként a darab szerkezetét érintik (a mű túl hosszú, törlések/rövidítés nélkül előadhatatlan). A kegyenc legnagyobb érdemének a "lelki állapotok" hiteles bemutatását tartja.

Elismerően nyilatkozik a tragédia nyelvéről is: "A dialog igen jó: A társalkodási beszéd hív másolata, kivéven azon helyeket, hol magasb szenvedély ömledése van. A nyelv erőteljes, itt-ott egy kis dagály, vagy inkább túlságos tömörség." (Vörösmarty III.;734)

Vörösmarty számára a legnagyobb kihívás (a darab más értékelőihez hasonlóan) Maxim jelleme. Bár elutasítja a Teleki által életre hívott figurát, jellemzése pontos, a lényegét kifejező: Maximot a lángoló szenvedély és az önmehtagadó hideg tettetés elválaszthatatlan kettőssége jellemzi. (Vörösmarty III.;733-734)

"Egyre-másra véve gróf Teleki László ezen első drámai művének erőnyeit és hiányait, nem lehet őszintén nem örvideni a literatura ily nyereségének. Ő a drámai mezőn új s eredeti pályát tört; cselekvény-gazdagságban, egyes lelkiállapotok festésében s az egésznek irányában magáévá tette az új francia iskola érdemét, de meg kell még attól tanulnia a célszerű elosztást, gazdálkodást, s őrizkedni azon szörnyekben gyönyörködő túlságoktól, milyenektől Maxim karakterét tisztának mondani nem lehet." (Vörösmarty III.;735)

Bajza az Athenaeum Magyar játékszíni krónika rovatában az 1842. január 6-i előadásról ír; a főszerepet ekkor Egressy Gábor játszotta (korábban Fánecsy). Megállapítja, hogy: "Vannak egyébiránt e műnek helyei, melyek nem mindennapi erőre mutatnak, és (a) szerzőnek szerencsét ígérnek a költői pályán." - , de nem tartja fontosnak részletezni az állítást. (Bajza,VI.;125) Így a kritika középpontjába a darab elutasítása kerül: "Bármennyire okoskodunk e mű felett, törjük fejünket s erőltetjük a dolgot, a kritikának iránta előbb-utóbb azon vég eredményre kell jutnia, hogy az alapján elhibázott mű, és tragikai hatású nem lehet, mert ami látása után bennünk támad, az nem félelem és szánakozás érzelme, mint Aristoteles kívánja, hanem utálat az emberiség ellen, melyben Valentiniánok, Pertonius Maximusok és Heraclesek születnek. Nem hiszem egyébként, hogy Petronius Maximus jellemét még shakespearei talentummal is motiválni lehetne." (Bajza,VI.;125)

Toldy a művet egy nagyság és hűség nélküli világ igaz képének látja, de Bajzával egybehangzóan nem tartja tragédiának, "miután benne egy tragikus jellem sincs". (Toldy,AMNIT;387)

Bayer A kegyencet a negyvenes évek drámairodalma egyik legérdekesebb jelenségének mondja, ugyanakkor az ő értelmezése is a darabbal (a darabért) folyó küzdelem. A mű Bayer olvastában is Maxim jellemén bukik el: "Ha emberi jellemet úgy tud vala festeni, mint kort, akkor Teleki Kegyencében világirodalmilag számbavehető tragoediát birnánk. Így csak a sokat ígérő tehetség első kísérlete maradt, melyet folytatás se be nem váltott, se meg nem hazudtolt." (Bayer I.;475)

Emellett Bayer olvasatának egyes állomásai érdekes értelmezési lehetőségeket kínálnak fel:

- "Nem az határoz, hogy Maxim életben marad, mert hisz ez az élet valóban nagyobb büntetés a halálnál. Emaz megváltást jelentene, amaz ellenben a valódi büntetés abban az értelemben, a mint hogy a bosszú pallosa kétfelé szokott sújtani." (Bayer I.;473)

(áttételesen a Bánk bánnal vonható párhuzam jelenik meg)

- *"Mindenütt vér, az ártatlanok vére foly, és e vértenger közepén élve marad, mint a vért szomjazó tigris maga Maxim, a bosszúállás újabb gondolatával lelkében, bosszút akarván állni azokon, kik őt tették meg császárrá."* (Bayer I.; 474)

(Shakespeare-i párhuzam; Maxim alakjában a III. Richárd-ok önös gonoszsága kísért)

- *"Mindenki csak a saját hasznát keresi a másik rovására."* (Bayer I.;474)

Hivatkozások:

Teleki László: Válogatott munkái I. Bp. Szépirodalmi Könyvkiadó,1961

Vörösmarty Mihály: Válogatott művei III. Bp. Szépirodalmi Könyvkiadó, 1974
(Vörösmarty III)

Bajza József: Összegyűjtött munkái V-VI. kötet. Pesten. Kiadja Heckenast Gusztáv,1863
(Bajza, VI)

Toldy Ferenc: A magyar nemzeti irodalom története. Bp. Szépirodalmi Könyvkiadó,1987
(Toldy, AMNIT)

Bayer József: A magyar drámairodalom története I. Bp. MTA,1897 (Bayer I)

Irodalom:

- A magyar irodalom története III. szerk. Pándi Pál. Budapest. Akadémiai Kiadó, 1965
- A magyar próza könyve II. szerk. Bisztray, Gy. - Kerecsényi, D. Bp. MTA, 1948
- Arany János: A magyar irodalom története rövid kivonatban. Bp. Magyar Helikon, 1977
- Arany János: Összes prózai művei. Bp. Franklin, é.n
- Babits Mihály: Az ifjú Vörösmarty. in. Nyugat. 1911/21. szám, 689-701
- Babits Mihály: A férfi Vörösmarty. in. Nyugat. 1911/24. szám, 1041-1061
- Bajza József : Munkái. szerk. Badics Ferenc. Bp. Franklin-Társulat, 1904
- Bajza József: Összegyűjtött munkái I-II. kötet. Pest. Heckenast Gusztáv, 1861, 1862 (szerk. Toldy Ferenc)
- Bajza József: Összegyűjtött munkái V-VI. kötet. Pesten. Heckenast Gusztáv, 1863
- Bayer József: A magyar drámai irodalom története a legrégebb nyomokon 1867-ig, I. kötet. Bp. MTA, 1897
- Bayer József: A magyar drámai irodalom története II. kötet. Bp. Magyar Tudományos Akadémia, 1897
- Bánóczi József: Kisfaludy Károly élete. In: Kisfaludy Károly Minden Munkái I. Bp. Franklin-Társulat, 1893
- Berzsenyi Dániel Versei; kiadta Toldy Ferenc. Pest. Heckenast Gusztáv, 1860
- Császár Elemér: A magyar regény története. Bp. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1939
- Eötvös József: A falu jegyzője. Bp. Révai Testvérek, 1901
- Eötvös József: A falu jegyzője. Nyolcadik füzet. Buda. Hartleben, é.n.
- Eötvös József: A karthausi. 1-2. Bp. Ráth Mór, 1892
- Eötvös József: A nővérek. 1-2. Bp. Ráth Mór, 1894
- Eötvös József: Magyarország 1514-ben. Bp. Szépirodalmi Könyvkiadó, 1971
- Erdélyi János: Pályák és pálmák. Bp. Franklin-Társulat, 1886
- Erdélyi János: Válogatott esztétikai tanulmányok. Bp. Művelt Nép Könyvkiadó, 1953
- Élet és Literatura. 1827. Második kötet. Pest. Petrózai Trattner Mátyás
- Fáy András: A Bélteky-ház. 1-2. Bp. Franklin-Társulat, 1908
- Figyelmező az egyetemes literatura körében. szerk.: Schedel, Vörösmarty, Bajza. Pest. 1838. Második év. 37. szám
- Fogarasi György: A romantika tétjei. in. Helikon. 2000/1-2. LXVI. évfolyam. 5-21
- Frank, Manfred: Einführung in die frühromantische Aesthetik. Frankfurt am Main. Suhrkamp, 1989
- Greguss Ágost: A balladáról. in: A Kisfaludy - Társaság Évlapjai. II. kötet. Pest, 1869
- Gyulai Pál: Emlékbeszédei. Buda-Pest. Franklin-Társulat, 1890
- Gyulai Pál: Katona József és Bánk bánja. Bp. Franklin - Társulat, 1907
- Gyulai Pál: Petőfi Sándor és lyrai költészetünk. Bp. Kunossy, Szilágyi és Társa, 1908
- Gyulai Pál: Vörösmarty életrajza. Buda-Pest. Franklin-Társulat, 1890
- Handbuch der ungrischen Poesie 1-2. Herausgegeben von Franz Toldy. Pesth und Wien. Kilian und Gerold, 1828
- Horváth János: A magyar irodalom fejlődéstörténete. Bp. Akadémiai Kiadó, 1980
- Horváth János: Kisfaludy Károly. Bp. Kókai Lajos Kiadása, 1936
- Horváth Károly: A romantika értékrendszere. Bp. Balassi Kiadó, 1997
- Jósika Miklós: Abafi. Bp. Franklin-Társulat, 1895
- Jósika Miklós: A csehek Magyarországon. Bp. Franklin-Társulat, 1905

Jósika Miklós: A könnyelműek. Bp. Franklin-Társulat,1889

Katona József: Az Ilka bírálata. in. Szöveggyűjtemény a felvilágosodás és a reformkorszak irodalmából I. szerk. Waldapfel J. Bp. Tankönyvkiadó,1952

Katona József: Bánk bán . Pesten. Trattner János Tamás betűivel s költségével,1821

Kemény Zsigmond: Vörösmarty emlékezete. in. A Kisfaludy-Társaság Évlapjai. II. kötet. Pest,1869

Kerényi Ferenc: A régi magyar színpadon (1790 - 1849). Bp. Magvető Könyvkiadó, 1981

Kerényi Ferenc: Petőfi Sándor élete és kora. Bp. Unikornis Kiadó,1998

Kisfaludy Károly Minden Munkái II. Bp. Franklin-Társulat,1893

Kisfaludy Károly Minden Munkái III. Bp. Franklin-Társulat,1983

Kisfaludy Károly Minden Munkái IV. Bp. Franklin-Társulat,1893

Kisfaludy Károly Minden Munkái V. Bp. Franklin-Társulat,1893

Kisfaludy Károly versei négy könyvben. in: Kisfaludy Károly Minden Munkái I. Bp. Franklin- Társulat, 1893

Korompay H. János: A „jellemzetes“ irodalom jegyében. Bp. Akadémiai Kiadó, 1998

Kölcsey Ferenc: Válogatott művei. Bp. Szépirodalmi Könyvkiadó, 1975

Kölcsey Ferenc: Minden munkái. 3-4. kötet. Bp. Franklin-Társulat,1886

Kölcsey Ferenc: Minden munkái. 9. kötet. Bp. Franklin-Társulat,1887

Margócsy István: Petőfi Sándor. Bp. Korona Kiadó,1999

Petőfi Sándor: Összes költeményei I. Bp. Szépirodalmi Könyvkiadó,1978

Petőfi Sándor: Összes költeményei II. Bp. Szépirodalmi Könyvkiadó,1978

Petőfi Sándor: Összes prózai művei és levelezése. Bratislava. Madách,1974

Péterfy Jenő: Bajza József. in. Péterfy Jenő Válogatott művei. Bp. Szépirodalmi Könyvkiadó,1983

Régi magyar irodalmi szöveggyűjtemény II., szerk.Jankovich-Köszeghy-Szentmártoni Szabó. Bp. Balassi Kiadó, 2000

Szerb Antal: Gondolatok a könyvtárban. Bp. Magvető Könyvkiadó,1981

Szerb Antal: Magyar irodalomtörténet. Bp. Révai, 1935

Szinnyei Ferenc: Novella- és regényirodalmunk a szabadságharcig. 1-2. Bp. MTA,1925-1926

Szinnyei Ferenc: Kisfaludy Károly. Bp. Pallas,1927

Szörényi László: "Allegoriás költemény hexameterekben" (Vörösmarty Mihály: A Rom). in. ItK. 2002/1-2, 178-184

Teleki László: Válogatott munkái I. Bp. Szépirodalmi Könyvkiadó,1961Toldy Ferenc: A magyar költészet kézikönyve II. kötet. Pest. Heckenast Gusztáv,1857

Toldy Ferenc:A magyar nemzeti irodalom története. Bp. Szépirodalmi Könyvkiadó, 1987

Toldy Ferenc: Aesthetikai Levelek. in. Toldy Ferenc Összegyűjtött munkái. VIII. kötet. Bp. Ráth Mór,1874

Toldy Ferenc: Összegyűjtött munkái. I. kötet: Kritikai berke. Bp. Ráth Mór,1874

Tóth Dezső: Vörösmarty Mihály. Bp. Akadémiai Kiadó,1974

Vörösmarty Mihály: Csongor és Tünde. Editorg Kiadó,1991

Vörösmarty Munkái. III. kötet. Pest. Ráth Mór,1871

Vörösmarty Munkái V. kötet. Pest. Ráth Mór,1871

Vörösmarty Mihály Válogatott művei I-III. Bp. Szépirodalmi Könyvkiadó,1974

Zentai Mária: Ösvények és romok. in. ItK.2001/5-6, 670-677

Wellek,René-Warren,Austin: Az irodalom elmélete. Bp. Gondolat,1972

Tartalom (Obsah):

Magyar romantika – egy olvasat (Bevezetés).....	3 – 7
Katona József.....	8 - 16
Kisfaludy Károly.....	17 - 31
Kölcsey Ferenc.....	32 - 46
Vörösmarty Mihály	
Az epikus Vörösmarty	47 - 59
Vörösmarty drámái.....	60 - 70
Vörösmarty költészete és prózája.....	71 - 77
A regényről.....	78 - 92
A kritika és az irodalomtörténet Bajza és Toldy.....	93 - 97
Függelék:	
Petőfi Sándor (életrajzi adatok és a művek áttekintése).....	99 - 102
Teleki László: A kegyenc.....	103 - 107
Irodalom	108 – 109